

PROLEGOMENE DE ISTORIE UNIVERSALĂ

Elementele de unitate
ale lumii medievale, mo-
derne și contemporane

⊖

III.

REVOLUȚII POLITICE ȘI
INTREGIRI NAȚIONALE

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

„CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC”, SOCIETATE ANONIMĂ

1922

PROLEGOMENE DE ISTORIE UNIVERSALĂ

⋄⋄⋄ Elementele ⋄⋄⋄
de unitate ale lumii
medievale, moderne
și contemporane. - III

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

„CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC”, SOCIETATE ANONIMĂ
1922

**REVOLUȚII POLITICE ȘI ÎNTREGIRI
NAȚIONALE.**

CAP. I.

Pregătirea generală a Revoluției.

Marele fenomen de istorie universală care se cheamă Revoluția franceză a rezultat din starea de spirit generală în Europa apuseană pe care am constatat-o în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea mai ales, supt influența ideilor de transformare radicală, de reclădire sistematică, după anume principii abstracte, a întregii societăți în toate rosturile ei. Și acest capitol va căuta să arăte că nu numai aceste principii, cu tendința și metoda lor, sînt comune umanității mai civilizate din acest timp, dar că încercările de realizare s'au produs cam în același chip concomitent în deosebite State europene și că, dacă s'a ajuns la îndeplinire în Franța lui Ludovic al XVI-lea, aceasta se datorește numai faptului că aici împrejurările erau mai potrivite, fără a se putea spune măcar că aici și numai aici se găseau individualități mai apte pentru această realizare.

Cele petrecute în singurele două republice existente la 1789 vor lămuri de la început acest lucru.

În America se pornise întâiu numai de la o simplă chestie de drept: în ce condiții se pot plăti impozitele și în mîna, în folosul cui. Adeacă pibegii din veacul al XVII-lea plecați din Anglia pentru a nu plăti impozitul pentru flotă (*ship money*), pus ilegal, lăsaseră urmași cari pentru același motiv de ilegalitate refusau pe pămîntul colonizat de dînșii să plătească dările Metropolei, care nu-i ajutase întru ni-

mic la creațiunea lor în continentul nou și abia se pricepea să-l apere; ei refuzau anumite taxe, care în sine nu erau împovărătoare. Până aici oamenii erau pe terenul vechiului drept. Ei îl depășiau însă atunci când pretindeau că aceste colonii americane sînt «State distincte și separate, de și au același șef și Suveran». Iar, cînd, în 1776, se proclamă independența lor, se procedează fără niciun respect pentru trecut, cu totala înlăturare a oricărei tradiții, la o construcție logică în care nu e un resort pe care să nu-l ceară deducția fără greș din principiile invariabile aplicate omului, tipului omenesc unic ca entitate metafisică invariabilă. «Filosofia» biruise, și toți cei, din orice țară — și Germani —, cari luaseră parte la luptă duceau acasă ceva din amintirile ei. O nouă «oglină de dreptate» se ținea de acum înaintea în fața lumii.

Mai interesant și *mai vechiu* e ce se petrece în Elveția, deci în vecinătatea imediată a Franciei regale, care la începutul mișcărilor din mica republică de supt Alpi nu manifesta prin nimic intenții de schimbare totală și răpede.

În Geneva, executîndu-se planurile, de o perfectă construcție abstractă, ale lui Calvin, peste anumite datini medievale, totul se hotăra prin Consilii: Consiliul general, Consiliul cel mic, Consiliul de șaizeci, Consiliul de două sute, în minile cărora resida, cum li spune însuși titlul, toată „suveranitatea“.

Pe baza ideilor pe care trebuia să le predice apoi cu atîta convingere și cu atîta succes în Franța Genevesul Rousseau, crescut în acest mediu și pătruns de republicanismul calvinist al religiei sale ca și de patriarcalismul vieții rurale încunjurătoare, mișcări se fac pentru schimbarea vechilor așezăminte, la 1712 și la 1734. Sînt adevărate lupte între patrici, răzimați pe tradiție și drepturi moștenite, și între plebei, pornind de la conștiința dreptului pe care oricare cetățean îl are în patria lui.

A trebuit, chiar după edictul de pacificație din 1734, intervenția străină, a Franciei, care trimete un general cu

trupe, ca și a cantoanelor germane vecine, Zürich, Berna, ca să se ajungă la o înțelegere. Prin actul de la 1738, democrația înviage: legislația, alegerile de magistrați, afacerile străine, dările trec la marele Consiliu general și, în domeniul economic, „nativii”, străinii așezați la Geneva de mai mult timp, dar înlăturați de la drepturile cetățenilor, capătă dreptul de a fi maieștri la meșteșuguri.

Lupta continuă însă între teoriile constituționale. De o parte e juristul Burlamaqui, care, tratind despre deosebirea dintre dreptul natural și cel politic, se rostește pentru o „aristocrație electivă, amestecată cu unele reserve în favoarea generalității poporului”, iar, de alta, Rousseau, cu predica sa de îndreptățire a oricărui om, pentru umanitatea însăși care se cuprinde într’insul. «Scrisori», «de la câmp», «de la munte», pamflete după vechiul obicei frances, se luptă între ele. Mediatorii trebuie să intervie din nou, ca să găsească un mijloc de înțelegere între «reprezentativi», cari erau pentru reforme, în între «negativi», cari se îndărătniciau să le refuze. Nici cu aceasta nu se ajunge la o așezare a lucrurilor, în acest mediu vibrant de revendicații. Discuțiile asupra condițiilor de alegere a Consiliilor urmează, și în cursul lor se aduc innainte de către democrați alte chestii, ca aceia de *habeas corpus*; se aude cuvântul de „Consiliu național”. «Nativii» formează «cercuri», asemenea cu cluburile engleze, pe care Franța revoluționară le va imita. În 1774 se ajunsese la lupte de stradă pentru a se împune disolvarea acelor periculoase «cercuri». A doua zi după aceasta se răspîndiau «catehisme de rebeliune», și războiul civil era reluat la 1781, pentru ca, data aceasta, să se ajungă la biruința reacționarilor, cari silesc pe adversari a primi o nouă Constituție după placul lor. Între cuceririle trecătoare ale răsculaților fuseseră însă puncte foarte importante: suprimarea elementelor de feodalitate din partea Statului măcar, puțința de răscumpărare a celorlalte cu experți, admiterea «nativilor» ca ofițeri, considerarea ca deplini cetățeni a celor așezați de trei generații.

După ce Franța și chiar Sardinia sfărâmaseră baricadele ridicat de membrii «cercurilor» și siliseră să se exileze pe liberali: «nativi» și «represintativi», noul așezământ suprimă «cercurile», înlocuite cu *cafés publics*, interzice presa politică, reface poporului amestecul în alegerea Consiliului Mic, înlătură «suveranitatea» oricăruia din Consilii — atingând astfel dogma lui Rousseau—, iar, supt raportul social, pune restricții la opera, începută, a liberării șerbilor și introduce în noile impositie principii feudale.

Cu dreptate scria Henri Fazy că «toată teoria Revoluției franceze e cuprinsă în protestația Consiliilor de la 1782»¹. Mișcările geneveze pregăteau și șefi pentru luptele politice din Franța: dintre «represintativi» face parte Clavière, mai târziu unul din șefii Girondinilor, un du Roveray, amicul lui Mirabeau.

La hotarul de Răsărit al Franciei îndată provinciile balgice ale Austriei erau să deie un impresionant spectacol revoluționar. Aici, pentru a se apăra drepturile tradiționale atacate de reformele lui Iosif al II-lea, pentru a se păstra situația preponderantă a clerului în care lovia fără cruțare acțiunea Împăratului, adversar al oricărei puteri ce se putea opune absolutismului său raționalist, se produc mișcări violente, înțețite de preotul von Eupen și conduse de avocatul, cu talente mari de demagog, Van der Noot. Cu ajutorul ascuns al Puterilor care aveau interese contrare Austriei la gurile Rinului, Olanda, Anglia, Prusia, se ajunge la organizarea unei forțe militare capabilă de a izgoni pe Imperialii ducelui de Saxa-Teschen și de a ocupa Gand, Namur, Bruxelles, apoi Anversul. Pornirea, conservatoare în esența ei, capătă, îndată, potrivit cu ideile timpului, o notă de radicalism «filosofic», și după exemplul Americii. Pe basa «suveranității poporului», se declară libere «Statele confederate», «Cluburile» organizează corpuri de vo-

¹ Toute la théorie de la Révolution française est contenue dans la protestation des Conseils de l'an 1782; Henri Fazy, *Les Constitutions de la République de Genève*, Geneva 1890.

luntari cu șefi aleși, în fruntea cărora e generalul improvisat Vandermerch.

E adevărat că «moderații» izbutesc să ridice mulțimea contra confederațiilor, cari nu pot rezista curentului stîrnit prin dibacile intrigi ale Austriei învingătoare. În curînd huzarii Împăratului pot să-și facă intrarea în Bruxelles. De aici, observă un experient contemporan, Monarhiile absolutiste au tras convingerea că *oriunde* asemenea mișcări ar putea fi potolite prin *aceste* mijloace¹. Și pentru o eventualitate șeful era gata găsit. În Olanda se produsese o mișcare împotriva prințului de Orange, și ducele de Brunschweig, unul din generalii fredericieni, o potolise, în 1787, cu cei 20.000 de oameni ai lui².

Fără a se ține la fapte ca în țările despre care a fost vorba mai sus, Anglia, conservativă în lănta evoluție *de fond* a morăvurilor sale politice, fără a schimba mult în *formele constituționale*, se pătrundea măcar în anumite personalități și grupări intelectuale de acest spirit «filosofic», care era să fie biruit sau mai bine canalizat numai cu cele mai mari sforțări.

Un spirit de critică radicală, voltairiană, arzînd prin ironie, se manifestase, cu totul deosebit de acela, puțin periculos, din pamfletele personale, ca ale lui Swift, în «Scrișorile lui Junius» (1769-71), atribuite la deosebiți autori, de la Philipp Francis la Hornetook, Delolme (n. 1740), un Svițerian, care va muri, la 1806, tot în Elveția, se ocupașe fără nicio prejudecată de principiile constituționale

¹ Cette honteuse catastrophe n'éclaire point d'autres peuples sur les dangers de l'anarchie, mais elle trompe tous les rois et tous les grands de l'Europe. Ils oublièrent la différence qui existe entre une petite province et un vaste Empire, entre un peuple trop ignorant et un peuple trop éclairé; ils crurent que la Révolution française n'avoit pas de racines plus profondes que l'insurrection brabançonne; enfin le roi de Prusse rêva qu'on pouvoit subjuguier la France aussi facilement que le Brabant; Ségur, *Histoire de Frédéric-Guillaume II*, p. 156.

² *Ibid.*, p. 223.

engleze în celebra sa carte «*Constitution de l'Angleterre ou état du gouvernement anglais comparé avec la forme républicaine et avec les autres monarchies de l'Europe*». Partisan al unui Parlament ales numai pe un an pentru ca voința nației să se poată manifesta mai des, el e combătut de Junius, care, de altfel, a fost și un adversar al libertății americane.

Cel mai mare istoric englez al secolului al XVIII-lea, Gibbon, se formează în afară de Anglia pentru ca opera sa despre «*Decăderea și ruina Imperiului roman*» să fie străbătută de idei care n'au nimic caracteristic englez, ci oglindesc direcțiile «*filosofice*» ale epocii. Petrece la Lausanne, rîvnind la inima d-rei Curchod, care era să fie d-na Necker, și mama vestitei d-ne de Staël; la Paris în 1763 el frecventează salonul literar al d-nei Geoffrin și are legături cu doi dintre cei mai nestăpîniți reprezentanți materialişti ai raționalismului universal, ambii cu nume patent exotice: Helvétius și baronul de Holbach. După ce caută în Italia alte elemente de cultura pe care nu putea să i le deie țara lui, scrie în limba franceză o Istorie a libertății svițeriene și «*Mémoires littéraires de la Grande-Bretagne*». După apariția, la 1776, a întâiului volum din opera sa principală, el reappare la Paris între «*filosofii*» la cari învățase, în 1778, și manifestă în cercul lor părerile cele mai înaintate. Trei volume din „Istoria” Romei orientale sînt lucrate la Lausanne, unde va mai reveni după îndeplinirea misiunii sale de istoric. Moartea, la cînzeci și șapte de ani, îl prinde cînd voia să se întoarcă în acest loc, care nu era, de sigur, în internaționalismul său, un adăpost al celor mai vechi și mai sigure tradiții engleze.

Aproape de același timp, cînd și alți Englezi se ostentau a străluci în cercurile «*oamenilor de spirit*», Fox venia de trei ori în Franța frămîntată de pasiunea reformelor și se pregătea astfel să joace mai tarziu rolul de propagator fără nicio rezervă al ideilor Revoluției franceze, în a cărei constituție vedea «*cel mai glorios monument de libertate pe care rațiunea umană l-a ridicat în orice vreme*»

și în orice țară», iar în «Drepturile Omului», «basa oricărui Constituții *raționale* (raisonnable) și a Constituției engleze chiar», deci și în transformarea politică îndeplinită «unul din evenimentele cele mai glorioase din lume».

Lumea intelectuală germană, în veșnică dependență de exemplarele în format mai mare sau mai mic ale Monarhiei lui Ludovic al XIV-lea, era mai puțin agitată de asemenea preocupăți, de și legăturile ei cu civilizația francesă a secolului al XVIII-lea erau așa de strinse, încît aproape toate producțiile literare ale timpului, chiar și acelea prin care se inaugurează o eră nouă, pot fi puse în legătură cu un model din Franța, — de la Rousseau și Diderot până la Sébastien Mercier, pentru Goethe și Schiller înșii¹. Goethe se mulțămia însă, cu cîtiva ani înainte de a scrie *Der Gross-Cophtha* și de-a ajunge la satira din «Bürger-general», să semnaleze încă din 1785 urmările ce ar putea să aibă imoralitatea din cercurile Curții, documentată prin falmoasa afacere a Colierului care compromitea, cu sau fără dreptate, pe regina Maria-Antoinette².

Într-o țară nordică, «filosofia», primită ca dogmă de însuși Suveraanul, om tînăr și energic, care cunoștea bine Franța, se îmbracă în forma de realitate vie a unei lovituri de Stat contra privilegiilor contrare «rațiunii» și osebiriilor incompatibile cu logica³. După ce ordinele privilegiate atacaseră privilegiile regale, Gustav al III-lea intră în luptă hotărîtă cu nobilimea și clerul în dieta de la 1778, acuzîndu-i de nepatriotism, de legături cu dușmanul: mai bine să-și trimeată Rusia de-a dreptul un ministru pentru a governa la Stockholm. Și el urmă, în cuvinte de o zguduitoare energie: «Această mîină se va usca înainte ca eu să semnez un act umilitor pentru patrie. Aș vrea mai bine

¹ V. tesa germană din Berna a d-lui I. Sîn-Giorgiu despre influența lui Mercier.

² V. *Annalen oder Tag und Jahreshefte*, la acest an.

³ V lucrarea lui Geffroy, despre Gustav al III-lea și Franța.

să mi se smulga de pe cap și să mi se zdrobească pe frunte această coroană, care a fost a lui Gustav-Adolf; căci, dacă nu pot s'o port cu aceeași strălucire ca dînsul, vreau măcar s'o las fără nicio pată urmașilor miei.» După îndemnul celorlalte ordine se arestează treizeci din șefii opoziției. În «actul de uniune și siguranță» care consacră victoria unei lovituri pe care regele era s'o plătească peste puțin cu viața lui, se pleacă de la «egalitatea democratică»: «o nație egal de liberă trebuie să aibă drepturi egale», pentru ca Suveranul, devenit stăpînul în orice domeniu, să dea burghesiei o situație egală, în politică, în justiție, în posesiunea pămîntului, cu a nobililor învinși, cărora li se rezervă doar Curtea. Statele vor avea numai să voteze budgetul și sa-și dea părerea asupra propunerilor regale. Cum conducătorii de pînă atunci ai Suediei își refuzau votul, mareașalul nobilimii e pus să semneze în locul lor. Înaintea apariției amenințătoare a domnului lor, casta trufașă trebuie să primească o situație pe care o judeca rușinoasă, rezervîndu-și a căuta o răsburare și prin asasinat¹.

¹ Ségur, *Mémoires*, III, p. 236 și urm.

CAP. II.

Revoluția și consensul „filosofic” european.

Franța regală și ideile reformiste.

Ca și prietenul lui scandinav, blajinul filantrop Ludovic al XVI-lea era pentru punerea în execuție a tuturor acelor tendințe ale «filosofiei» care puteau să se împace cu menținerea și dezvoltarea Statului monarhic. De la început, spunea: «sînt regele tuturor, mari și mici»¹. În lupta contra vechilor Parlamente el avea în vedere judecata grațuită și imparțială, simplificarea procedurii. În sprijinirea lui Turgot, mai târziu victimă a unor intrigi de Curte, el admitea, nu numai un regim de libertate economică, dar și un plan de reformă politică, în care era vorba și de noi «Consilii superioare». Desființînd corvezile, puînd pe umerii tuturor o taxă pentru drumuri, noul regim nu făcea decît să urmeze cererile pe care de mult le făceau «filosofii». Breslele fură desființate pentru ca să se deschidă calea muncii și inițiativei. Șerbii domeniului regal se eliberau. În sfîrșit Ministeriul lui Necker însemna crearea unei nouă ordini budgetare pe ruina nobilimii parazitare din jurul Suveranului, care, reținută acolo, își pierduse rolul economic la țară fără a-și găsi unul nou la orașe.

Totuși, oricît ar fi cedat el, din convingere, nu de frică, pe toate terenurile, Ludovic al XVI-lea nu putea să împle-

¹ Je suis le roi de tous, grands et petits; Marquis de Ségur, *Au couchant de la Monarchie, Louis XVI et Turgot* (1774—1776), p. 81.

dece tendința unei societăți care ținea de sigur la aceste lucruri toate, dar ținea înaintea de toate să le facă ea însăși, ca o dovadă a vitalității sale. Când se luară măsurile contra Parlamentelor provinciale, țeranii din Dauphiné și părțile vecine refuză impozitele și ieau armele pentru a rezista agenților regali. Lumea din Grenoble atacă oțelul unuia din principalii demnitari. Pamflete lovesc în edicte și «săteanul» frances care vorbește în «Lettre d'un campagnard à M. son subdélégué» samănă cu «săteanul» generos care alcătuiuse celebrele «Lettres de la montagne». Barnave, la Grenoble, corespunde lui Clavière, la Geneva.

În Iunie 1788 se adună notabilii provinciei, și ei cer State provinciale până la strângerea, necesară, a celor generale, și anume starea a treia represintată în număr egal cu numărul ambelor stări superioare, precum s'a făcut la Romans, cu suprimarea oricărei prerogative. Se cer impozite egale și votarea lor legală. Se invocă vechile privilegii ale Delfinatului, a cărui «lege fundamentală e tot așa de veche ca și regatului»¹. I se obiectează regelui că alunecă ușor spre tiranie, i se spune că «miniștrii săi vreau să nimicim monarhia»². Legile mărginesc autoritatea regală, și ele nu pot fi călcate. «Guvernele», se spune lămurit, „au fost stabilite ca să ocrotească libertatea persoanelor“³, și alții. Ele nu represintă decât un exercițiu, îngaduit de nația însăși, al unor drepturi de care, chiar dacă ar voi ea, nu se poate desface. «Drepturile oamenilor derivă din natura singură și sînt independente de convențiile lor»⁴. Regele e un simplu «depositor al forțelor publice». «Municipalitățile» — la care se gîndise Turgot pentru a le uni-

¹ Une loi fondamentale aussi ancienne que le royaume [demande] que les François ne peuvent être imposés sans leur consentement; Ville de Grenoble, *Documents historiques sur les origines de la Révolution dauphinoise*, Grenoble 1888, p. 93.

² Sire, vos ministres veulent anéantir la Monarchie; *ibid.*, p. 108.

³ Les gouvernements furent établis pour protéger la liberté des personnes; *ibid.*, p. 94.

⁴ Les droits des hommes dérivent de la nature seule et sont indépendants de leurs conventions; *ibid.*, p. 105.

fica într'o «grande municipalité», adevărat Parlament financiar și politic¹,— sînt libere în esența lor, «fie în persoanele care le compun, fie în opiniile pe care au să le aducă privitor la administrația care li e încredințată», căci ele „sînt născute înainte de Monarhie“². Pentru aceste idei mulțimea se luptase cu trupele regale și impusese, în chestia, mai mult de fațadă, a Parlamentului, voința ei.

În numele acelorași idei se duce întreaga campanie pentru adunarea, în aceleași condiții de represintare și cu *conștiința acelorasi drepturi primordiale*, a Statelor generale în care regele și noii săi miniștri, un Calonne, un Loménie de Brienne, în luptă cu Parlamentele, nu vedeau decît sfătuitori momentani în chestia, absorbantă, a greutăților financiare. Toate pamfletele care se publică din partea «filosofilor» au aceeași notă fundamentală, și cea ce întăria această tabără, pe lângă exemplele din țară și de aiurea, era credința intimă a adversarilor că principiile revendicărilor sînt totuși absolute, neînlăturabile.

Am arătat în altă lucrare³ unele din amănunțele propagandei ce s'a făcut pentru a se ajunge la o adunare al cărei caracter de Constituantă era bine stabilit în mintea acelora cari s'au găsit de-odată, fără pregătire, stăpîni ai opiniei publice franceze. În cutare din broșurile politice ale epocii se vorbește de împrejurările din Dauphiné astfel: «cele mai mari idei de justiție și ordine publică, de-odată coborîte din munți»⁴. Nu poate fi vorba decît de «constituirea definitivă a adunărilor noastre naționale», care singure au dreptul de a hotărî cum se vor constitui. Se

¹ Marquis de Ségur, *o. c.*, pp. 319—20.

² Le droit le plus sacré des municipalités est celui d'être pleinement libres, soit dans les personnes qui les composent, soit dans les opinions qu'elles ont à porter relativement à l'administration qui leur a été confiée; *ibid.*, p. 70. Sire, les municipalités sont nées avant la monarchie; *ibid.*, p. 63.

³ V. *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, III.

⁴ „Les plus grandes idées de justice et d'ordre public, descendues soudainement des montagnes; *Suite de l'écrit intitulé „Les États généraux convoqués par Louis XVI“*, p. 7.

releva că «aproape toată nobilimea regatului s'a arătat destul de luminată asupra adevăratelor ei interese pentru a se socoti mai mare în fruntea unei *naţiuni libere şi bine constituite* decât în fortăreţele strămoşilor ei sau în anticamererele Curţilor»¹. Calonne el însuşi propunea adunări provinciale «precedînd renaşterea marilor adunări naţionale propriu-zise»². Şi, într'o carte a lui Mounier, vorbindu-se de «Statele libere şi generale», se spunea apriat că «n'avem Constituţie. Fericirea monarhului şi a supuşilor săi cer una. N'avem măcar legi!... Dacă regele şi naţia»—naţia întâiu—«au temere de a da Constituţia, e numai pentru că poporul nu se poate aduna întreg şi deci e represintat prin simplii depositari ai puterilor sale».

Astfel se ajunsese la propunerea, făcută în ziua de 22 Iunie 1789 de acelaşi Mounier, ca Adunarea, în care nobilimea şi clerul fusesera silite a se uni, lăsîndu-se astfel majorisate, cu dubla represintare a stării a treia, să nu se despartă fără acea Constituţie despre care vorbise el însuşi în broşura citată mai sus. Resistenţa încercată de Ludovic al XVI-lea prin «şedinţa regală» de a doua zi se sfarmă de hotărîrea deputaţilor burghesiei de a nu pleca, *ameninţînd chiar cu moartea pe cine ar cugeta să calce caracterul lor venerabil*. La 27 ale lunii regele însuşi admitea contopirea stărilor într'o singură adunare. Din acel moment, adaugîndu-se îndată formarea unei garde naţionale şi confiscarea Parisului de noua comună, Franţa avea un Suveran, şi acela nu era regele, ci aceasta adunare. În strigătele de «Vive le roi» lucrul i se ađuse la cunoştinţă după luarea Bastiliei de o gloată parisiiană, cînd

¹ Preşqute toute la noblesse du royaume ne s'est-elle pas montrée assez éclairée sur ses véritables intérêts pour se juger plus grande à a tête d'une nation libre et bien constituée que dans les forteresses de ses aïeux ou dans les antichambres des cours ?; *ibid.*, p. 23.

² *Lettre adressée au roi par M. de Calonne le 9 février 1789*, Londra : „précédassent la renaissance des grandes assemblées nationales proprement dites“ (p. 74).

a doua oară «monarhul» veni în adunare, dar de astă dată *ca să-i ceară ajutorul*, iar nu ca să încerce a-i impune voința.

În toată Franța aceste evenimente provocară, pe lângă câteva mișcări violente, o bucurie nemărgenită, înduioșător de naivă, înaintea ca noul regim să fi putut produce acele binefacătoare efecte materiale care dădură nației o altă basă agrară și un alt sistem economic. Oamenii armați sunau din tobe prin orașele de provincie ca să anunțe noua evanghelie, pe cînd în Paris grădinile erau pline de lumea liberă prin întreruperea lucrului în fabrici, iar în saloane «filosofii», nemulțămii de cele d'întăiu consecințe ale raționalismului aplicat, eternisau aprinse discuții ¹. Ideia republicei apărea neted și în mintea acelor pe cari-i amenința în situațiile lor ². Pe alocuri, ca la Strasbourg, cînd populația ataca oficiile publice, în acest cas Primăria, din dușmănie față de «magistrat», armata, vechea armată pe care un moment regalitatea crezuse că s'ar putea sprijini, pregătind și o retragere la Metz, în mijlocul trupelor credincioase ale lui Bouillé, fraternisa cu mulțimea ³.

Impresia produsă de aceste evenimente a fost profundă, și aproape și departe. În Geneva încă din Ianuar 1789, folosindu-se tulburările și nesiguranța din Monarhia mediatoare, se revenise, în mijlocul cîntecelor și ploii de flori, la regimul democratic, cu alegerea membrilor Micului Consiliu de către popor — o veche dorință —, cu revenirea la «cercuri» și organizarea unei miliții burghese, cu admiterea la cetățenie a «nativilor» din a patra generație ⁴. Era ca un nou exemplu pentru ceia ce se putea încerca și în Franța,

În Statele de monarhie absolută sau de tradiție s'a a-

¹ Ségur, *Mémoires*, III, p. 489 și urm.

² *Ibid.*, p. 500

³ *Revue hisotrique*, CXXXVIII, p. 59 și urm.

⁴ Fazy, *o. c.*; p. 172 și urm.

rătat, firește, imediat un sentiment de îngrijorare. Vorbind ambasadorului frances de Ségur, Ecaterina a II-a se exprima astfel: «Starea a treia ridică prea mari pretenții, și va stârni luptă. Mă tem ca regele să nu se vadă silit la prea multe sacrificii, fără să ajungă a mulțami patimile¹.»

Je resterai aristocrate, c'est mon métier, adăugia ea glumind, după evenimentele parisiene din Iulie, care făcuseră pe unii negustori și „cîțiva tineji de o clasă mai ridicată”: Francesi, Danesi, Germani, Englesi, Olandesi și chiar Ruși a manifesta pentru noul regim frances, mergînd, spune diplomatul pe care-l întrebuițăm pentru aceste știri, până la sentimentate efusiuni și sărutări pe stradă.

În Polonia vecină, a fost ca o înviere a conștiinței istorice, peste toate umilințele și sfîșierile și în ciuda temerilor de intervenție a împărțitorilor străini ai teritoriului național. Costumul cel vechiu era purtat din nou cu mîndrie; eșarfe războinice încingeau piepturile; în bietul Stanislas Poniatowski, amantul de tinereță al Ecaterinei, se căutau trăsăturile de viteaz ale lui Ioan Sobieski. Dieta, înlăturînd Consiliul permanent, își lua aiere de suverană. Ambasadorul rusesc se vedea pentru întâia oară ocolit².

Iar la Viena Iosif al II-lea, desgustat, demoralizat, aproape muribund, declara că nu înțelege cum cer Francesii tocmai acele lucruri pe care acordîndu-le el Brabantului, acesta s'a răsculat³. Față de tulburările iscate'n țara asupra căreia domnia cumnatul său, el nu vedea o mîntuire în măsuri militare, dar nici în altfel de mijloace. Cît despre diplomația lui, atot puternicul ministru Kaunitz constata că Franța e o «țară atacată de demență și frenesie».

În Statele germane, intelectualii filosofi nu puteau decît

¹ Je crains que le roi ne se voie forcé à trop de sacrifices sans parvenir à satisfaire les passions; Ségur, *Mémoires*, III, p. 433. Cf. p. 454.

² *Ibid.*, pp. 461-2, 466, 469.

³ Ceux du Brabant se révoltaient parce que j'ai voulu leur donner ce que votre nation demande à grands cris; *ibid.*, p. 474.

să aplaude. La 21 Iunie, istoricul Johannes von Müller, care nu-și uita originile svitseriene, de și avea strînse legături cu anume prinți din Imperiu, se exprima astfel: „Sper că atîția Sultani în Imperiu vor tremura sănătos, că nu trebuie mers mai departe. Cunosoc escesele. Dar pentru aceasta nu se cumpără prea scump o Constituție liberă. Poate fi o întrebare dacă o furtună care curăță aierul, chiar dacă trăsnește pe unii, nu e mai bună decît otrăvirea aierului, decît ciurma. Această sămînță a împrăștiat-o, acum patruzeci de ani, Montesquieu.» Și, în altă scrisoare: «Deplori, fără îndoială, cu mine că în Adunarea Națională elocvența poate mai mult decît bunul simț; te întrebî fără îndoială și d-ta dacă nu cumva voind să fie liberi nu ar putea să isprăvească prin a nu fi liberi de loc. Totuși va rămînea, oricum, ceva, căci *aceste idei sînt în toate inimile și în opinia publică.*» Cit privește Germania însăși, ea n'are libertatea decît în forme, căci, «în fond, nu e alta decît libertatea prinților Imperiului de a face tot ce vor, dacă au destule trupe pentru a nu se teme de hotărîrile Camerei imperiale». Opinia, de care «Sultanii» trebuie să ție samă numai *une ori*, „începe abia să încolțească“, iar oastea e în mîna ofițerilor nobili.

În Anglia singură¹ sentimentul produs de întîmplările din Paris fu unul de egoism național, cercetînd oportunitățile ce se pot deschide prin dispariția pe mulți ani a echilibrului european, care în ultimii ani fusese corectat în folosul acestei Franții acum atît de sfășiată înlăuntru ei. Pentru spiritul conducător în Guvernul britanic, Pitt, luarea Bastiliei era menită «a face această țară un obiect de compătimire și pentru un rival». Până va veni, spunea el, ordinea pe care o aștepta, «să cercăm a folosi pentru noi, siguranța, fericirea și creșterea noastră aceste prețioase momente de pace și răgaz care ni sînt înaintea». Până tîrziu, în 1792, el va declara că, dorind prietenie cu Franța nouă,

¹ Hughes, *History of England*, pp. 119-121.

înțelege a rămînea față de schimbările ce se petrec în-
năuntru ei un simplu spectator», «scena» fiind prea «stra-
nie» ca să fie ispitit a o aproba. Fox însuși, vechiul iubi-
tor al libertății, va ajunge, în Februar 1790, să declare că
evenimentele petrecute mai de curînd la Paris trebuie „să
umple de alarmă ori să excite la indignare»¹.

¹ *Ibid.*

CAP. III.

Ruperea solidarității „filosofice“ europene

Cînd Ségur, fost ambasador în Rusia, se întoarse la Paris, el avu audiențe la familia regală, ai cărei membri îi vorbiră cu toată sinceritatea, ca unui vechiu și credincios servitor. Maria Antoinetta își arătă simpatiile ei pentru direcția politică a lui Mounier, aliat cu Malouet și cu Lally-Tollendal. Crainicul din ajun al reformelor radicale, al improvisării unei Constituții fără alte rădăcini decît în ideile, tendințele și mai ales prejudecățile timpului, făcea, din partea lui, să apară o nouă scriere, de conciliație, «*Considérations sur le gouvernement qui convient à la France*», în care arunca formula : «Un singur Dumnezeu, o singură nație, o singură adunare»¹.

Dar în fața acestui triumvirat de constituționalism moderat se ridicaseră, de la început, alții. Alături de Laméth, din nobilimea de rasă, de Siéyès, abatele care se credea capabil să dea o nouă orînduire lumii întregi prin cîteva norme de mecanică raționalistă, se ridica vehementul spirit al lui Barnave, și alte formule, cu totul deosebite, tăiară în curînd aierul încarcat de ațîțări, mai mult sau mai puțin conștiente, pe care nu le putea împiedeca nici timiditatea administrativă a unui Montmorin, nici pedantismul financiar, căptușit cu concepții constituționale, al lui Necker, disgrățiat, apoi rechemat, de favoarea populară, la putere. În curînd se va ajunge a se scusa toate crimele unei mulțimi

¹ Ségur, *Mémoires*, III, pp. 494-500.

inebunite: «Popor virtuos», strigă unul, «oare ar voi să te pedepsească, după ce ai suferit multă vreme, că te-ai răsbunat într'o singură zi?»¹. *Aristocrația*, de altfel, e aceia care a răstignit și pe Hristos². Mounier însuși întreba: „Acest sînge e oare așa de pur?”³. Iar, față de disolvarea armatei, se enunța această curioasă teorie: «Singurii desertori sînt aceia cari n'au părăsit încă steagurile»⁴.

Evident că față de asemenea manifestații nici cel mai convins filosof de peste graniță nu-și putea păstra înțaiia atitudine de entusiastă simpatie. În opinia publică europeană glasurile de desaprobarie apar înaintea ca interesele de Stat opuse să se fi trezit și diplomația să fi pregătit războaiele de înăbușire. Să ascultăm pe același istoric elvețian care exprima și sentimentul unei anumite lumi germane în mijlocul căreia trăia. La sfîrșitul lui Septembre, el recunoaște că și multe țeri germane pot prezenta plîngerii și mai întemeiate decît ale Franciei regale, că s'ar putea ridica „anumite revendicări ale *Drepturilor Omului mitate*“ (*gewisse Revindication der vergessenen Menschheitsrechte*), că prinții aveau nevoie de puțină «electrisare» din afară ca să înțeleagă că trebuie să se adune și să se discute asupra nollor împrejurări, dar toate acestea fără scenele de „barbarie“ care s'au petrecut la Parisul care, el, își amintește de noaptea Sfîntului Bartolomeiu. La 9 Octobre i se pare că în țara libertății recucerite e un adevărat «turn al lui Babel». «Mie», scrie dînsul unui prieten, «îți mărturisesc, nu-mi place desprețuirea tuturor experiențelor vremilor trecute și ale altor popoare, nici căl-

¹ Peuple vertueux, voudrait-on te punir, après avoir souffert si longtemps, de t'être vengé en un seul jour?; *Études historiques sur la Révolution française de 1789 par un étranger*, I, p. 444.

² Oui, mes frères, c'est l'aristocratie qui a crucifié le fils de Dieu; *ibid.*, p. 483.

³ Ce sang est-il donc si pur?; *ibid.*, p. 444.

⁴ Les seuls déserteurs sont ceux qui n'ont pas encore abandonné leurs drapeaux; *ibid.*, p. 431.

care a silnică în picioare a celor mai sfinte drepturi de proprietate și toată fraseologia beletristică pe care adesea abia o pricep. Viitorul Europei i se pare «grozav de în-nourat». Iar, în Novembre, el își închipuie că asistă la un al doilea fenomen ca dărîmarea Romei. Din ce în ce mai mult îl desgustă «scolastica seacă» despre sistemele de guvern, «raționamentele a priori asupra conducerii (*con-dulte*) Statelor, reducerea uriașului vieții de Stat la hrana copiilor. ...Atîta vreme cît se ia omul ca om și nu ca o idee abstractă, se poate raționa rău, dar rămii totuși pe cale ¹».

Anumite mișcări în Germania însăși puteau să îngrijească. Anul 1790 fusese rău pentru culturi; vechile nemulțămiri țărănești din Saxonia pentru regimul zilelor de lucru, pentru abuzul vînătorilor senioriale, pentru reaua împărțire a dreptății se exasperară. Era vorba de a se prinde Electorul la Pillnitz, de a-l duce la Dresda pentru a-i cere gardă națională, desființarea acciselor, disciplinarea nobilimii. Se credea într'o mișcare generală contra proprietarilor, și trupele nu erau dispuse a o potoli. La Rin, pe la Trier, Saarbrücken, aceleași nemulțămiri țintiau către aceleași schimbări violente ².

Dar, la cellalt capat al Europei, Polonul Potocki se rostia astfel asupra greșelii inițiale, principiare, a Revoluției: „Ea a luat membrii societății civile drept niște ființi ideale sau drept niște figuri geometrice asupra cărora putea face raționamentele ei sistematice prin abstracție, fără a lua pe oameni așa cum sînt în adevăr“ ³.

¹ Tant que l'on prend l'homme comme homme, et non comme une dée abstraite, on peut mal raisonner, mais on restera sur la voie.

² Böttiger, *Geschichte des Königreichs Sachsen*, II, pp. 419-22, 423 nota 1.

³ Elle a pris les membres de la société civile pour des êtres idéals ou pour des figures géométriques, sur lesquelles elle pouvoit faire ses raisonnemens systématiques par abstraction, sans prendre les hommes tels qu'ils sont; Ségur, *Histoire de Frédéric-Guillaume II*, p. 353.

Moartea lui Iosif al II-lea, la începutul anului 1790, și suirea pe tron a slabului Leopold, fost Mare-Duce foarte «filosofic» și destul de popular, în Toscana latină, grăbi în fapte ruptura care era acuma în spirite. Statele monarhice, amenințate, căutau mijloacele de a se reuni pentru o acțiune comună, o adevărată *ligă a tradiției și a ordinii*.

Toate interesele lor păreau amenințate, toate speranțele lor înșelate. În 1790 Frederic-Wilhelm al Prusiei întrebuițase toate mijloacele seducției și ale terorizării pentru a căpăta, cu «vederi inocente și oneste», de la regele Poloniei, «un monarh așa de patriot și așa de luminat», de la dieta „unei națiuni așa de nobile și așa de viteze“, cedarea orașelor Danzig și Thorn, „absolut încunjurate de Statele lui, mai ales cel d'intăiu“¹. Iar la 3 Maiu 1791 Polonia-și dădea o Constituție după modă francesă, cu o dinastie electivă—mai târziu se chema Infanta de Saxonia—, cu miniștri datori a contrasemna, în număr de cinci, hotărârile Suveranului, cu o Cameră a nunciilor aleasă și un Senat de nobili, cu admiterea burghesilor la locurile militare și civile care implică nobleța—și treizeci de «burghesi nobili» erau chemați la fiecare dietă—, cu învățămînt pentru sate, cu măsuri de toleranță și de justiție². Îndată trupele Ecaterinei a II-a erau să intervie în puterea noului principiu de coaliție : pentru păstrarea situațiilor căpătate prin acte internaționale. O nouă împărțire a Poloniei trebuia să aducă un nou act fundamental consacrand pofa de anexări a Monarhiilor vecine.

În același timp, cum orașul Liège se ridicase contra episcopului, regele Prusiei se presintă ca «mediator» — după exemplul din Geneva —, admițînd existența unei „nation liégeoise“, dar ca parte constitutivă din «corpul Imperiului germanic» și anume din cercul Rinului-de-jos și al Vest-

¹ Aussi longtemps que les villes de Dantzick et Thorn restent séparées de mon territoire, duquel elles sont absolument environnées, surtout la première; *ibid*, p. 309 și urm.

² Și în Ségur, *l. c.*

faliei. Generalul prusian Schlieffen dădea explicații în această privință lui Lafayette¹.

În anul următor, 1791, se încercă alcătuirea întâii coaliții contra-revoluționare. Prin tratatul secret de la Mantova (20 Maiu) Împăratul se obliga a trimite 35.000 de oameni la hotarele Flandrei, a face să între 15.000 de Imperiali în Alsacia, pe cînd Svițerii ar ataca la Lyon și în Franche-Comté, Piemontesii în Dauphiné, 20.000 de Spanioli la Prine. Se credea că regele Angliei nu va uita că este și Elector de Hanovra și că Frederic-Wilhelm al II-lea, cu care Austria se înțelesese la Reichenbach, în Iulie 1790, și pentru afacerile turcești și pentru ale Franciei, nu va lipsi la apel.

Declarația austro-prusiană din Pillnitz, la 27 August următor, considera «starea în care se află azi regele Franciei ca un obiect *de un interes comun tuturor Suveranilor Europei*» și punea în vedere o intervenție armată menită a fixa în Franța «în cea mai perfectă libertate bazele unui Guvern monarhic, de o potrivă de convenabil pentru drepturile Suveranilor și buna stare a nației franceze»². Iar, în adresa lor către fratele regal, în care vedeau doar «depozițarul usurfructuar al tronului pe care l-a moștenit de la strămoșii lui»³, contele de Provence și contele de Artois asigurau că regele Spaniei, al Sardiniei, Svițerii sînt gata să-și trimeată contingentele și că Ecaterina a II-a ca și Gustav al III-lea nu vor pregeta să susție această «nobilă și iresistibilă confederație»⁴. Noul Împărat Leopold se gîndia la un congres fățiș. Din partea lui însă, Ludovic al

¹ *Ibid.*, p. 317 și urm. (August 1790).

² Elles regardent la situation où se trouve actuellement le roi de France comme un objet d'un intérêt commun à tous les souverains de l'Europe... Mettre le roi de France en état d'affermir dans la plus parfaite liberté les bases d'un gouvernement monarchique, également convenable aux droits des souverains et au bien-être de la nation française.

³ Ségur, *l. c.*, p. 351.

⁴ *Ibid.*, p. 341.

XVI-lea trimetă pe Ségur la Berlin ca să împiedece realizarea ei¹.

E sigur că el era prins însuși, cu toate insultele ce suferise și nesiguranța în care trăia la Paris, devenit o temniță pentru dînsul, de spiritul vremii. Montmorin declara deci la 27 April 1791 că regele a primit liber Constituția, că a jurat și nu se poate deszice, că dreptul de alegere în toate privințele a fost *restituit* poporului, că regele are «drepturi executive și legislative conferite» de acesta, lui, ca «funcționar» al său (*le roi est le premier de ces fonctionnaires*²).

• Regele a aprobat astfel, contra stăruințelor amenințătoare ale fraților săi pribegi pe Rin, declarația de războiu (20 April 1792) contra regelui Ungariei, Împărat al Romanilor. Încă din 1790 Montmorin, ministrul moderat, trimesese pe Dumouriez să cerceteze starea de lucruri și mai ales de spirite în provinciile belgice ale Austriei³. Apariția regelui cu sceptru și sabie în Adunare, unde a fost aclamat cu cîteva luni înainte de a-și pierde capul, părea încorporarea de fapt a voinței naționale pornită la început cu toți represintanții și apărătorii «tiraniei» desființate în Franța însăși⁴.

La 26.Iunie din același an declarația de războiu prusiană vorbea și de drepturile feudale răpite în Alsacia și Lorena, de ocuparea episcopatului de Basel-Băle și de atacul de la Liège, unde episcopul se afla în luptă cu «supușii» săi susținuți de Prusia, dar și de *sensul moral* pe care-l avea războiul deschis astfel: lupta contra principiilor subversive propagate și în țerile vecine, răsbunarea ofensei făcute Suveranilor, *unirea necesară a prinților de pretutîndeni*, o adevărată ligă a Monarhiilor, până ce se va ajunge a restabili la Francesi o „putere legală, pe

¹ *Ibid.*, pp. 216, 221.

² Totuși fusese proiectul de a ridica pe președintele adunării mai presus de rege; Ségur, *l. c.*, pp. 335–6; cf. *ibid.*, p. 206.

³ *Mémoires de Dumouriez*, ed. I-a, p. 35.

⁴ *Cahiers d'un volontaire de 91*, Xavier Vernère publiés par M. X. Gerin-Roze (în colecția de Memorii a lui Fr. Funck-Brentano), p. 39.

bazele, esențiale, ale unei forme monarhice“, care nu se precisa¹. Dacă, la dieta de la Regensburg, Saxonia și Hanovra se declaraseră neutre, această legătură dintre principii Imperiului era o realitate².

Se credea într'o „primblare“, dar cunoscătorii asigurarau că va fi lungă³. Întăia năvălire în Belgia, supt Ministeriul girondin, trupele avînd în fruntea lor pe Rochambeau, unul din eroii revoluției americane, nu izbutise, și unul din generali, Dillon fusese ucis de propriii săi soldați⁴. Îndată după aceasta însă teama unei pătrunderi duse la exasperare pe autorii revoluției. Danton, om de alt temperament, întră în Ministeriul girondin al lui Roland, iar ace'a în care mai ales se întrupa amintirea luptelor pentru libertate dincolo de Ocean, Lafayette, plecă în exil, ca și Alexandre Lameth. Patria era declarată în pericol, Marsiliesii sosiau s'o apere, un lagăr permanent se încercase lîngă Paris, și apropiatul sfîrșit al celei de-a doua Adunări revoluționare, Legislativa, începutul în perspectivă al Convenției Naționale pregăteau un radicalism la care în restul Europei se puteau alipi doar anume elemente. Nedbaciu manifest al ducelui de Braunschweig (25 Iulie), care amenința Franța întregă cu cele mai aspre represalii dacă va îndrăzni să stea în calea armatelor restabilitoare de ordine solidarisase pe toți „patrioții“ cu Guvernul girondin, republican în tendințe, și el săpase o prăpastie între Francesi, de-o parte, și cei cari intrau în arme, cu asemenea scopuri și asemenea mărturisiri, pe teritoriul lor, de alta.

Soldații austrieci erau însă rău aprovizionați și lipsiți de orice resort moral. Despre Prusieni, în rîndurile cărora oameni ca Goethe priviau obiectiv, *internațional* împrejurrările, gata a-și trage concluziile, se putea spune că „nu

¹ V. Ségur, *Histoire de Frédéric-Guillaume II*, p. 355 și urm. Cf. decretul din 26 Ianuar al revoluționarilor, *ibid.*, p. 355

² *Ibid.*, p. 234.

³ Böttiger, *Geschichte des Kön Sachsen*, II, p. 430.

⁴ Regele dăduse comanda trupelor unor regaliști ca Lafayette, Rochambeau, Lückner și Ministeriul de Războiu lui de Narbonne.

mai știu face războiul¹. Economia de oameni nu se potrivira cu noile condiții ale războiului popular, creațiunea militară a Franciei revoluționare caŃe cerea trecerea hotarelor¹.

Astfel întrarea lui Dumouriez în Belgia, la 14 Novembre 1792, după biruințele de la Valmy și Jemmapes, asupra ambilor adversari, avea toate șansele de a putea *consolida o nouă provincie a Revoluției umane, generale, universale*. De la început, în Belgia ocupată se produc mișcări populare și declarația de reunire a țerii cu Franța, considerată supt alt raport decît cel strict național, e privită cu simpatie (15 Decembre).

Ajutorul lui Dumouriez era un American de rasă spaniolă, pe care, ca pe mulți alții, îl atrăsese curentul către refacerea totală a omenirii prin raționalism și care era să joace un mare rol revoluționar în patria lui însuși, Miranda. Se vor vedea în curînd femei germane cerînd să fie primite în rîndurile armatei care era acuma, înaintea de toate, a Revoluției necesare, inevitabile². «Agenții de revoluționare», între cari Danton însuși, începuseră pe urma oștirii propaganda lor³.

Față de aceste succese, Convenția nu stătu pe gînduri; ea declară razboiu Olandei și Angliei însași. În Februar 1793 granița Olandei e trecută și, iarăși, locuitorii primesc bucuros pe aceia cari nu erau considerați ca străini. Dacă Austriecii, revenind în fosta lor provincie de la gurile Rinului, intrau în Liège, pe marginea șanțurilor cetății Bréda, cucerită, se juca frațește cu Olandesii «liberați», la sunetele *Carmagnolei*, danțul revoluționar⁴.

Tot așa Savoia, Nizza se dădeau altei armate revo-

¹ Ségur, l. c., pp. 292-2; *Cahiers d'un volontaire*, p. 34. Era un fel de unanimitate națională. În castelele lor ducele de Bouillon, ducele de Penthièvre, cari nu emigraseră, întrebau pe soldații în trecere dacă țin la rege (*ibid.*, p. 36).

² *Ibid.*, p. 45.

³ *Mémoires de Dumouriez*, p. 45.

⁴ *Ibid.*, p. 51.

luționare, a lui Montesquiou, cu același caracter improvisat. Din Liège ca și din Basel, din Maiența prusiană veniau adrese de complicitate revoluționară bucuroasă, pregătind intrarea la Frankfurt a generalului Custine, cuceritor la Worms, Spira, Maiența (iar Kellermann la Trier). Claviè-e stăpînia în Geneva¹. În Anglia însăși cluburi revoluționare se formau, și trebuiră silințele cele mai energice pentru a împiedeca pe prietenii «Drepturilor Omului» de a lucra și acolo pentru Republică în momentul cînd pe Piața Revoluției cădea capul lui Ludovic al XVI-lea pentru a se dovedi astfel adversarilor că niciun mijloc de înțelegere nu mai poate fi între un regim și celalt.

Îndată însă apărură greutățile, de nebiruit, ale organizării unor națiuni care nu înțelegeau să fie numai niște teritorii de exploatare pentru Franța cuceritoare.

Încă de la început, în Belgia trupele de voluntari, la care se adăugiseră mai târziu, după doi ani, recruții², treziră prin jafuri nemulțămirea populației. Ceva mai în urmă, ei se formară în bande care strabateau satele, luptîndu-se cu țeranii cari se opuneau la pradaciune. Se luau ostateci și se rechisiționa tot ce putea să cadă supt mînă. «Comisarii», scrie Dumouriez însuși, «puneau bunurile publice și ale clerului supt sechestrul, și nu-i mai rămînea acestei nații nici bani publici, nici puteri constituite pentru a face să meargă Guvernul³». Deși Belgia oferia 40.000 de oameni și 50 de milioane, decretul de la 15 Decembre 1792, invițînd pe cetățenii noii patrii a libertății să fie adunările lor primare pentru Constituantă, punea până atunci toate veniturile unei țeri neconstituite supt sechestrul. La Bruxelles

¹ *Ibid.*, pp. 78—9. Pentru împrejurările din Anglia v. cartea mea *Desvoltarea formelor constituționale*, III. V. Ségur, o. c., pp. 2—6, pentru teoriile lui Payne, mișcările de la Leith și Yarmouth.

² *Cahiers d'un volontaire*, pp. 27—32.

³ Les commissaires mettaient leurs biens publics et ceux du clergé au séquestre, et il ne restait plus à cette nation, ni deniers publics, ni pouvoirs constitués pour faire aller le gouvernement; *Mémoires de Dumouriez*, p. 107.

comandau «sans-culoții», alcătuiți din elemente anarhice. Convenția națională, adunată la Alost, pune la dispoziția Metropolei revoluționare, pentru scopurile comune, 6.000 de «federali», în același timp când o «legiune batavă» se recrutează în Olanda¹. Dar revoluționarii francezi nu mai erau, de mult, stăpâni pe inimile popoarelor «desrobite».

Noul sistem iacobin de a se conduce armatele prin deputați, «representanții în misiune», cari designau și pe ofițeri și făceau să se voteze pentru sau contra colonelului, condamnările la moarte ale generalilor, executați la Paris (Custine, Houchard), ordinul Comitetului de Mîntuire Publică de a se înlătura ofițerii nobili, pe cari adesea soldații îi plîngeau, încercarea de a introduce ghilotina pe front și discursurile sălbatice ale unui St. Just și Lebas, creau în lagărele franceze o pornire manifest dușmănoasă acestei intervenții umiltoare a civililor politicieni. Unul din voluntarii de la 1791 scria în memoriile sale: «Răspingeam cu groază tot ce sămăna cu grozavul terorism de care suferia nenorocita noastră patrie, pe care o apăram contra străinului, blăstămînd în conștiința noastră pe turbații cari-și sfîșiau sinul»².

Pentru a înlătura acest regim, data aceasta cu consimțimîntul multora din aceia cari-l doriseră, îl chemaseră și-l sprijiniseră la început, Anglia luă, — după uciderea lui Ludovic al XVI-lea, care adusese imediată înlăturare din Londra a agenților diplomatici ai Revoluției, un Mareșal, un Chauvelin³ —, conducerea. Se știa că regicidiul fusese desaprobat cu indignare adîncă, nu numai în Vendeia, în Bretania, dar și în Picardia, în Artois, în Flandra. Planurile lui Dumouriez contra usurpatorilor unei puteri, care, în Ministeriul format de dînsul cu Roland, Clavière Servan,

¹ *Ibid.*, p. 99 și urm.

² Nous repoussons avec horreur tout ce qui sentait l'affreux terrorisme qui affligeait notre malheureuse patrie, que nous défendions contre l'étranger, en maudissant intérieurement les furibonds qui lui déchiraient le sein; *Cahiers d'un volontaire*, p. 74.

³ Ségur, *l. c.*, pp. 218-29.

fi aparținuse, erau cufoscute. Soldații înșii deplorau uciderea regelui ². Situația internă din Anglia însăși era asigurată. Vederile regelui Gheorghe, hotărît contra Revoluției, biruiseră asupra intențiilor de neutralitate ale Guvernului său. Coaliția lua supt această direcție un alt caracter decît al legăturii dintre cele două Puteri germanice, cu învoirea hucuroasă a Rusiei, cu adesiunea sentimentală a Spaniei, cu setea de răsburare a Sardiniei despoiate, cu indiferența monarhiilor nordice: *acum se uniau contra sîngeroaselor anarhii o republică, a Statelor Generale olandeze, cu acel focar de libertate prin a cărui imitare începuse însăși opera de reforme în Franța: Anglia.*

Dumouriez trebuia să servească pentru ca și din partea Franciei să se zdrobească sîngeroasa experiență «filosofică». Învins la Neerwinden, el se înțelege cu generalul imperial Mack și părăsește Belgia pentru a încheia apoi convenția de răsturnare a Revoluției, în care Austriei figurau numai ca auxiliari (și frații regelui dăduseră asigurarea că s'au luat garanții contra oricărui plan de desmembrare). Manifestul era gata și, unit cu generalisimul de Coburg, șeful mișcării de restaurare monarhică era să ieie Lille, Condé și Valenciennes pentru a-și deschide drumul spre Paris ¹. Dar soldații săi, după un moment de șovăire, îl părăsiră, din instinct patriotic mai mult decît din alt motiv.

Basa însăși a noii confederații, mai depline, era subredă. *Anglia n'avea încă întreaga și sigura liniște interioară* care-i va servi pe urmă pentru a conduce coalițiile necentenit reînnoite contra Revoluției. Cînd în 1793 regele Gheorghe denunșase Parlamentului încălcările unui Guvern terorist și regicid care avea «intenția de a trezi tulburări în alte țeri, de a nu ținea în samă drepturile națiilor neutre și de a urmări vederi de cucerire și mărire», atacînd Olanda aliată, Fox răspunsese cerînd dreptate pentru catolici și reforma instituției parlamentare. În ciuda lui Burke,

² *Cahiers d'un volontaire*, p. 46.

¹ *Mémoires de Dumouriez*, I, p. 51 și urm.

care făcea să apară celebra sa critică, pătrunzătoare, contra spiritului însuși al Revoluției, el declara că biruința de la Jemmapes a Francesilor e o zi «glorioasă». Împreună cu Sheridan, cerea un trimes regal la Paris. Delegațiunii englese, petiții de societăți englese veniau la Paris înaintea Convenției în momentul când președintele ei vorbea astfel: «Regalitatea în Europa e în agonie.—Declarația de drepturi, pusă acum lângă tronuri, e un foc care, la sfârșit, le va consuma. Vremea nu e prea depărtată când Franța, Anglia, Scoția, Irlanda, toată Europa, toată lumea nu vor forma decît o singură pașnică familie.» Ca și în cantonul elvețian Neufchâtel, unde răsăriau bonete roșii și se prindeau pe piepturi, și de către femei, cocarde orange și roșii¹, în Anglia se plantă pomul libertății franceze. La declarația de războiu a vechii monarhii insulare, membrii Convenției răspundeau cu provocări la fraternizarea republicanilor de o parte și de alta a Canalului: «Vom alerga în ajutorul lor, vom face o coborîre în acea insulă, vom arunca acolo 50.000 de berete ale libertății, vom sădi acolo pomul libertății și vom întinde brațele noastre fraților voștri republicani²». Cluburile, ca *London corresponding society* ori al lui Hard, corespundeau cu cele franceze. În 1794 se descoperia chiar o Convenție scoțiană, pe baza Parlamentului convocat anual și a alegerilor prin sufragiul universal. Regalitatea engleză, care era să fie nsultată în 1795, la deschiderea Parlamentului, cu strigătele de «Nu ni trebuie rege, jos cu Gheorghe», era silită încă de acum să se apere cu soldați aduși din Hesa³.

Totuși succesele coaliției monarhice fură în acest an 1794 foarte importante. Orașele la a căror posesiune ținta Dumouriez fură în adevăr ocupate de Austrieci, cari innaintară până la Landrecies, pe cînd Prusienii, făcînd să

¹ Tribolet, *Histoire de Neufchâtel et Valangin*, Neufchâtel 1846, II, pp. 289—98.

² Hughes, *o. c.*, p. 313 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 328, 331; Ségur, *o. c.*, p. 219.

iasă din Maiența pe crunții grenadier, al căror exod, în cîntecul tragic al Marsiliei, zguduî inima tînărului Goethe, erau în Alsacia. Soldații francesi știau că Frederic-Wilhelm merge drept spre Paris. Chemat să oprească pe Anglo-Olandesi la gurile Rinului, un general nou, Houchard, mai fericit decît Custine, bătea pe ducele de York lîngă Dunkerque, la Hondshootten, dar Austriecii înaintau pînă ce Jourdan îi opri la Wattignies (Octombrie 1793). Spaniolii treceau de Perpignan. Provinciile, care ceruseră socoteli financiare Adunării parisiene încă de la 1791¹, se răsculau, la Caen, la Marsilia, la Lyon, la Bordeaux, pentru regele ucis, pentru Girondinii mînați la eșafod de cruzimea rece a lui Robespierre, încorporarea nemiloasă a raționalismului și a «virtuții».

Pe cînd cădeau capetele vechilor generali învinși, făcuți responsabili pentru insuccesele lor sau chiar numai, ca Houchard, pentru că nu știuseră să tragă toate consecințele din victorie, alții noi, răsăriți din însuși mijlocul oștirilor republicane, cu un spirit din ce în ce mai autonom și cu o conștiință de superioritate tot mai deslușită, Jourdan, Hoche, Pichegru, luau comanda pentru ca să apere țara năvălită. Lupte se dau la Rinul mijlociu, la Maiența, la Weissembourg, pînă ce Pichegru, liberînd Alsacia, răs-pînge pe Prusieni la Mannheim, ocupîndu-se Colonia, Bonn. Îndată victoria de la Fleurus aduce și retragerea Austriecilor din Flandra. Jourdan bate pe Coburg, scoțîndu-l din Belgia, și trupele franceze vor năvăli, înlăturînd pe ducele de York, Olanda.

Regele Prusiei disolva coaliția, îi răpia marele ei sens inițial, încheind pacea de la Basel-Băle, la 5 April 1795. Spania bourbonică urma acest exemplu. Va trebui ca Rusia să sprijine pe Austro-Englesi, rămași singuri. În Olanda, se începea regimul confiscărilor, al emisiunii de monedă-hîrtie, depreciatele *assignats*, se crea un tribunal revoluționar, se stabilia guvernul provisoriu al Republicii batave, care,

¹ *Ibid.*, p. 344.

cedînd Belgiei anexate la Franța Flandra olandesă, încheia, la 16 Maiu, un tratat de prietenie și de ajutor reciproc cu puternica Republică franceză, care ieșise biruitoare din toate încercările. Germania însăși începea să se împace cu străbaterea pe teritoriul ei a acelor cari pentru Johannes von Müller erau în 1793 niște «nebuni și niște monștri»¹.

¹ *Werke*, XXXVIII, p. 178.

CAP. IV.

Regimul militar al armatelor revoluționare.

La 28 Iulie 1794, cînd regimul Teroarei nu mai părea că află un fel de legitimare în primejdia de moarte care amenința Franța, Robespierre suie la rîndul lui treptele eșafodului pe care atîtea victime fuseseră mînate din ordinul său cu complicitatea acestui vechiu dușman teoretic al pedepsei cu moarte. Și iată impresia pe care o producea în armate, în armatele acum biruitoare, sfîrșitul tragic al temutului dictator: «Ne-am bucurat cu atît mai mult entusiasm, cu cît priviam pe acest om ca pe autorul odiosului regim care acoperia frumoasa noastră țară de sînge»¹. Cînd, la 1-iu Octombree din acel an, se făcu serbarea liberării complete a teritoriului, se știa cui se datorește aceasta: celor cari, orice s'ar fi petrecut la Paris, oricît de puțin ajutor li-ar fi venit de acolo, știuseră să zdrobească printr'un admirabil spirit de ofensivă curajoasă coaliția Europei monarhice contra integrității patriei franceze.

Și mai departe ei priviau cu ochi critici conducerea țerii pe care o mîntuiseră și partea din această conducere care-i privia pe dînșii. Plata în hîrtie-monedă nu permitea ofițerilor măcar să umble potrivit cu situația lor. Pentru a se deschide poarta abuzurilor numărul soldaților pe hîrtie întrecea cu mult pe al celor cari existau în adevăr: din 1.100.000, cîți ajunseră a fi cei meniți să ducă departe

¹ Nous nous réjouîmes avec d'autant plus de transport que nous considérons cet homme comme l'auteur de l'odieux régime qui couvrait notre belle patrie de sang; *Cahiers d'un volontaire*, p. 92.

peste hotarele lor steagul revoluției mîntuitoare, 300.000 figurau numai în registre. Pe cînd trupa se îmbrăca în zdrențe și se hrănța cu cartofii pe cari-i putea descoperi, sedentarii și furnisorii făceau de pe o zi pe alta averi scandaloase¹.

Cu atît mai strînse se făceau legăturile între acești luptători și generalii pe cari și-i alegeau singuri fără a crede că pentru aceasta ei sînt oameni de altă esență decît dînșii. Se crea astfel *un tip militar al Revoluției*, desrădăcinat de acasă, străin de originea sa și nesimțitor pentru alte idei și interese decît ale lagărului de permanentă înfrățire între oameni și clase. *O legiune a noilor idei*, care, în același timp, era și *o manifestare irezistibilă a vitalității înseși, mult timp înăbușită, a poporului frances*. Era *o nouă cruciată* ca aceia care se începuse la sfîrșitul veacului al XI-lea și din aceleași puternice motive interioare, de prisos al forțelor naționale, dar întrebuițind pe steag ideile la care lumea contemporană ținea mai mult.

Kléber, Kellermann, — Alsacienii, unul din ei fost ofițer austriac —, Hoche, Pichegru, Moreau, Jourdan, Augereau, rășăriți din mijlocul poporului în regiuni centrale, franceze, meridionalul Bernadotte, Evreul Masséna, Corsicanul Bonaparte, oameni din provincii atît de deosebite, se înfățișau pe acel front de neconțință înaintare în care se elabora viitorul însuși al poporului frances. Suprimarea legală a provinciilor în care se păstrase încă separatismul vechilor rase, al organizațiilor feudale primitive, se desăvîrșia astfel prin această camaraderie de arme. Se poate zice că Monarhia, creînd Franța, unită pînă atunci numai prin ierarhia episcopală, continuase a presida rămășițele constituționale ale unei lumi pe care supt raportul politic o desființase; Revoluția singură e aceia care, creînd o nouă ordine de lucruri, peste orice tradiție și contra oricăror amintiri, în ciuda oricăror drepturi, a dat naștere, prin lagărele ei de solidaritate națională, poporului frances, con-

¹ *Carnets d'un volontaire*, p. 101 și urm.

ceput în chip raționalist ca unul singur în manifestarea lui publică, pentru a deveni și în esența lui intință unul singur.

Constituția anului III, cu Directoriul ei fără autoritate și Corpul Legislativ, lipsit de valoare reprezentativă și incapabil de inițiativă, îndată apoi descomplectat prin șirul de lovături de Stat pe care Adunarea le suferia fără a se gândi să încerce o rezistență, făceau tot mai mult ca întreaga viață și conștiință a Franciei să se strângă în armate.

Concentrate în trei fronturi, Sambre et Meuse supt jordan, Rhin et Moselle supt Moreau, Italie supt Bonaparte, ele erau să sufere o nouă sforțare a dușmanilor, biruitoare un moment pe Rin ca și dincolo de Alpi, pentru ca apoi ofensiva celui din urmă contra Austriecilor stăpîni pe provinciile regatului Sardiniei să ducă la zilele de triumf din 1796 (Montenotte, Diego, Millesimo, Mondovi, Lodi, Lonato, Castiglione, Bassano) și de la începutul lui 1797 (Arcole și Rivoli), apoi prin ele la preliminarile din Leoben și la tratatul din Campoformio (17 Octombree).

Important act acesta pentru că *întăia oară* — după surprimarea Republicei venețiene, care vărsase sînge francés într'un complot la Verona, — *se făceau anexări aproape fățișe, pe sama unui dușman învins, pe cînd înaintea de aceasta, în provinciile belgice, în Olanda și Savoia, se întrebuințase forma, potrivită cu noile idei de drept al popoarelor, a hotărîrilor populare, creatoare de republici aliate, «surori».*

Aici, un Împărat, un Suveran de drept divin ceda, pentru că fusese învins, o parte din teritoriile moștenirii sale, de și spiritul raționalist nu putea admite principiul însuși al acestei moștenirii. Republica Cisalpină se forma la Milan și Franța, dînd Austriei Veneția, lua din moștenirea ei Insulele Ionice, punct de observație în Orientul balcanic. O nouă ordine de fier, pe basa încercării prin arme, se pregătia pentru lume, care deocamdată nu vedea decît splendorile liberatoare ale tricolorului republican.

Înfățișarea însăși a șefilor de armată se schimba, ve-

chiul regim întorcându-se tocmai așa cum în revoluționara religie creștină vechiul spirit al societăților antice revenise pe îndoita basă a disciplinei dogmatice și a disciplinei ierarhice.

În Italia, unde-l aclamau mulțimile, puțintel și ca pe unul de-ai lor, Bonaparte cel mic și slăbuț, ieșit din iatacul unei femei de o purtare discutabilă și din prietenia unui satrap de decadență ca Barras, avea locuința în palate, cu gardă pe scări ca la un Suveran; simplul Jourdan nu putea interzice o strălucitoare suită surorii și nevestei lui, și banchete cu cîte o sută cinzeci de tacmuri reuniau pe ofițerii învingători și pe principalii represintanți ai unei populații care, acum, respecta mai mult puterea învingătoare¹. Și vechile titluri înviau: se rîdea la armată de la *division des messieurs*, căci vechea denumire apăruse în locul aceleia, tot mai demodată, de *citoyen*². Din Elveția lui, în care se va ajunge 'ndată la Adunarea națională, cu două Consilii, la Directoratul executiv, la o afiliare la republica-mamă și fraternisarea cu republicile surori³, Johannes von Müller vorbea la 1797, cu simț al prefacerilor care se petreceau) despre „spiritul schimbător al multor oameni“ și despre „dorința generalilor de a deveni toți milionari³“. Fantastica expediția în Egipt a lui Bonaparte, afară de motivele ei, foarte reale, de politică generală, în legătură cu tradițiile franceze, însemna pentru acela care înfățișa tot mai mult noul spirit puțința de a trăi, măcar cităva vreme, în cadrul de absolutism încunjurat de splendorile vechilor monarhii, de care tot mai mult visau stăpîinii improvișați ai acestor mari prefaceri politice, sociale și morale.

Biruința tot mai deplină a noului sistem se afirma și în atitudinea celor mai statornici dintre dușmanii lui de pînă

¹ *Cahiers d'un volontaire*, pp. 141—4.

² *Ibid.*, p. 166.

³ *Werke*, XXXVIII, p. 230: „Cette infernale révolution a gâté l'esprit de beaucoup de gens et le désir des généraux de devenir tous des millionnaires fait beaucoup craindre pour son bien-être“. Cf. *ibid.*, p. 233.

acuma, cari-și dădeau sama că nu mai au înaintea lor o șovăitoare și convulsivă anarhie, ci o putere organizată, capabilă de toate îndrăznelile și de toate succesele. În 1796 Hoche încercase a trece, cu optisprezece corăbii de linie, în Irlanda nemulțămîtă. Insula se va revolta în 1798, și vor fi și mișcări în Scoția. În anul precedent la gura Tamisei flota ridică steagul roșu. În Parlamentul engles regele vorbise de puțința unei invasii franceze în Marea Britanie și se pregătise o puternică armată, data aceasta națională, pentru a o răspinge. Și, ca să evite totuși încercarea, primejdioasă, Ministeriul engles începuse negocieri de pace la Paris. *Era vorba de un tratat între cele două lumi rivale.*

Austria ar fi cedat provinciile belgice și ar fi admis prezența Francesilor pe Rin, cu stăpînirea asupra Maientei. Spania, poate și Rusia ar fi fost cuprinse în această înțelegere, pentru care se căutase și sprijinul Prusiei. Cum însă Anglia, mîndră de situația navală care va permite biruința lui Nelson la Trafalgar, punea pentru sine condiții neacceptabile, Directoriul, cu toată dorința de a negocia, invită pe emisariul engles să plece.

Curentul se menținea pretutindeni foarte favorabil Franței militare, care nu arăta prin nimic să-și fi părăsit programul politic și social. Johannes von Müller constată că în Germania însăși, mai ales în cea de sus, «spiritul rău al Revoluției umblă grozav (*spuckt fürchterlich*)¹. În Elveția lui această dispoziție de spirit, pe care am constatat-o și mai înainte, trebuia să-și producă în curînd efectul pentru a se ajunge la noi forme confederative, contra vechilor tradiții. Iar în Italia, încă de la începutul anului 1798, Capitoliul devenia un loc de întîlnire al doriților de reforme, ca pe vremea lui Arnaldo di Brescia și a lui Cola di Rienzo: înlăturîndu-se prin decizia populară puterea temporală a Papei, se creau consuli și, pentru a li asigura administrația nominală, la 5 Februar

¹ *Werke*, XXXVIII, p. 248.

1798, după cererea expresă a «poporului roman», generalul Berthier străbătea Corso pentru a merge la statuia lui Marc-Aureliu.

Dar, îndată, regimul rechisițiilor, de care se împărtășește și Berthier însuși, începe; se aruncă pentru a câștiga mulțimea bani de argint, pe cînd soldații, fără soldă de cinci luni, prădau așa încît a trebuit să se formeze comitete de ofițeri spre a apăra onoarea armatei.

Masséna ocrotia elementele de pradă. Populația ridica steaguri cu *Viva la Madonna*, și trebuiră lupte în toată forma cu dînsa pentru a o potoli ¹.

Puterea era acuma, la Paris, în minile armatei. Cu oarecare stîngăcie, Bonaparte, întors din Egipt, va da lovitura contra coruptelor și demoralisatelor Consilii republicane. Toate rosturile Statului vor fi încredințate unor consuli ca aceia din Roma, iar consulatul întreg va ajunge a se resuma, de la cele d'întăiu încercări, în primul consul însuși. El va avea toată voia să-și zică, la momentul ce i s'ar fi părut favorabil, rege. Va prefera să fie Împărat, păstrînd pe monedele sale titlul «Republicei franceze». Încă din 1799 însă, puterile imperiale vor fi în mîna lui. Și odată cu ele concepția imperială, ca în vechea Romă, ca în Monarhia habsburgică de mai târziu, se va sălășlui în mintea lui. Iar întreaga Europă, asupra căreia trebuia să i se îndrepte ambiția de Cesar, va căpăta convingerea că, dacă o să aparție unei armate, *e mai bine ca șeful ei să fie un Împărat, păstrător de ordine și creator de instituții.*

Și va fi vorba de o luptă a Monarhiilor cu basă istorică, dar fără putință de a se mai întinde, în contra marii molipsiri a Imperiului, care căpăta, tot mai mult, forma unei Monarhii universale, de caracter dictatorial, și servită, prin voia hasardului, dar și prin posibilitatea alegerii forțelor celor mai potrivite, de un om de geniu.

Deocamdată, Rusia, Monarhia Orientului, după moartea Ecaterinei a II-a se aliază în toată forma cu Monarhia Oc-

¹ *Cahiers d'un volontaire*, p. 170 și urm.

cidentului, Austria, și cu Anglia, Monarhia Mărilor. E tripla alianță a supremelor sforțări pentru ca să împiedece creațiunea unui nou Imperiu.

Încă de la 1-iu Mart 1799 războiul cel nou al Austriei, cu aderența rusească, începuse, pentru ca prin aceasta să se grăbească hotărîrea de la 18 Brumar (19 Novembre) a lui Bonaparte de a lua frînele în mîna sa. Rușii lui Suworov luptă la Trebbia ca și la Zürich, cîștigînd, întîia oară, prin rezistența masivă a liniilor lor, biruința asupra unor armate franceze oboșite și demoralizate. O nouă tentativă a ducelui de York în Olanda nu izbutește însă, în Octombrie.

Dar în curînd revanșa francesă aduse — Rușii retrăgîndu-se — crearea de noi republice «surori» în Piemont și în Toscana, cu același ceremonial de arbori ai libertății, de ceremonii după moda antică, de discursuri republicane de pe piatra care sprijinise toate demagogiile și toate tiraniile¹.

Intervenția personală a primului consul rupsese în adevăr toate piedecile. Trecînd Alpii pe la muntele S. Bernard, el se coborîse la Milano și Pavia, răpusesese pe Austrieci la Marengo, creînd altă republică sucursală : cea genovesă. În același timp Moreau lua München, și Lecourbe pătrundea în Tirol. Țarul Pavel, schimbînd brusc, și din admirație pentru Bonaparte, politica Rusiei, se retrăgea din coaliție.

În negociațiile din 1800, la Viena, apoi la Lunéville, în sfîrșit, prin trimeterea lui Otto, la Londra, unde se manifesta dorința de a vedea restaurarea Bombonilor, basa va fi deci *hotărîrea lui Bonaparte de a rămînea în Italia*.

Prin tratatul cel nou Bonaparte pregătia de fapt Imperiul carolińgian, care va avea în curînd Istria și Dalmația. Iar prin acela de la Amiens (1802) Anglia, în schimbul Însulei Trinidad și a Coloniei Capului, recunoștea formidabila putere continentală, însuflețită de un spirit agresiv pe care nimeni și nimic nu-l putea infrîna, care se formase în coastele sale.

¹ V. *Lettres de M-me Reinhard*, Paris 1900.

CAP. V.

Lupta dintre Imperii

Imperiul lui Napoleon I-iu fu clădit pe această basă, a stăpînirii romane și italiene, cu aceeași tendință către Europa centrală, de o parte, către Peninsula Iberică, de alta. Republica «partenopeană» de la Neapole va fi complementul necesar al situației cîștigate în Italia. Așteptînd măsuri de viitor, Bonaparte oprise, la moartea în exil, în 1799, la Valence, a lui Piu al VI-lea, alegerea unui nou Papă, ca să impuie, în Mart 1800, pe Piu al VII-lea. Peste șase ani, Confederația Rinului va însemna, nu numai asigurarea, prin alianța cu cei mici, cari se uniau supt umbra noului Imperiu, a hotarului răsăritean, dar și baza pentru o acțiune în interiorul Germaniei înseși. Casa de Habsburg, prin crearea unei coroane imperiale pentru Austria, desăvîrșită, ca organism unitar, prin politica Mariei-Teresei și a lui Iosif al II-lea, va ieși, la 1804, din devălmășia medievală, teoretică, asupra țărilor germanice, pentru a încerca întemeierea unui Stat absolut modern, clădit pe raționalismul mecanice administrative, întru toate asemănător cu acela pe care, în contururi simple, rectiline, îl crease Revoluția pentru Franța. Cu deosebirea, în ce privia momentul actual, că Austria se desfăcea din anumite tradiții, pe cînd Imperiul napoleonian se străduia să le caute pentru a găsi în ele o legitimitate alta decît a geniului și a gloriei¹.

Noua situație europeană nu va fi însă pe deplin lămurită

¹ Cf. *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale*, III, p. 35 și urm.

prin creațiunea austriacă, fără îndreptățire istorică și fără sens național; «popoarele» vor a continua să fie, și supt o singură coroană, superioară celor regale din Ungaria și Boemia, celor princiare din alte provincii, elemente deosebite, incapabile de a se confunda și, în curînd, gata să se încaiere, ale acestei «patrii» care era numai o «Monarhie», — termin care pe dreptate s'a și impus față de Austria. Pe de altă parte, Rusia va păstra toate ambițiile, toate truțiile și toate lăcomiile ei: direcția spre Bosfor, rîvnirea către noul Împeriu ortodox al Bizanțului, al Țarigradului slav, rămî-nînd în mintea Suveranului, care, înlocuind pe nebunul Pavel, jertfit intereselor de Stat, avea în chiar numele său, care era al fabulosului Macedonean Alexandru, un îndemn către faptele ce i se păreau o datorie de neînlăturat. *Cele trei coroane imperiale trebuiau să înceapă o luptă întefită pentru a se hotărî între ele hegemonia care nu mai reieșia nici din drept, nici din obișnuință.*

Deocamdată Austria și Rusia se unesc cu Anglia, chiar din 1805, îndată după ceremonia încoronării la Notre Dame a lui Napoleon I-iu. Se unesc pentru a dărîma opera pe care acesta tindea s'o consolideze prin adoptarea titlurilor și formelor arhaice, ori măcar a o împiedeca să întindă asupra restului Europei, stăpînit de Habsburgi și de Romanovi, acele principii revoluționare care formau încă elementul principal de unitate în haosul lumii contemporane și acele norme de drept, acel sistem de administrație, de origine romană, dar în traducere «filosofică», care erau singure în stare să dea o formă nouă și durabilă nașunilor ieșite din zidurile feudalismului, pe care le păstrasera Monarhiile absolutiste.

Alexandru I-iu ceruse formal evacuarea Neapolei, cu a cărîi dinastie cea rusească avea legături mai vechi, și părăsirea amestecului în Germania-de-Nord, plus despăgubiri pentru cealaltă dinastie italiană susținută de Rusia, Casa de Savoia.

Napoleon răspunsese cu crearea Monarhiei italiene pentru el și dinastia lui și cu încorporarea Genovei la Franța.

Numai insula Siciliei și insula Sardiniei rămăneau, din vechea Italie, în afară de puterea sa.

Bavaria e năvălită de armatele austriece ale lui Mack, pe cînd arhiducele Ioan se cobora în Italia. E un atac contra noilor cuceriri franceze. Anglo-Rușii erau așteptați la Neapole. Răspunsul lui Napoleon va fi dat-la Ulm și Austerlitz, și Viena va vedea în cuprînsul ei pe învingători fără ca orașul internațional să resimtă pentru aceasta prea multă durere și umilință. Pacea de la Pressbúrg (26 Decembre 1805) era să deie Italiei legate de Imperiul napoleonian termul opus al Mării Adriatice.

Situația Nordului germanic față de regatele datorite lui Napoleon în Sud : Bavaria, Württembergul, față de înălțarea Badenului la rangul de Mare-Ducat, rămănea încă nesigură. Prusia, care, de la 1795, continua să se fie la o parte, bucurîndu-se chiar de ruina influenței austriece în vechiul Imperiu, încercase la 1800 a se uni pentru o confederație a neutrilor germani, nu numai cu Saxonia și Hesa, dar cu Danemarca însăși. De și la 3 Novembre 1805 tratatul de la Potsdam înseamnă legătura cu Rusia, promițîndu-se, dacă mediația cu Napoleon n'ar fi primită, un puternic concurs militar, de și pacea de la Pressburg ieă și Prusiei markgrafiatul de Anspach, ceva din Cleve și principatul de Neufchâtel, se ajunge, de nevoie, la alianța cu Napoleon (15 Februar 1806). Dar prin aceste măsuri de oportunism nu se părăsăia de Hohenzollerni, cari rîvniau la Hanovra, planul alianței nordice, așa cum l-am văzut mai sus. Și el evoluă răpede către *un nou proiect de Imperiu*.

Era vorba în 1805—6 de un «Nordischer Reichsbund», al cărui șef, cu titlul de Împărat, ar fi regele Prusiei¹, pe lîngă care ar sta regii, noi, de Saxonia și de Hesa, și Marele-Duce de Weimar. Din Germania s'ar mai adăugi Saxonia ernestină, Braunschweigul, Mecklenburgul și Olden-

¹ Planul lui von Hänlein, 21 August 1806; Böttiger, *l. c.*, p. 442 (an 1806); Politz, *Friedrich-August I*, pp. 276—80.

burgul, orașele hanseatice, abația Fulda, iar, dincolo de marginile vechiului Imperiu, nu numai Danemarca, ci și Suedia. O Constituție ca o Franciei—Austria, din partea ei, nu credea de nevoie să aibă una — ar fi votată în anumite condiții, la Dessau, și s'ar fixa trei cercuri pentru administrație. Aducându-i-se la cunoștință proiectul, Frederic-Wilhelm al II-lea declarase că, dacă-l îndeamnă Saxonia și Hesa, el l-ar primi¹.

Poate că visiunea Imperiului prusian urmăria pe aceia cari, cu fratele regelui, prințul Louis, și cu casta ofițerească în frunte, cu nobilimea care exploata în folosul ei comerțul de grâne, se hotărîră, după înțețiri rusești, în toamna anului 1805 să meargă împotriva Franciei napoleoniene. În Octombrie, ducele de Braunschweig, păstrătorul tradițiilor fredericiene, insultătorul în 1791 al sentimentului național frances, pus în capul unei oștiri pe care o simția decăzută, demoralizată prin influența unor tineri presumpțioși și descreierați, era zdrobit în luptele de la Iena și Auers-tädt. În zădar alergă în ajutor Rusia: regimentele de fier ale lui Alexandru I-iu avură aceeași soartă la Eylau (Februar 1807) și la Friedland (Iunie). Cit despre Saxonia, ea trădase îndată după catastrofa prusiană și, în schimb, Electorul devenise, cum doria și cum cerea tradiția polonă a familiei sale, uu rege. Ducele de Hesa se va mulțami cu titlul mare-ducal.

Stăpîn pe Polonia prin victoria sa, Napoleon se feri să-i redea starea de odinioară. Constituția din 1807 avea, în limitele patriei mult mai înguste, un caracter destul de oligarhic, cu Camera ei de sus, unde intrau episcopi, Voevozi și castelani, cu Camera de jos, aleasă pe nouă ani. Se simția influența așezămintelor reprezentative ale Imperiului frances, care nu mai simția nevoia de a păstra principiile de la 1789, întrînd astfel pe deplin în ordinea monarhiilor europene cu caracter imperial.

¹ Böttiger, *l. c.*

La Tilsitt însă, unde se hotărî soarta Prusiei zdrobite, lăsându-i numai teritoriul prusian propriu-zis, cu capitala în vechiul oraș baltic, de creațiune slavă, al Königsbergului, între cele două mai puternice Imperii se crea, peste capul, ce părea definitiv umilit, al Austriei, alianța acelor State care înțelegeau să-și împartă dominația lumii, într'o *diarhie* ca a celor două Rome la începutul evului mediu. Apusul fiind părăsit,—cu toate protestările prusiene, sentimentale, la regina Luisa, care era sensibilă la geniul lui Napoleon ca la orice altul,—în sama acestuia, Alexandru rămînea, cu deplina recunoaștere a drepturilor lui în Finlanda și în Principate, anexate un moment și ele la stăpînirile lui, Împărat al Răsăritului.

Acest Apus era împărțit acum în nouă dominații dinastice, de Suverani încoronați. Olanda trecuse printr'o fasă intermediară, cu un «pensionar» ca în secolul al XVII-lea, pentru a deveni regatul lui Ludovic, unul din frații lui Napoleon; cellalt, Iosif, fu așezat în Neapole. Se făcuse un regat al Vestfaliei pentru al treilea, Ieronim, soțul unei princese de Württemberg, precum o princesă de Bavaria ajunsese soția fiului Împărătesei Iosefina, Eugeniu de Beauharnais. În Florența, capitală, acum, a Marelui-Ducat de Etruria, stăpînia un prinț de Parma, din dinastia Bourbonilor spanioli, de mult intrați în clientela lui Napoleon ¹. Nordul scandinav singur rămînea intact, și la Sud acea Spanie unde regele Carol ducea o existență miserabilă, influențat de soția lui, și ea o Italiancă, din Parma, și de favoritul ei și amicul lui, don Manuel Godoy, devenit principe al Păcii. La o parte, Anglia-și aștepta momentul, și împrejurările spaniole erau să i-l deie.

Ele revelară, peste principiul Imperiilor, acela al naționalităților.

Genialul fruntaș al literaturii și culturii germane, Goethe, primia pe acela care era acuma, oriunde, fără deosebire

¹ Pentru condițiile instalării acestui Ludovic I-ju, v. Carlo Botta, *Storia d'Italia dal 1789 al 1814*, IV, ed. 1830, pp. 43-4.

națională — și ce era frances ca rasă într'insul! — Împăratul, și laudele lui, scurte, brusce, necompetente în cel mai înalt grad, îl atingeau în ce avea mai sensibil inima lui. Academia lui Frederic-cel-Mare, creată de Francesii de la Curtea lui, își făcea o supremă onoare să primească în sinul ei pe acela care făcuse, din' modă, actul său de pietate la mormîntul creatorului unei Prusii internaționale în origine ca și în tendințe, oricît ar fi vorbit de germanism pentru a căpăta provincii și State. Cel care odinioară represintase ura și scirba contra Revoluției în toate apucăturile ei și care salutase în 1799 «Puterile liberatoare» contra Francesilor¹, Johannes von Müller, ținea el-însuși cuvîntarea de lingușitoare primire înaintea dictatorului încoronat. Să mai vorbim de ceata profitorilor și denunțătorilor, care se măria în fiecare zi, de mîndria pe care o simția noua gardă națională a Berlinului de a paradă pe străzile capitalei ocupate în uniforme încărcate, de tăietură francesă²? Era în toate acestea și o degradantă lipsă de caracter, dar nu trebuie să uităm un lucru: că toți fuseseră crescuți într'o atmosferă internațională, umanitară, că pentru ei *importantul era omul și calitatea lui ea om*, că omul superior avea dreptul la admirația tuturor semenilor săi și că *omul de geniu avea pasul asupra tuturor tiranilor*.

La Berlin, ca și în toate orașele germane, pe care le străbătu în calea sa de învingător, Napoleon fu primit cu o admirație pentru geniul său, cu un respect față de opera sa, care înăbușiau orice amintiri, amorțiau orice dureri și paralisau orice aspirații. Omagiile-i veniau din toate părțile, une ori stîngace, în totdeauna sincere. La revistele militare franceze lumea se îngrămădia uimită, și prezența «celui cu nemîșcații ochi de Cesar», de care vorbește, tresărînd încă de plăcere, Heine, trezia mișcări ca ale credinciosului fanatisat, gata să se arunce înaintea idolului.

¹ V. cărțile lui Menzel. Cf. Johannes von Müller, *Werke*, XXXVIII, p. 273.

² Cf. Manso, *Gesch. des preussischen Staates*, II, p. 184 și urm.

Caracterul internațional al Imperiului în care limba franceză era un fel de nouă limbă latină universală, pentru milioane de oameni din toată Țara europeană, deprinși a o vorbi între ei și a ceti mai ales cărți franceze, e evident. Principii germani, ca acela de Hohenzollern pe Rin¹, nu se credeau înjosiți cînd purtau uniforma Împăratului. Oameni de frunte ai Italiei, scriitori, poeți, administratori, se înfățișau pentru a fi întrebuințați într'o operă care pretutindeni înfățișa lămurire, unificare, creațiune, progres, prin drumuri (Cenis, Simplon), canale, porturi, edificii (terminarea domului din Milano),—o întreagă operă de refacere materială a suprafeței continentului.

De altfel în gîndul chiar al lui Napoleon totalul creațiunii sale întrecia și hotarele Franciei considerabil mărite și gata de noi creșteri ca și al Statelor clientelare guvernate de dinastia lui, cu aliații și prietenii ce i se adăugiseră. În Italia el se înfățișa ca regele încoronat la Monza. Era un *sistem*. Astfel, cînd fu vorba de a se lega și Spania bourbonică de acesta noi fundațiuni politice, lozincă era aceasta: «a regenera Spania, a o răpi Angliei și a o uni intim cu sistemul nostru²». Acest «sistem» trebuia să sãmene cu al vechilor Cesari și, într'o vreme mai apropiată, cu al lui Carol-cel-Mare. Cînd, în Februar 1810, «Statul Romei» fu reunit cu Imperiul, dîndu-se un simplu *maire* cetății Papilor, se spune explicit în decret că «orașul Roma este al doilea oraș al Imperiului», unde Împăratul viitor — deocamdată «Rege al Romei» — e chemat «a-și avea Scaunul după ce va fi celebrat acolo a doua în-

¹ Comte Murat, *Murat lieutenant d'Empire en Espagne, 1808*, Paris 1897, pp. 80 și urm., 291. Prințul refuză ordinele Bavariei și Prusiei, „parce qu'il désirerait avoir avant la croix de la Légion d'Honneur“ (p. 380 la nota 1).

² Pentru „consulta“ cisalpină de la Lyon, supt Consulat, v. *ibid.*, p. 48 și urm. Se ceru titlul de „Republică italiană“, cu Bonaparte președinte pe zece ani. La Genova, „Ligurii“ îl puneau înțgă Cristofor Columb.

³ Régénérer l'Espagne, l'enlever à l'Angleterre et l'unir intimement à notre système; *ibid.*, p. 98.

coronare». «Se vor pregăti pentru Papă palate în deosebitele locuri ale Imperiului unde ar voi să rezideze: el va avea neapărat unul la Paris și unul la Roma¹.» Și nu era numai atita: se specifica și aceia că «libertățile Bisericii galicane», pe care trebuie să jure Papa la suirea sa pe tron, sînt de acum înaintea „comune tuturor Bisericilor Imperiului“².

Acestui internaționalism imperial trebuia să i se opună însă, nu pentru că era rău, ci pentru că, asemenea reformelor lui Iosif al II-lea, el călca peste obișnuințele, consacrate de veacuri, ale națiunilor, peste obiceiurile lor de spirit și pornirile lor instinctive, o forță de care geniul însuși al noului Cesar era să se zdrobească.

O mișcare a popoarelor deci contra «tiraniei franceze», contra «absolutismului napoleonian»? Nu tocmai. Se admite greșit că fiecare nație a luptat *pentru sine și într-o formă particulară a ei*. De fapt ceea ce a zguduit întâiu și a distrus pe urmă întemeierea napoleoniană a fost un *spirit comun european*, inspirîndu-se, pe de o parte, din amintirile vechiului regim, adînc înrădăcinat, și, pe de altă parte, din concepțiile de «libertate» pe care le răspîndise veacul „filosofiei“ din Franța.

Iată, în Spania, care dă semnalul. La început, țara se arată favorabilă «sistemului», de la tînărul fiu de rege și suveran prin usurpație, Ferdinand, ridicat contra părintelui său, pentru ca îndată să-și ceară o soție din noua dinastie mondială, pe fata lui Lucian, fratele Cesarului³,

¹ Il sera préparé pour le Pape des palais pour les différents lieux de l'Empire où il voudrait résider: il en aura nécessairement un à Paris et un à Rome.

² Lors de leur exaltation les Papes prêtèrent serment de ne jamais rien faire contre les quatre propositions de l'Église gallicane arrêtées dans l'assemblée du clergé de 1682. Les quatre propositions de l'Église gallicane sont déclarées communes à toutes les Églises de l'Empire. — Din prințul de Würzburg el s'a gîndit, {un moment, să facă un împărat austriac, de valoare secundară (Bausset, *Mémoires anecdotiques*, p. 359).

³ Murat, *o. c.*, pp. 102, 135.

până la mulțimea care, îngrămădindu-se la revistele militare ale splendidului general de cavalerie Murat, regele *in spe* al invaziei din 1807, face să se audă : „Trăiască Napoleon“ și danțează pe piață ¹. Când regele Carol vorbește de «alianța» cu Francesli, el e aplaudat. Se strigă „Trăiască Franța, trăiască Împăratul“ trupelor care-și fac intrarea în Madrid ². Sosirea lui Napoleon însuși, care adresase o proclamație către poporul spaniol, ca șef al «sistemului», era așteptată cu nerăbdare. Era, se pare, și dorința ca Murat să se urce pe tronul Bourbonilor, acel Murat care nu sfârșia cu veștile despre baluri și curse de tauri, despre focuri de artificii, reviste și petreceri pentru popor ³.

Nehotărîrea Împăratului, care ceruse fratelui Ludovic să vie din Olanda în Spania, care împărțise Portugalia între favoritul Bourbonilor spanioli, Godoi (principatul Algarvelor), și regina detronată a Etruriei, din aceeași Casă de Bourbon (Lusitania Superioară), măsurile nedibace contra tatălui regal și a fiului în luptă provocară cele d'întăiu bănuieli, care degenerară în nemulțămiri. Provinciile păreau, apoi, a se teme de un centralism revoluționar de gen frances; clerul de secularisări și prigoniri. De aici alcătuirea în mai multe părți a *juntelor* revoluționare, cererea de a se aduna «cortes» și măcelul Francesilor din Madrid, în Mai 1808. Îndată Ferdinand vorbește în taină de «opresiunea Francesilor» și chiamă adunarea generală a regatului, cea ce se încuviințează și de regele cel bătrîn ⁴.

Pe față însă același Ferdinand, întreținut la Compiègne, felicită pe stăpînul, în puterea căruia căzuse, pentru designarea ca rege spaniol a lui Iosif, alt frate al Împăratului și până atunci rege la Neapole; ba încă el cere să fie

¹ *Ibid.*, p. 122. Murat vorbește de un „accueil extraordinairement amical“; *ibid.*

² *Ibid.*, p. 168. Se relevează „démonstrations de la plus vive amitié“. Negustorii oferă un banchet (*ibid.*).

³ *Ibid.*, pp. 280-1, 289.

⁴ *Ibid.*, pp. 100-1, 137, 303, 315 și urm., 336. Lui Murat i se oferise Neapole sau Portugalia (p. 344).

adoptat de Napoleon ¹. La Madrid, Murat presida junta filo-francesă care cerea pe noul rege napoleonian și-și arăta dorința de a nu mai fi Pirenei ². Mai târziu chiar, după ce răscoala «juntelor» de provincie începu, Napoleon găsește încă destui deputați pentru a-i face să elaboreze la el acasă, la Bayonne, o Constituție liberală ³.

Insurecția întrebuițează formele tradiționale pentru a da expresie aceluiași spirit de libertate: «juntă supremă a Spaniei și Indiilor», căpitan-general al Aragonului (Palafox).

Ajutorul Angliei, neconținut zguduită de crise ministeriale, e cerut de la început, și intervenția militară englesă va avea caracterul sprijinirii unei cauze comune tuturor națiunilor europene. Aceiași Anglie, care nu mai avea conducerea sigură a lui Pitt († 1806), nu va încerca însă, data aceasta, niciun amestec în pregătirea altei ofensive naționale, în Germania prusiană întâiu.

A spune că la Germani avem a face cu o mișcare generală, de un caracter specific național, pregătită de mult în spirite și avînd în frunte pe aceia cari erau expresia cea mai adevărată a sufletului german, ar fi altă eroare.

Adevărul e că buletinul frances putea să anunțe cum că, în Octombre 1807, «Maiestatea Sa a primit în timpul dejunului Ei pe d. de Goethe, autorul lui „Werther“ și al altor opere celebre în Germania și în Franța. A binevoit să vorbească îndelung cu dînsul ⁴.» Goethe ca și Wieland ieau parte la balul pe care-l oferă Împăratul și primesc amîndoi Legiunea de Onoare de la acela pe care, cu spiritul lor universal, format la lecțiile lui Diderot și d'Alembert, nu-l judecau de loc ca pe un «tiran», apăsător al

¹. *Ibid.*, pp. 341, 343 nota 3.

². *Ibid.*, pp. 353, 355-6, 364.

³. *Ibid.*, p. 406 și urm.

⁴. S. M. reçut pendant son déjeuner M. de Goethe, auteur de „Werther“ et d'autres ouvrages célèbres en Allemagne et en France. Elle daigna s'entretenir longtemps avec lui,

țerii și umilitor al nației lor. Codul napoleonian era tradus de Erhard, admirat și adoptat în diferitele State germane, și așezămintele napoleoniene erau puse în comparație cu încurcatul vechiu drept germanic¹. Chiar printre studenți se constată, în momentul invaziei franceze în Spania, un spirit de supunere față de noul regim : o deputație a Universității din Jena se presintase învingătorului². Să nu uităm că reformatorul Prusiei în administrație ca și în raportul dintre clasele sociale, Stein, a fost recomandat regelui său de Napoleon. Cercurile berlinese, în care dominau Evreice spirituale ca în saloanele parisiene al secolului care abia se încheiase, Rahel, Henriette Herz, discutau cu totul altceva decît învierea spiritului german care să lupte contra străinului odios.

Am arătat și mai sus cum fusese întâmpinat împăratul la Berlin. Îl primiseră miniștrii, clerul, negustorii : din ferești i se striga *vivat*, pe cînd trufașii ofițeri ai regelui erau desarmați și batjocoriți. Trupe franceze, garda națională berlliesă în noi costume, strălucitoare, dar deșănțate, străbăteau străzile în mijlocul bucuriei generale a burghesimii. Dacă un profesor necunoscut ca Lange publică o foaie contra eroicei regine, Johannes von Müller, celebrînd în năvălitor pe adevăratul urmaș al lui Frederic-cel-Mare, scria că «prin genul său și bunătatea sa nepreocupată Napoleon l-a cîștigat și pe dînsul». «Asupra monarhiei prusiene», spune el, «trec la ordinea zilei... Trebuie să ni schimbăm concepțiile³».

«Nu se poate crede ce masă de ticăloșie s'a arătat în acel moment într'o mare parte mai ales a așa-numitelor clase culte»⁴, așa scrie un istoric german. Dar nu nemerește cînd

¹ Bausset, *o. c.*, pp. 315 321, 327.

² *Ibid.*, p. 322.

³ Durch sein Genie und seine unbefangene Güte hat er auch mich erobert : über die preussische Monarchie gehe ich zur Tagesordnung über... Wir müssen uns umdenken (Borkowski, *Deutsches Frühling*, 1912, p. 69 și urm.).

⁴ Es ist kaum glaublich was für eine Masse von Erbämlichkeit sich damalen unter einem grossen Teil besonders der sogenannten gebildeten Stände zeigte ; *ibid.*

încearcă a o explica prin materialism și interese egoiste, prin lipsa de sentimente patriotice. Dovezi aduse de el însuși, îndată, vădesc adevăratul motiv. Acești oameni din veacul al XVIII-lea, cu o singură cultură pentru toată umanitatea civilisată, credeau, din potrivă, că-și servesc și patria și acea umanitate atunci când serbau pe dătătorul de pace, pe acela care «a pecetluit soarta generală a Europei», a mărit Statele germane și le-a «consolidat», le-a «introdus în rîndul Statelor continentului», le-a făcut neatîrnate. Mai încolo, se proclamă că el a dat drepturi egale tuturor claselor și tuturor religiilor, și aceasta fără a face apel la mulțimea crudă și nestăpînită ¹.

În Italia-de-Nord ², vice-regele, principele Eugeniu, avea în actele sale toată înfățișarea cuiva care pregătește acea unitate italiană pe care Napoleon însuși pretindea că ar fi dat-o dacă ar fi fost lăsat să lucreze douăzeci de ani în acest scop. Etruria fusese transformată printr'un regim de modă francesă. Lombardia lui Melzi ca și Veneția cîntau laude celui care le scăpase de tirania, aceia adevărată. a Austriei. În Neapole, unde dominația bourbonică fusese înlăturată după bătălia de la Austerlitz și Calabria singură rezista, Murat, înlocuind pe Iosif, introdusese Codul Napoleon, ordonase lucrări de refacere, organizase o armată și o flotă, se folosise de miniștri italieni și puse în perspectivă același seducător ideal de unitate națională. Ca să se vadă ce sentimente avea populația, ajunge să se spuie că, după restituirea puterii regelui Sardiniei în Savoia, va fi contra lui o răscoală a claselor de jos ³.

Cînd se pornește campania din Rusia, la 1812, în armata Împăratului — acuma un adevărat Cesar al Apusului — erau Germani, Italieni, Spanioli, Portughesi, Olandesi.

În Rusia lui Alexandru I-u nobilimea era de creștere

¹ *Ibid.*

² Genova fusese unită direct cu Imperiul, ca și Lucca. Se pregătea unirea Parmei. Mai târziu Etruria avu aceeași soartă.

³ *Correspondance de Joseph de Maistre*, II, pp. 34, 51—2.

francesă, liberală, filosofică ¹. Familiile mari aveau frumoase biblioteci franceze. Împăratul fusese elevul «filosofului» Laharpe. Dar aici o altă lume, ortodoxă, bizantină, asiatică, slavă, se opunea, nu atîta lui Napoleon ca om, același care era pentru ei «un perfid, un Moloh, care, cu trădarea în inimă și loialitatea pe buze, a venit să stîngă Rusia de pe fața pămîntului», ci ideilor lui, catolice ori ateiste, revoluționare. De aceia nobilii oferă lui Alexandru, influențabil supt impresia personalității adversarului său, un țeran din douăzeci și cinci, ba chiar din zece; de aceia negustorii îl aduc două milioane de ruble; de aceia preoții merg în fruntea armatei care părăsește Moscova, ce îndată va fi arsă ²; de aceia vine bucuros un țeran la cinci.

Programul luptei contra dușmanului comun e datorit *dinastiilor*, acelora dintre ele care erau înlăturate, scăzute sau amenințate: din Rusia prin Austria până la Prusia. Dar el cuprindea numai lucruri luate din mentalitatea curentă a părții din societatea contemporană pe care magia napoleoniană n'o cucerise și n'o stăpînia. Înrolînd până și Spanioli, desertori din armata lui Napoleon, cari strigau «Trăiască Constituția» ³—Constituția englesă e adoptată de revoluționari, contra regelui Iosif—, Rusia, în înțelegere cu aliata și ajutata sa Prusia, declară solemn că luptă «pentru onoarea și pentru libertatea omului». Cu cele mai nobile idei liberale se puneă în mișcare, la Germani, tineretul universitar, și cîntecul lui Kôrner îndemna la războiul de eliberare națională, nu la acela de restaurare dinastică, pe toți aceia cari aveau un simț nou al demnității neamului lor. În războiul decisiv care se începea, Anglia singură ră-

¹ *Ibid.*, pp. 231—2.

² Ségur, *Histoire de Napoleon*, II, pp. 6, 9—10, 11—2, 22, 89.

³ Ministrul Spaniei spunea la jurămînt că lupta începută urmărește „la liberté civile, le plus grand des biens dont l'homme puisse jouir sur la terre“. Se alcătuiau, după mărturia lui Joseph de Maistre, ode rusești către regele Sardiniei, al Siciliei, regentul Angliei și „curțile“ spaniole.

mînea pe exclusivul teren al politicei de Stat și al necesităților de echilibru european.

Suprema încordare duse la întâia înfrîngere a lui Napoleon și, cînd el se întoarse din insula Elba, făcînd apel la sentimente încă foarte vii și mai ales la acela de obișnuință a victoriei și a gloriei, aceiași coaliție a dușmanilor vechi, la cari se adăugiseră ocrotiții de ieri, îl răpuse definitiv.

La întrarea aliaților în Paris, în amîndouă dățile, dar mai ales la început, în 1814, acei cari pusese rădăcina albă la chitoare li se arătară favorabili, în ciuda admirației pentru cuceritorul genial al cărui sfîrșit îl vedeau, peste toate așteptările. Judecata noastră de azi nu poate fi decît foarte aspră pentru cei cari-i primiau cu prietenie pe dușmanii armatei franceze, pe aceia cari-i înjosiseră mîndria, pe viitorii îngustători ai hotarelor patriei. Dar afară de simpatiile, încă foarte puține, pentru Bourbonii, proclamați de Englesi la Bordeaux, a căror restaurare se ivi mai mult ca o idee a ultimului ceas în mîntea unuia din Suveranii biruitori, acești prieteni ai aliaților aveau o legitîmare a atitudinii lor, urîtă pentru simțirea noastră de azi. Două sisteme se ciocniseră, amîndouă fără un caracter strict și strîmt național: în toate țerile, la toate neamurile fuseseră aderenți ai unui sistem și ai celuilalt. Se manifestau cu acest prilej sentimente puternice care pînă atunci nu-și îngăduiseră să apară. Țarul Alexandru vorbea, de altfel, despre necesitatea «ideilor liberale»¹.

Acuma, după ce ținta „restauratorilor“ vechii ordini de lucruri — cu toată trecătoarea fațadă populară, liberală, insurecțională — fusese atinsă, era foarte firesc ca de o parte și de cealaltă să se procedă la organizarea taberei politice la care aveau rost să participe, peste noile hotare de State, elemente și clase naționale fără deosebire.

¹ G. Pallain, *Correspondance de Talleyrand et de Louis XVIII* Paris 1884, p. 18.—Un nobil frances legă crucea Legiunii de Onoare de coada calului,

CAP. VI.

Lupta dintre Europa reacționară și Europa liberală

Din cel d'întăiu moment după victoria oamenilor păcii spiritele prevăzătoare nu-și ascundeau că începe înlăuntrul societăților europene o nouă și grea luptă, care trebuia să dureze multă vreme, adecă atîta cît era de nevoie pentru ca atenția omenirii să fie atrasă de alte interese, cu un caracter general mai serios și mai adînc.

Astfel mintea străbătătoare a ministrului regelui exilat al Sardiniei, Joseph de Maistre, deosebia încă din clipa frămîntărilor cu Napoleon că în Italia lui, care chiar de atunci își aștepta unitatea de la Casa de Savoia¹, este un «spirit italian născut din Revoluție și care va face să se joace îndată o mare tragedie», spirit așa de puternic, încît monarhul restaurat în Statele sale nu poate face altfel decît să întrebuițeze, pînă și la Curtea lui, fie și cu pagubă, „revoluționari”².

În Sudul peninsulei, Murat, care încercase în zădar, tră-

¹ Un Italian spunea lui de Maistre: „Il n'y a pour l'Italie que le roi de Sardaigne” (*Correspondance*, I, p. 393). El însuși semnalează un „esprit italice” (*ibid.*, II, p. 2). Cf. și p. 21. Resultatele lui Napoleon, adaugă el, rămîn (*ibid.*, pp. 51-2).

² Prenez garde à l'esprit italien; il est né de la révolution et jouera bientôt une grande tragédie... Que le roi se fasse chef..., que dans tout emploi civil et militaire, et de la Cour même, il emploie indifféremment des révolutionnaires, même à votre préjudice. Ceci est essentiel, vital, capital (*ibid.*, I, pp. 379-80). Cf. Massimo d'Azeglio, *I miei ricordi*,

dînd pe Imperialul său cumnat, o înțelegere cu Austriecii, de la cari ceruse voie să ocupe¹, ca mijloc de prevenire, poziții în Statele romane, își dădea sama de spiritul la care se poate face apel pentru a se asigura pe tronul său. Și astfel, la întoarcerea, pentru atît de scurtă vreme, a lui Napoleon, el arunca întregului popor italian proclamația lui din Mart 1815, în care se cuprindea această frază, resumînd aspirațiile întregii națiuni, așa cum ieșise de supt influența regimului napoleonian: «Să se audă un singur glas de la Alpi până la Scila, independența Italiei». «Străinul» trebuie scos din frumoasa țară în care a intrat prin silă și se ține cu sila. «Ceasul a venit în care trebuie să se îndeplinească înnaltele ursite ale Italiei. Providența ne chiamă în sfîrșit ca țară să fim o patrie neatîrnată²».

În Franța omul care cunoștea mai bine pulsul vremii, Talleyrand, conducătorul de fapt al șubredei regalități restaurate în profitul îmbătrînitului și scepticului Ludovic al XVIII-lea, se exprima astfel: «Fermente revoluționare sînt răspindite pretutindeni în Germania: iacobinismul stăpînește acolo, nu, ca în Franța acum douăzeci și cinci de ani, în clasele mijlocii și de jos, ci în cea mai înaltă și mai bogată nobilime... Unitatea patriei germane e strigătul lor, dogma lor, religia lor exaltată până la fanatism, și acest fanatism a ajuns până și la prinții cari domnesc astăzi³».

De la seniorul mediatsat, de la ofițerul doritor de glorie până la studentul exaltat și la poetul romantic era un singur

¹ P. Bertolini, *Risorgimento italiano*, ed. Hoepli, p. 4.

² L'ora è venuta che debbono compiersi gli alti destini d'Italia. La Providenza vi chiama al fine ad essere una nazione indipendente. Dalle Alpi allo stretto di Scilla date un grido solo: l'indipendenza d'Italia.

³ Des ferments révolutionnaires sont partout répandus en Allemagne; le jacobinisme y domine, non point, comme en France il y a vingt-cinq ans, dans les classes moyennes et inférieures, mais parmi la plus haute et la plus riche noblesse... L'unité de la patrie allemande est leur cri, leur dogme, leur religion exaltée jusqu'au fanatisme, et ce fanatisme a gagné même des princes actuellement régnants; Pal-lain, *o. c.*, pp. 55—6.

curent care nu admitea ca o mare jertfă populară ori un imprescriptibil drept istoric să se oprească la meschinul rezultat al tratatelor din Viena.

Alături de aceste tendințe de răsturnare a ordinii mișgălos stabilite acolo, cu participarea, nu numai a învingătorului, ci și a celorlalți — Franța lui Talleyrand jucând adesea un mare rol în mijlocul rivalităților lor —, era ritul militar de care au fost cuprinși toți aceia, din spituate țările, cari participaseră la marea epopeie internațională supt steagul tricolor, de libertate, al lui Napoleon. O întregă castă care avea obișnuința luptei și care-și sprijinia toate interesele și toate speranțele pe dînsa. «Armata în deosebi», scrie pe vremea congresului Joseph de Maistre, «nu răsuflă decît războiul¹». Ofițerii puși în disponibilitate, cei din Franța, foarte numeroși, cărora li se servia, ca o pomană mai mult, numai jumătate din soldă, soldații bătrîni reveniți la vetrele lor ca să povestească isprăvile minunii ostășești acuma isprăvite formau pretutindeni avangarda pornirilor de refacere.

Și prefacerea nu putea să însemne, după exemplele recente, evoluție încetă, ci numai năprasnică și pierzătoare revoluție.

Nevoia de a forma din aceste elemente sufletești și materiale un instrument de luptă s'a simțit de la început. El nu putea fi public: silințele trebuiau să aibă deocamdată un caracter de pregătire ascunsă, cîștigînd prin chiar misterul lor noi aderenți.

În Germania, studențimea, deprinsă cu societățile luptătoare, se alcătui, și după vechi practice naționale, în «liga virtuții», *Tugendbund*, care nu ieșia la iveală cu manifestațiile ei decît la ocazii cînd se putea crede că nu face altceva decît serbează incontestabile date istorice ale națiunii înseși, precum a fost la al treilea centenariu de la revoluția religioasă a lui Luther.

¹ L'armée en particulier ne respire que la guerre; *Correspondance*, II, p. 21.

În Franța, în Italia — mai ales în cea de Sud — asociațiile temelnice ale inițiațiilor luau forma «carbonarilor» sectari ascunși și fanatici, cari se legau între ei ca franc-masonii, poate și în vederea păstrării unor datine religioase maniheene, albigense, patarene, aspru prigonite de Biserica dominantă, căci era vorba de popor, «mielul» pe care-l mănincă «tiranul», lupul, și se înfățișa trupul sîngerat al Hristosului popular. Asociația servise în tentativa neizbutită a lui Murat; se afirmă că slăpînirea restaurată a Bourbonilor făcuse din ea mijlocul popular de a înlătura plaga hoștilor la drumul mare¹. În curînd, de la un capăt la altul, societatea, mai ales cercurile nemulțămite și, în primul rînd, armata erau pline de sectatorii acestei credinți, liberale și naționale. «Calderarii», *căldărarli*, altă societate asemănătoare, lucra tot în Italia meridională, pe cînd în Nord urmăria scopuri conservatoare și clericale asociația *sanfedistilor*.

Ce se putea opune acestei oștiri gata de a porni la cel d'întăiu semnal?

De sigur nu spiritul chibzuit al aceloră cari-și dădeau sama că altfel decît prin înrîuriri distrugătoare și prin legislații împrumutate se schimbă viața popoarelor — a fiecărui popor în parte și, prin aceasta, a omenirii înseși. Erau oameni, ca același Joseph de Maistre, cari judecau, în deosebire de spiritul public al epocii lor, că «orice nație își are caracterul deosebit, care se amestecă în guvernul ei și-l schimbă. Se crede că același nume exprimă același guvern: e o greșeală grosolană și adesea grozavă²».

Tot așa, într'o scrisoare către Bentinck, ministrul engles Castlereagh se rostia astfel: «E imposibil să nu se vadă că o mare schimbare se pregătește în Europa și că principiile

¹ Bartolini, *o. c.*, p. 8 și Botta, *passim*. Se vorbește și de vechii «carbonari» din Jura.

² Chaque nation a son caractère particulier qui se mêle à son gouvernement et le modifie. On croit que le même nom exprime le même gouvernement; c'est une erreur grossière et souvent terrible; *Correspondance*, II, pp. 36—7.

de libertate sînt în plină activitate. Ce e de temut este ca tranșiția să nu fie prea subită, ca să aibă gradul de maturitate care ar putea face să iasă din ele îmbunătățirea și fericirea lumii. Iată constituții noi lansate în Franța, în Spania, în Olanda, în Sicilia. Să vedem rezultatul înainte de a încuraja alte tentative... Sînt încredințat că e mai bine să zăbovim decît să accelerăm operația acestui principiu, așa de riscat, care se lucrează acum ¹.

Principiilor generale de care se inspiraau adversarii li opuneau oamenii ordinii stabilite aite principii generale.

Ele nu puteau resulta din ideia dinastică, zguduită din temelii prin toate schimbările de curînd efectuate și *ale căror rezultate fuseseră în mare parte păstrate* (în Germania însăși, în Polonia, în Italia chiar). Trebuia să se recurgă la altă idee generatoare, la o idee mare, înaltă, nobilă, cu impresionant caracter mistic. «Filosofia», dușmana inițială, pornise la războiu contra creștinismului; ce era mai natural decît ca, în puterea victoriei cîștigate pe singeroase cîmpii de bătălie, creștinismul însuși să plece acuma la un războiu de revanșă contra «filosofiei», atîta timp absolut slăpîitoare, nu numai în mediile culturale și populare, ci la Curțile înseși ale celor cari prin aceasta erau să fie distruși?

Dar nu vechiul creștinism al Bisericii, al clerului, al Romei, creștinismul ultramontan, atins în izvorul său de viață prin sechestrarea, umilirea și robirea Papei, nici măcar creștinismul galican, pe care Napoleon îl legase de carul său de triumf. Ci un nou creștinism, în timbrul căruia să se întilnească vibrațiile infinite produse de revoluții și războaie, subtilele influențe ale unei literaturi care evitase oroarea sau sclăvia crudelor ori grandioaselor spectacole ale prezentului pentru a-și afla libertatea în lumile îndepărtate, părăsite, un timp chiar adînc desprețuite, ale trecutului medieval ori în nemărgenita împărăție fantastică a legendei. Pe bazele creștinismului mistic, filantropic, în le-

¹ Viel Castel, în *Revue des deux mondes*, an. 1854.

gătură și el cu tendința către lucrurile oculte care stăpînia tot mai mult lumea brutalisată și mecanisată cu de-a sila s'a întemeiat deci liga conservatoare a Împăraților victorioși

Era firesc ca, supt influența, în rîndul întăiu, a Țarului. Alexandru, ale cărui relații cu visionara de Krüdener, ale cărui ultime porniri spre viața retrasă, în sfîrșit ale cărui simpatii pentru catolicism sînt bine cunoscute¹, această ligă să poarte numele de Sfînta Alianță și să înceapă prin invocarea adînc religioasă a crezului de frăție creștin, între Suverani și *prin ei*, stăpînitorii din mila lui Dumnezeu, respectată mai mult ca oricînd, asupra popoarelor înseși.

În alcătuirea acestui pact se întîlnesc și forme care sînt cu adevărat nouă. Astfel, în locul diplomației specializate, avînd, de atîta vreme, grija relațiilor dînte State, fără nîclo preocupare de spirîtul care însufleția popoarele, în locul acțiunii ei secrete, îngrijate de sporul dinastiilor și mărgenite numai de grija unui „echilibru european“ preservator de orice primejdii, se scoteau fățiș în primul plan, cu maiestatea lor impunătoare, cu prestigiul victoriei lor, monarhii cei trei cari intraseră în Paris. Diplomația unui Metternich, unui Capodistria venia numai pe alături, chiar dacă în fond tot ea hotăra rezultatele. Iar ca scenă largă pentru această măreață prîveliste se prevedeau congresele, în care omenirea pacificată, în fiecare Stat osebit și în toate Statele laolaltă, putea să vadă asigurarea contra oricărî încercări revoluționare. În aceste congrese stăpînii lumii scăpate de Napoleon se declarau dispuși a părăsi scopuri egoiste numai să nu se cîlntească linia de conduită pe cari și-o impuseseră, pentru ei și urmașii lor, fundatorii Sfîntei Alianțe.

Fusese vorba și de legături dinastice, care ar fi întărit legătura. Se căută căsătoria între Marea-Ducesă Ana, cerută și de Napoleon, și între ducele de Berry, moștenitorul,

¹ Alături de cartea Marelui-Duce Nicolae Mihailovici despre ruda sa imperială v. pentru solia trimeasă la el de Papa (Iesuitul Michaud) și Joseph de Maistre, *l. c.*, I, p. 185.

în al doilea rang, al lui Ludovic al XVIII-lea, dar cea ce se înfățișa ca principală garanție era instituția aceasta nouă a congreselor pacificatoare și pedepsitoare.

Cel d'întăiu congres al Sfintei Alfanțe, al cărui act de constituire poartă data de 26 Septembrie 1815, s'a ținut numai în Octombrie 1818, și anume într'un loc care amintea o glorioasă dominație imperială, în numele Bisericii, asupra iumii creștine întregi, la Aachen, Capitala lui Carol-cef-Mare. Scopul nu era altul decât să constate „cumințenia“ Franciei restituite Bourbonilor — dar Alexandru nu era mulțămît cu disolvarea Camerei de regele Ludovic și de creșterea opoziției liberale¹ și el începea să aibă în vedere stabilirea pe Tronul frances a celui duce de Orléans, fost revoluționar și luptător pentru Revoluție, care acum în urmă dăduse sfaturi de constituționalism rudelor lui prin alianță, Bourbonii din cele două Sicilii². Ca răsplată, regatul frances fu scutit de umilitoarea ocupație străină, care, ca o garanție contra eventualelor porniri de răsturnare din partea națiunii, dăinuise trei ani de zile.

În curînd congresele trebuiau să aibă însă griji mai mari de defensivă. Dacă în Spania spiritul insurecțional părea potolit supt stăpînirea apăsătoare, cu concursul clerului revenit la putere, a lui Ferdinand de Bourbon, el izbucnia în coloniile americane. Acela care puse foc vechilor nemulțămiri locale cu guvernul din Madrid, de care în ultimul timp se ținuse samă așa de puțin, prin fatalitatea însăși a împrejurărilor, fu un revoluționar, «filosofic» și internațional, care luptase și el ca ofițer în armatele frances, Bolivar. La sfîrșitul anului 1819 Europa Sfintei Alfanței, ocrotitoarea lui Ferdinand de Spania cu toate drepturile lui, se trezi cu întemeierea, —pe care, peste Ocean, nimic n'o mai putea distruge —, a îndoitei Republice, cu norme luate din Statele Unite, ajutătoarele, a Columbiei și a Venezuelei.

¹ V. *Desvoltarea Așezămintelor*, cap. respectiv.

² Pallain, *u. c.*, pp. 407-8.

Un rău exemplu pentru cei de acasă. Abia sosi vestea actului din 17 Decembrie și în cea d'întăiu zi din anul următor doi din ofițerii juntelor care dărimaseră regimul frances în Spania și se aflau încă din Iulie 1819 în revoltă contra regelui. Quiroga și Riego, proclamau, la Cadiz, Constituția.

M.șcarea, chiar lângă Gibraltar, nu va fi fost făcută fără asentimentul, ba chiar fără înțelegerea Angliei care, după ce izbutise a înlătura pe Napoleon și a crea o Franță incapabilă de rivalitate pe orice teren, se ferise de a primi periculoasele principii ale «sacrului» pact continental. Constituția de la Cadiz nu era, de altfel, decît copia fidelă, și prin aceasta chiar pur teoretică, absolut inaplicabilă, a practicelor constituționale englese. Ea trebuia pusă în alăturare cu aceia ce un lord Bentinck făcuse la Bourbonii din Cele Două Sicilii, îndreptîndu-i către o Constituție liberală cu acele sfaturi: «nu arătați o poftă neînfrînată de a înova, nici o legătură excesivă și, ca să zic așa, superstițioasă vechilor instituții și datinelor strămoșești¹».

În 1819 încă semne prevestitoare de furtună apăruseră și aiurea. Pamfletistul Kotzebue, în serviciul Rusiei, fusese ucis de studentul Sand, și în Februar 1820 ducele de Berry, speranța regalității bourbone din ramura bătrînă, cădea supt cuțitul unui inițiat la «ventele» carbonarilor, Louvel. Mișcări revoluționare începeau în provinciile de Est ale regatului. Era în adevăr o pornire generală către reeditarea revoluției așa cum ea se desfășurase în Franța dela 1789, cînd, la 2 Iulie, o insurecțiune militară, provocată de ofițerii Morelli și Salvati, se pronunță în regatul Celor Două Sicilii, al cărui Sveran nu introdusese dincoace de Far sistemul engles, bicameral, care-i fusese impus pentru Sicilia și pe care-l părăsise și acolo.

Guglielmo Pepe, începătorul și sufletul mișcării, era un vechiu insurgent contra Bourbonilor în 1799, apoi ofițer al legiunii Italice de la Dijon, în lupta pentru izgonirea Aus-

¹ V. *Desvoltarea așe-ămintelor*, cap. citat.

triecilor din peninsula, în anul următor, colonel în serviciul lui Iosif, la Neapole ca și în Spania, cu o trecere pe la Corfû, în trupele imperiale franceze¹. Programul mișcării, izbucnită la Nola și Avellino supt conducerea sa, nu era decît Constituția spaniolă, pe care, îndată, o impuse unui rege înșelător. Sicilia o ceru, din parteă ei, printr'o nouă revoltă, culminînd în proclamația de independență de la Palermo. Era de ajuns pentru a se trezi în toată Italia speranțele acelu «regno italico» pregătît de Napoleon în numele căruia Murat intrase, la 1815, în Roma Păpilor.

Opinia din Anglia, dacă nu Ministeriul conservator al lui Castlereagh, trebuia să fie favorabilă în ascuns acestei revoluții aproape nesîngeroase, care nu urmăria decît stabilirea, într'o formă derivată, a propriilor ei așezăminte constituționale. Franța lui Ludovic al XVIII-lea ea însăși părea că aprobă o schimbare făcută cu voia regelui, care presta cele mai formidabile jurăminte: din Paris se propuse introducerea unei Constituții copiate după charta franceză din 1814.

Din cealaltă parte însă, necesitatea congresului de desaprobară și afirmare se impunea. Regele Celor Două Sicilii va fi somat în toată forma să se presinte înaintea areopagului Monarhiilor absolute pentru a-și explica hotărîrea. La Troppau, în Octombrie, avu loc discuția, din care ieși «sistemul de principii generale asupra dreptului de intervenție reciprocă în afacerile interne ale Statelor». Era vorba de o intervenire, de o mediație între «supușii rătăciți» ai lui Ferdinand de Sicilia și între «Statele a căror liniște o amenințau aceia»². Regele, complice în aparență al tulburătorilor, de care declara formal că nu înțelege să se despartă, se presintă, cu voia Parlamentului său, la al doilea congres, ținut la porțile Italiei chiar, în Laybach (Lubiana, Lubiana). Aici, Castlereagh însuși ceru intrarea Austrieilor în țara care ieșise din legăturile garanțiilor reciproce ale

¹ Bertolini, *l. c.*, pp. 8-9. Cf. Memoriile lui Pepe.

² *Ibid.*

Suveranilor. Și armata revoluționarilor fu răpede învinsă și împrăștiată.

În chiar momentul cînd acestea se îndepliniau, oștile imperiale întrînd la Capua și Neapole (Mart 1821, alți «carbonari», ieșî și din societatea grecească, de la Odesa, a «prietenilor» (ἑταιρεία τῶν φίλων), cu ajutorul tainic al Grecilor în serviciul Împaratului Alexandru și cu întreprinderile diplomatice rusești, aduceau pe Alexandru Ipsilanti, fiu de Domn fanariot și de Romîncă din neamul boieresc al Văcăreștilor, la Iași, ca într'una din capitalele elenismului cultural și într'una din vetrele idealului de restaurație bizantin, în formă națională grecească. Se pregătia o ridicare a creștinilor din Constantinopol și din Epir, în provinciile grecești vecine se provoca răscoala armatolilor și clefților, Albanesi, «Vlahi», cîțiva Greci de sînge, pentru a înlătura, în numele creștinătății, de sigur, dar, înnainte de orice, a libertății, stăpînirea pagîna, dar mai ales tiranică, a Sultanului.

Turcii raspunseră prin omorurile din Constantinopol, Patriarhul Grigorie el însuși fiind depus și apoi spînzurat în fața bisericii sale, unde se credea că are să se proclame noul Imperiu ortodox și elenic. Pravoslavia rusească se cutremură de durere și de indignare, dar Alexandru I-iu, pe al cărui concurs — după făgăduielile Împărătesei Elisaveta înseși — se sprijiniau «eterlștii» din Principate și asociații lor din provinciile naționale grecești, rămase strict închis în «sistemul» care se opunea «sistemului» napoleonian. De acolo, de la Laybach, el excomunica, nu numai pe fostul general rus Ipsilanti, dar și pe acel comandant de odinioară al pandurilor în serviciul Rusiei, Tudor Vladimirescu, care încă din Ianuar pornise o mișcare analogă pentru ca îndată scopurile lui, naționale și sociale, românești și populare, să se despartă, pînă la cea mai ascuțită dușmănie, de scopurile, grecești și aristocratice, ale beizadelei fanariote.

Hotărîrea Țarului era cu atît mai necesară, cu cît, după răscoala portugheză din Oporto (August 1820), în acea clipă chiar se produsese o nouă revoluție italiană, în Nordul

cu privire la speranțele constituționale ale căruia înștiințase mai de mult Joseph de Maistre¹.

Acolo se începuse cu tumulturi studențești ca în Germania, studenții din Turin luptându-se cu soldații regelui absolutist Victor Emanuel I-*iu* (Ianuar 1821), al cărui crez se resuma în cuvintele citate de Cantù: «Aici e numai un rege care judecă, o nobilime care-l încunjură, o plebe care se supune». Se spera concursul Moștenitorului presumptiv, prințul de Carignano, Carlo-Alberto, care învățase la Geneva și la Dijon și sêrvisese în rândurile marii armate de toate neamurile, a lui Napoleon². Se trimiseseră emisari carbonarilor din Paris. Insurecția, de caracter popular, se produse la Alessandria și la Fossano, în strigătul, obișnuit acuma în toate țerile, de «Trăiasca Constituția». Ea fu proclamată de regent — regele abdicînd și întâiul Moștenitor, fratele, Carlo-Felice, fiind la Curtea absolutistă din Modena — în forma spaniolă, care era o încetățenire latină, cum am spus, a celei engleze. Nu lipsia, ceia nu se întîmplase la Neapole, *giunta* provisorie, care trebuia să pregătească alegerile pentru un Parlament. Dar această «giuntă», condusă de contele Santa-Rosa, — viitor luptator în rândurile Grecilor, căzînd la Navarino, în 1825 —, nu avea numai un caracter local, regional. Ea se intitula «Giunta della fede italiana», și acuma se auziau strigătele, caracteristice, de «Regno d'Italia, Indipendenza italiana!». De la Messina li răspundea noua mișcare populară din această tragică lună a lui Mart 1821.

Dar și aici ca și la Neapole dinastia, dinastia întreagă — și cu însuși regentul care primise Constituția — luă loc alături de coaliția Suveranilor absolutiști. Trupe credincioase se aflau, cu de la Tour, la Novara. Austriei lui Bubna, excutori ai hotărîrii de la Troppau, li se adăuseră în număr mare. Iarăși o campanie de cîteva zile numai, și vechiul regim era restabilit, încă din cele d'întăiu zile ale lui April. Fugarii revoluției neizbutite căutară în

¹ *Correspondance*, II, p. 36.

² *Bertolini, l. c.*, pp. 16-7.

Grecia un loc de luptă pentru libertate, în Franța, Anglia. Spania un adăpost provisoriu al nenorocirii lor. Ei așteptau totuși cu încredere «o soartă mai bună», *migliori destini*¹.

Adunați în al treilea congres la Verona chiar, pe pământul italian stăpînit de Habsburgi — cari aveau aici, prin decisiile de la Viena, un «regat lombardo-venet» —, Suveranii Sfintei Alianțe păreau a pecetlui prin locul chiar al adunării lor altă soartă, nu numai a Italiei, dar a lumii întregi. În aprobările Austriei lui Metternich și cu totala îngăduință a Rusiei oficiale, de și fostul sfătuitor diplomatic al Țarului, Grecul din Corfù, Capodistria, era acum președinte al unei Republice grecești, se lupta din răsuputeri pentru a distruge rebeliunea odată cu înșiși rebelii.

Dar cu aceasta revoluția universală nu era nimicită de sistemul universal al Monarhiilor absolute, păzite de armată și de poliție și aparate de o întreagă ceată de teoreticieni. În Calabria (Iunie 1821) se încerca din nou o răscoală. Exemplul Columbiei și Venezuelei era imitat de Mexic, care-și cuceria libertatea republicană în 1822. Din Brasilia era izgonit urmașul doînei Maria, dom Juan, care se refugiè în patria lui portugheză. Și mai ales era acea revoluție grecească pe care n'o putea potoli intervenția austriacă, și din cauza Rușilor, nici intervenția acestora, cari aveau interes ca ea să slăbească Imperiul turcesc. Către dînsa mergeau, de la Santarosa și Fabvier la lord Byron, toți credincioșii libertății, prizoniți și urmăriți în țerile lor, și din isprăvile de la Missolonghi se hrănia o întreagă literatură romantică — vezi *Orientalele* lui Victor Hugo, *Mesenienele* lui Casimir Delavigne — prin care se hrănia opinia publică apuseană pentru revoluțiile de mîne.

Totuși principiul fixat la Troppau își află și mai târziu aplicarea. Năpuzindu-se stinge focul din Grecia, se pregătește represiunea Spaniei, după îndemnul aceluî puternic răscolitor de suflete al romantismului care a fost Châteaubriand, ajuns acum important factor în viața politică. Supt

¹ *Ibid.*, p. 20.

conducerea ducelui de Angoulême, Moștenitorul tronului frances, armatele Restaurației, care înflinesc în calea lor pribegi napoleonieni și duc ele însele cu sine pe fostul regent din 1821 al Piemontului, pătrund în Spania și sfarmă ușor mica armată a revoluției, care de trei ani de zile era stăpînă în regatul vecin. Riego e osîndit la moarte și isprăvește în chinuri la Madrid (Novembre 1823), cîteva uni înaintea ca șeful liberalilor italieni din Milan, Confalonieri, arestat încă din 1821, să fie trimis în acea temniță, rămasă celebră, a Spielbergului, pe care o descrie alt osîndit pentru idei înaintate, Silvio Pellico, în *La mie prigioni*.

Dar spiritul cel rău infectase toată lumea. La noi în 1821 și îndată după aceea se reiea tradiția, mai veche, a proiectelor de Constituție, și ele întovărășesc și urmează instalarea Domnilor pămînteni, dintre cari al Moldovei, Ioan Sandu Sturza, le favorizează. «Cărvunarii» romîni traduc în proiectele lor puncte din *Declarația drepturilor omului*¹. Agitația nu încetează pînă ce ideile liberale nu-și află întruparea definitivă, controlată și admisă de Rusia protectoare, consacrată de Turcia suzerană, prin acel Regulament Organic din 1834, care nu e de fapt decît o Constituție românească al cărei titlu singur fusese schimbat după dorința de la Petersburg.

De mare importanță e faptul că de la 1827 trebui să se ajungă, față de cruda represiune exercitată de Sultatul Mahmud cu concursul flotei egiptene și a oștirii disciplinate pe care o comandă Ibrahim, fiul lui Mehemed-Ali, la o alianță în folosul Greciei între Puterile favorabile cauzei libertății elenice: Anglia, unde Castlereagh dispăruse încă din 1822, și Franța, de o parte, Rusia, în care opinia publică isprăvisese prin a-și impune punctul de vedere, de alta.

Noul Țar Nicolae nu se mai socotia legat de pactul pe

¹ S'a dovedit de D. N. Barnovschi în *Originile democrației romine*, «Cărvunarii», *Constituția Moldovei de la 1822*, Iași 1922.

care-l încheiase, cu atâtea speranțe, fratele său, așa încît moartea, la Taganrog, la 30 Novembre 1825, a lui Alexandru I-iu poate fi privită ca punctul de plecare pentru o nouă eră.

Una din îndatoririle care legau pe membrii Sfintei Alianțe era și aceia de a se păstra hotarele fixate de tratatele din Viena. Această îndatorire o călca însă Nicolae atunci cînd, în legătură cu acea chestie grecească, el profita de biruința navală de la Navarino pentru a începe, în 1828, un nou războiu contra Imperiului otoman, cu intenția, firească, de a-și întinde hotarele dincoace de Prut, până la care se întinsese Rusia, anexînd Basarabia moldovenească, în 1812. Trebui intervenția, amenințătoare, a Prusiei, în dosul careia era de sigur influența austriacă, în creștere atunci, pentru a se opri armatele rusești, sosite la Adrianopol, și a impune diplomației Țarului să se mulțamească doar cu cîștigul moral rezultat dintr'o campanie triumfătoare.

Rusia însăși avuse să treacă în momentul suirii pe tron a lui Nicolae, în locul adevăratului Moștenitor, fratele său mai mare Constantin, prin crisa unei mișcări militare (Decembrie 1829). Soldații pe cari abia putu să-i potolească prin curagioasa-i intervenție personală, după ce uciseseră pe generalul Miloradovici, noul Țar, strigau și ei, ca și Piemontesii sau Napoletanii, «Traiască Constituția», chiar dacă, la o cercetare mai de aproape, se vădă că ei înțeleseseră, de fapt, numai pe «femeia lui Constantin». În Polonia, căreia i se răpiseră libertățile făgăduite la început de „regele” ei Alexandru, nemulțămiri adînci așteptau numai momentul în care puteau să izbucnească¹.

Aceia care dadu semnalul noilor mișcări revoluționare, fu încă odată Italia, în căutarea înfrigurată a unității ei naționale. În Roma, după Piu al VII-lea, care anatematizase solemn orice împotrivire a supușilor față de stăpînul lor urmase regimul de aprigă și crudă prigonire al lui Leon al

¹ V. cartea mea *Istoria Slavilor răsăriteni*.

XII-lea. Suirea pe tron a urmașului acestuia, Piu al VIII-lea, fu salută deci în provinciile eclesiastice, piine de carbonari, printr'o insurecțiune, a studenților din Bologna, a poporului din alte centre romagnole, care începea sădind, după vechea datină francesă, „arbori ai libertății“.

În Franța, cum am arătat aiurea¹, partidul iiberal se alcătuiuse, din burghesi ambițioși, din ofițeri nemulțamiși, din scriitori ai noii generații.

Agitatorii, un Benjamin Constant, un Manuel, se gîndiau la altă dinastie decît a Bourbonilor din amîndouă ramurile la prințul de Orange; la prințul Eugeniu, înrudit cu Casa de Bavaria și al cărui fiu era să se însoare cu o fiică a Țarului Nicolae, creînd Casa de Leuchtenberg. O presă îndrăzneată ațța aceste silinți. Lamennais, apostolul unui nou creștinism, adăugia seducția glasului său de revoluționar religios. Se nutriau nădejdi de sprijin din partea Angliei și a Rusiei chiar, cîtă vreme domniă la Petersburg Alexandru.

Astfel, din cauza unui proces prelungit între regalitate, represintată prin îndarătnicul Carol al X-lea care era servit, după încercarea trecătoare cu un Martignac, de indiferența pentru rezultate a lui Polignac, un nou Calonne, și între majoritatea liberală a Camerelor, revoluția, atîta timp zăbovită, izbucni. Edictele neconstituționale care încătușau presa și schimbau regimul electoral duseră la explozie în ceasul chiar cînd se celebra cea d'intăiu adevărată victorie francesă după Napoleon, aceia din Africa, asupra insolentului beiu de Tunis. Pe basa chartei ineseși, de către Cameră, i se oferi lui Ludovic-Filip de Orléans, pe care răscoala-l făcuse locotenent-general al regatului, Coroana de rege a Francesilor. Ceia ce însemna că regalitățile teritoriale d'n mila lui Dumnezeu trebuiau să cedeze locul noilor regalități naționale din voința însăși a poporului¹.

Izbînda revoluției parisiene din Iulie 1830 găsi imediat

¹ Cf. *Desvoltarea așezămintelor*, III.

² V. capitoul respectiv din aceeași carte.

imitatori. De mult timp reuniunea artificială a provinciilor belgice cu Olanda provocase în cele d'întăiu o pornire de gelosie, apoi de indignată împotrivire contra dinastiei de Orange. Demonstrații într'un teatru unde se represinta opera *Mazzaniello*, cu scenele de revoluție din vechiul Neapoie, duseră la lupte pe baricade. Anglia, care avea interese la gurile Rinului, noua Francie, datoare să sprijine mișcări asemănătoare cu aceia eare-i dăduse naștere ei înseși, se amestecară fără ca în lumea Sfintei Alianțe, fatal desfăcută prin moartea mai tuturor întemeietorilor ei, ceva să se miște în sprijinul păgubitului rege Willem. De altfel *președintele Consiliului frances, bancherul liberal Lafitte, declarase limpede, la 1-tu Decembre, că nu se va permite de acum înnainte ca un Stat să intervie în afacerile interioare ale altuia*, — ceia ce însemna casarea, fără să proteste cineva, a hotărării de la Troppau. Trupele olandese, comandate de Prințul Moștenitor, trebuiră să renunțe la luptă. Un nou Stat, regatul Belgiei, supt un prinț de Saxa-Coburg, caruia Ludovic-Filip îi daduse de soție pe una din fiicele lui, se formă astfel, *al doilea pe basa noilor principii*. Leopold I-iu, un Suveran strict constituțional, fu deci «rege al Belgilor» (*des Belges*), prin voința națională, și el ca și principalul său sprijinitor din Franța. Independența absolută a Belgiei fusese solemn proclamată la 5 Octombre 1830.

Berna schită și ea o revoluție, în cea Svițeră pe care tratatele din Paris o creaseră deplin liberă și inviolabilă ca teritoriu (Septembre). În sfârșit Polonia rusească începu (Novembre) o lungă și grea luptă pentru afirmarea caracterului ei național și dreptul de a cuprinde pe toți fiii ei în marginile aceluiași Stat ¹.

În Italia încă din August 1830 tulburări izbucniseră la Turin, uade grupul revoluționar lăsase aderenți convinși. Se ventila ideia de a face pe ducele de Modena rege al Italiei, dar în Februar 1831 acesta, un neînduplecat reac-

¹ V. *Istoria Statelor răsărite*, capitolul respectiv.

ționar, care refusase a recunoaște pe regele «Francesilor» era silit a-și părăsi Statele. În aceeași zi, revoluția izbucnia în Statele Papei, de la Bologna până în orașele Emiliei, în Umbria la Ancona, cerindu-se deocamdată numai îndreptarea vechilor abuzuri. Apoi se trece la ideea Statului laic al posesiunilor Papei.

Nu era vorba însă numai de atita. Noua poezie cânta prin Gabriele Rosetti și prin Berchet imnuri Italiei unice, țara, cum spune acesta din urmă, «divină prin șapte ursite, sfărmată în șapte de șapte hotare». Din Paris tânărul Mazzini, menit să fie mulți ani de zile sprijinitorul celor mai îndrăznețe aventuri ale liberalismului italian revoluționar, trimetea îndemnuri către cei cari, acasă, împărtașiau credințele lui.

Dar Austria nu se credea învinsă. După surprinderea provocată de revoluția parisiiană, ea se gândi la mijloacele prin care, alături de regele Francesilor, ea ar putea să «pacifice» iarăși peninsula de care erau legate cele mai mari din interesele expansiunii sale. Guvernul cel nou al lui Casimir Périer judeca pe republicanii francezi și disolva o Cameră prea liberală: el n'avea dorința de a sprijini în afară liberalismul republican. Abia se proclamase Constituția Romagnei, de o deputație anume aleasă, și ducele de Modena reîntra în Statele sale, în aparență cu forțele sale proprii, dar cu artileria austriacă, introdusă numai după capitulare ca să nu mai aibă aierul de a fi provocat ea însăși supunerea revoluționarilor¹. Îndata văduva lui Napoleon, și soția morganatică a lui Neiperg, Maria Luisa, reluă stăpânirea Parmei, unde o așezasera tratatele din Viena. Bologna era părăsită de guvernul provisoriu, apoi și Ancona. « Provinciile unite italiene » încetaseră de a mai exista. În Toscana, fiii lui Ludovic regele Olandei se înfățișaseră ca patrioți italieni cari aveau dreptul de a vorbi în numele aspirației patriei lor la libertate și unitate.

În Piemont se încercase o invație din partea exilaților,

¹ Bertolini, *l. c.*, p. 37.

conduși de Mazzini, cari-și aveau adăpostul la Lyon. Când Carlo-Alberto luă, în April 1831, puterea, Mazzini-l invită să se puie el însuși în fruntea mișcării pentru unitatea Italiei. Rămîind neascultat în rîvnirile sale, el întemeie asociația «Tinerei Italii», care unia în devisele sale libertatea, egalitatea și umanitatea cu unitatea și independența națională, totul supt invocarea celor două divinități în care credea: Dumnezeu, de o parte, Poporul, de alta. Din partea lui, noul rege al Sardiniei mărită pe principesa Cristina cu acel Ferdinand al II-lea de Neapole, contra căruia, grosolan, apăsător al supușilor săi, încercările de revoltă și comploturile se urmau fără întrerupere: Moștenitorul tronului, Victor Emanuel, va lua pe Adelaida de Austria (1841).

În 1832, Mazzini era condamnat la moarte în lipsă și agitația nu se mai putea urmă decît prin romanele lui Guerrazzi, piesele lui Niccolini și satira ascuțită a lui Giuseppe Giusti; cei doi d'întaiu își alegeau subiectele din istoria revoluționară și republicană a întregii Italii.

În acest timp în Franța, alături de încercări spre reacțiune, ca aceia care adusesese în Vendeia, pentru o aventură ridicula, pe ducesa de Berry, fiică a regelui de Neapole, agitațiile republicane urmau, întezite de nemulțămîții liberalismului, dar și rezultate dintr'o pornire a claselor de jos, muncitoare, sărace, care doriau altceva decît *libertatea formelor*, și anume *egalizarea socială și economică*. Dacă revoluția care puse capăt domniei lui Ludovic-Filip se făcu; la 1848, supt steagul reformei electorale, de care se vorbea încă din 1840, masele plebeiene care luptau în Paris contra armatei aveau un nou ideal în fața lor.

CAP. VII.

Între socialism și naționalism

Astfel, pe cînd în Italia mișcarea națională cuprinde tot terenul Franța începe a lua altă direcție. Dincoace de Alpi, Carlo-Alberto uită așa de mult tradițiile Casei sale și propriul său trecut, încît scrie, la 1844, unuia din principalii represintanți ai liberalismului literar, Toscanul Massimo d'Azeglio aceste memorabile cuvinte: «Spuneți Italianilor că viața mea, viața fiilor miei, armele mele, tesaurele mele, armata mea, totul, totul va fi cheltuit pentru cauza lor¹». Frații Bandiera încercau o ridicare de steaguri în regatul de Neapole și muriau pe eșafod pentru ideia «Tinerei Italii»; același d'Azeglio lua, cu îngăduința Marelui-Duce de Toscana, un Habsburg totuși, apărarea celor executați de guvernul lui Ferdinand al II-lea, meritîndu-și astfel exilul.

Scriitorul florentin aștepta mintuirea Italiei de la coheziunea politică și valoarea militară a dinastiei piemontese; Cesare Balbo, partisan al unei federații, nu se depărta mult de această părere; un Piemontez, Vincenzo Gioberti, altă căpetenie a «reformiștilor», partisans ai unei evoluții normale, încete, pe cale de legislație, cu prinții în frunte, era pentru „primatul“ Papei și-l predica în vestita-i scriere *Del primato morale e civile degli Italiani*. Alegerea, în 1846 a contelui Mastai Ferretti, un cunoscut liberal, ca Papă—, Piu al IX-lea—dădea acestei idei și garanția personalității.

¹ Dite agli Italiani che la mia vita, la vita dei miei figli, le mie armi, i miei tesori, il mio esercito, tutto, tutto sarà speso per la loro causa.

cu totul distinsă, prin voința nezguduită ca și prin capacitatea de a inspira simpatii, care întuipa sistemul. În locul reformelor impuse predecesorului său printr'un memorandum al ambasadurilor la Roma și prin stăruințele Angliei și Franciei, care aveau acum aceeași politică, impusă aici, dar nu realizată, el începu cu un întreg program de reforme, în care spiritele înaintate recunoșteau cu bucurie propriile lor vederi.

Italia începe în 1848 cu mișcări care tind, într'o formă sau în alta, la biruința principiului național. Încetul pe încetul acest principiu cucerise credincioși în toate părțile Europei. Legătura anglo-francesă, alianța «Puterilor maritime», prea curînd sfărîmată pe chestia egipteană, în care Thiers susținea pe Mehemed-Ali, vice-regele încunjurat de Francesi, iar Anglia pe Sultan, dădea pretutindeni speranțe de a ieși din robia străinului. În această legătură erau puse acum speranțele Poloniei. Și până în țerile noastre, unde consuliile celor două țeri liberale interveniau direct, alături de agenții culturali ca Vaillant și Colson, se spera unirea, chiar *marea unire*, de la Tisa la Nistru, de la sprijinul acestei coaliții.

Pe baza aceluiași principiu se opunea, până la amenințarea unui războiu, lumea de State germanice, în care de la 1834 *unități economice* se formau pentru a pregăti unitatea politică, ajungîndu se îndată la un adevărat sistem național economico-politic, în care se cuprindea întreaga nație: Și acolo literatura romantică, întru cît nu se opria la glorificarea trecutului sau nu urmăria singurele scopuri ale liberalismului — glumeț ca Heine, serios, dogmatic, ca școala de la 1830 (Herwegh, Geibel, Freiligrath) — predica același crez ca, în Italia, școala toscană. Și publicațiile de istorie, ca a lui Waitz și Pertz, cele de folklore, ca ale lui Brentano și Arnim, cu explicațiile fraților Grimm, sprijiniau același curent. Trupele de teatru strabateau în voie, cu toată poliția lui Metternich, întreg teritoriul german, și în mediile studențești se moștenia și se elabora același ideal.

Mișcarea socială înfățișează, și până astăzi, formule sentimentale care vin din veacul al XVIII-lea, de supt influența lui Jean Jacques Rousseau, și ea clădește construcții utopice — cînd nu ajung, ca azi, la realități tragice — a căror origine se poate căuta până la visările unui Thomas Morus, din secolul al XVI-lea, în a lui *Utopie*, dacă nu vrea cineva să se coboare mai adînc, în ȋvul mediu chiar. După aceste obiceiuri de gîndire Gracchus Babeuf încercă în timpul Revoluției crearea prin violență a unei societăți de libertate absolută, necontrolată de nimeni. Dar caracterul de apii-cație imediată, credința că printr'un sistem de prefaceri radicale se poate ajunge fără zăbavă la maximul de ferice omenească, acestea nu se puteau întîlni decît după ce alături de producția individuală sau în grupe mici, alături de modesta manufactură tradițională, în casă sau în atelier, descoperirile tehnice de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea așezară, în Anglia întăiu, apoi în Franța și de aici în celelalte țeri ale Apusului, *fabrica*.

Fără igienă, fără ajutorarea muncitorului la nevoi, la boli, fără îngrijirea lor sufletească ea deveni rapede un cumplit mijloc de exploatare a muncii omenești. Și îndata suflete simțitoare, spirite nobile își îndreptară atenția spre această suferință, spre a o alina prin mijloace practice sau spre a propune sisteme care ar face-o de acum înainte imposibilă.

Încă de la 1805 apare astfel în Anglia cartea lui Charles Halle, *The effects of civilisation on the people in European states*. Apoi pe rînd John Grey, Thomas Hodgskie, William Thomson, ș. a. discutara îndelung, și pe basa mării mișcări economice din Anglia veacului trecut, dominată de teoriile lui Adam Smith, problema claselor, a capitalului și acțiunii lui, a normelor de guvernare, a științei sociale necesare, față de grelele întrebări ale vremii nouă. Cele mai înaintate din părerile de astăzi, până la aceia a socialismului agrar, fură presintate și apărate atunci. Sistemul lui Owen, în colonia sa New-Lamark, cuprinzînd nu mai puțin decît 2.000 de locuitori, nu admite nicio

osebire între oameni și proscie, ca un mijloc de corupție, arta înșasi.

În Franța, un Saint-Simon, spirit de sigur superior, crea categorii permanente în orice societate și puneă întregul supt conducerea, prin iubire, a tatălui; femeile ar fi avut să aleagă în voie printre membrii comunității. Iar sistematicul Charles Fourier, dezvoltând teoria pasiunilor, de care se ocupase și d-na de Staël, împărțla omenirea în grupe, serii și falange și pentru fiecare din aceste falange întemeia un falanster de viață comună, — așa cum și la noi a funcționat unul, creat de boerul Bălăceanu, în satul Scăieni, lângă Ploiești.

Din partea lor, lucrătorii francesi se grupau, îndată după 1840, în societăți de luptă, ca *Droits de l'homme, Familles, Saisons*, cu totala înlăturare a burghesilor¹. Societățile secrete își creau un organ de publicitate, *la Tribune*. Oamenii din burghesie se adăugiau totuși celor în bluse. Încă de la îngroparea generalului Lamarque, figură foarte populară a opoziției, în 1832, se observă amestecul unor elemente suspecte, ca în 1793 și anii următori Ele contribuieră la tulburările din 1830, în Lyon și Paris și aplaudară la atentatul lui Fieschi, cu mașina infernală. în 1835. «Secții» parisiene apărură ca în zilele Teroarei, și ele aveau nume caracteristice: «Le Niveau», «Çà Ira», «Les gueux», «Guerre aux châteaux», «Abolition de la propriété mal acquise». *Le Globe* apără ideile lui Saint-Simon, *le Populaire* ale lui Cabet. Barbès, Blanqui, nume nouă, ajunseseră conducătorii maselor².

Părerea pe care o aveau despre noul socialism spiritele cumpănite se vede din această justă apreciere: «Socialiști e numele supt care se desemnează oamenii cari, privind ca nevrednice de silințele lor reforme parțiale, fie în ordinea politică, fie în ordinea industrială, nu văd mîntuire pe lume

¹ V. Lucien de la Hodde, *Histoire des sociétés secrètes de 1830 à 1848*.

² Granier de Cassagnac, *Histoire de la chute de Louis-Philippe*, Paris 1857, I.

decît în reconstruirea complectă a ordinii sociale. Nimic din ce există nu li se pare la loc : toate relațiile sînt înțipărite de o falsitate sistematică, ce nu permite a crede că aceasta e starea normală a omenirii... Viața actuală și viața viitoare, Dumnezeu și omul, cerul și pămîntul, iată domeniul lor... Sînt tot odată filosofi, legislatori, novatori religioși, economiști, moraliști ; ei sfarmă cercul strîmt al vieților pentru a face să iasă din el unitatea terestră... Refac cosmagonia și ating divinația.» Aceasta de și «în ordinea relațiilor umane au fost metamorfose la vedere, dar în starea societăților n'au fost niciodată decît modificății încete și succesive». Iar, aiurea același : «De zece ani singurul efect real ce au produs, a fost să depărteze spiritele de la urmărirea unor ameliorații mult mai discrete și să facă a se părăsi reformele practicabile pentru reformele himerice». Singur Guizot găsia că : «doctrinile socialiste au locul lor în marea mișcare a omenirii și a civilizației».

În Germania Saint-Simon pătrunde înca de pe la 1840, și, peste puțin, în *Neue Rheinische Zeitung* și în *Vorwärts* (1845) Karl Marx își începe lupta pen ru reformele radicale. Influențat de Francesi, el dă la 1847 *Das Elend der Philosophie*, și numai dnpă ce va fi martur al împrejurărilor revoluționare din Franța el publică, după 1850, *Die Klassenkämpfe in Frankreich von 1848 bis 1850*.

CAP. VIII.

Revoluție burghesă și frământare socială.

Revoluțiile începute, nu în 1848, ci încă din 1847, în deosebite țeri ale Europei trebuiau să se împărtășească de caracterul național sau de cel socail.

Italia începe și data aceasta, în graba ei de a-și realiza unitatea 'n libertate. În Septembrie 1847 avem o revoltă la Reggio din Calabria. În proclamație se spune : «Am ridicat din nou cele trei colori ale independenței italiene», și mulțimea va striga : «Trăiască independența italiană». Amintindu-se Constituția de la 1820, «liber jurată, îndata violată și trădată, sfîșiată de străini», se cerea «guvern constituțional, reprezentativ, sprijinit pe o putere în adevăr națională»¹. Cu o zi înainte Sicilia începuse prin tulburările din Messina. Anul 1848 se deschide cu lupte de stradă în Milan, pentru ca, în același început al lui Ianuar, să pătrundă spiritul revoluționar în Palermo, în Salerno, în Neapole chiar, cu același strigăt de «Trăiască Constituția»². Pe cînd Romagna cere Ministeriu laic lui Piu al IX-lea, studențimea din Paris se agită contra regimului austriac. Aproape în același moment un «Statut» constituțional e acordat de Ferdinand al II-lea, de Carlo-Alberto, de Leopold al Toscanei și, supt forma chiar a unei Constituții, pe Papa Piu al IX-lea.

¹ Pepe, *Histoire des révolutions et des guerres d'Italie en 1847, 1848 et 1849*. Bruxelles 1850, p. 11.

² *Ibid.*, p. 16 și urm.

Șefii revoluționariilor italieni fuseseră sau erau încă, după declarația unuia dintre ei, generalul Pepe, în curînd șef al trupelor napolitane pentru idealul întregii Italii, în relații strînse cu Lafayette, Sieyès, generalul Lamarque, Benjamin Constant, Laffitte, Arago, poetul Béranger, istoricul Mignet, Odilon Barrot și însuși Lamartine¹. Aceștia înșiși combătînd pe Guizot pe tema reformei electorale, în chipul «banchetelor» reformiste, provoaca revoluția din Februar fără a-și da samă unde vor ajunge și fără sa aiba nicio soluție, chiar cînd crisa va ajunge la înlăturarea, nu numai a Ministeriului, dar a regalității chiar. Îndată ei înțeleg că nu pot stăpîni mulțimea, compusă, de sigur, cum o spune coiorat un adversar al noii schimbări, din — textul e intraductibil— «la fourmillière fauve, débraillée, rauque, hideuse des aigrefins, des filous, des souteneurs, des filles, des libérés, des gens n'ayant ni un écu, ni un gîte, ni un espoir, ni un princepe, ni un remords²». Ei duseră la proclamarea, de către Lamartine, a republicei pe care, cum s'a văzut din ridicarea steagului roșu în Paris și la Dijon³, o doriau socialiștii. Îndată apar cluburile, arborii libertății, devisele de la 1789. Burghesimea presei, a literaturii, a baroului, a banului putea cu greu să ție piept furiei populare, manifestată de mai multe ori, și în formele cele mai crude.

Din potrivă, se fac cele mai mari concesii, în timp ce unul din capii Revoluției, Louis Blanc, vorbește de dreptul la muncă, de „maximul de fericire“ indispensabil, de participarea la beneficii. Se proclamă, supt influența lucrătorului Albert, că «Guvernul provisoriu al Republicei franceze se îndatorește a găraanta existența lucrătorului prin muncă»⁴. Pe cînd Lamartine și Arago făgăduiau ajutor armat, și de 100.000 de oameni, oricării nații ar urmă exem-

¹ *Ibid.*, p. 25.

² Granier de Cassagnac, *o. c.*, I, p. 177.

³ *Ibid.*, pp. 156, 218.

⁴ *La gouvernement provisoire de la République s'engage à garantir l'existence de l'ouvrier par le travail.*

plul celei franceze, Italiani, Germani, Poloni luau parte la manifestația din Maiu, în grădina Luxembourg¹. Raspail și Blanqui cereau sa se declare razboiu întregii Europe reacționare.

Aceasta o așteptau și Italianii, cari făceau în Mart pe generalul Radetzky sa proclame starea de asediu la Milano pentru ca îndata, în Mart, vice-regele austriac să plece, cu amenințări, din Verona.

Era cu atât mai îndreptățită această speranță, cu cât Viena însăși, peștera tiranului, era în prada aceluiasi spirit revoluționar.

Haosul revoluționar din Capitala austriacă, la care se adauge îndata cel produs de ridicarea în arme a deosebitelor naționalități formînd „popoarele“ Împaratului imbecil Ferdinand, e o consecință a acelei agitații printre studenți care se întefeste în lumea germană ca și în deosebitele State italiene. Zilele revoluționare sînt ocupate în cea mai mare parte cu discursuri zadarnice și cu goale expuneri de teorii banale în salile unde alături de studențimea germană biruitoare din «Aula» se îngrămadesc și represintanții, cu aceleași pareri, ai deosebitelor naționalități din Imperiu. Iar succesul se explică prin zapaceala pe care actul neașteptat îl provocase în cercurile care se credeau pentru totdeauna sigure de situație și prin starea de paralizie a oricarii inițiative oficiale sau particulare, pe care trebuise s'o producă stricta ierarhisare a despotismului metternichian. Metternich, a carui demisie o cerusera, la 11 Mart, studenții, pleca de la cîrmă cu credința ca nebunia furioasa, contra căreia nu poate face nimic, a navalit lumea și cu dispariția lui de pe scena politică, locul de conducere singurul loc de conducere ramase gol².

¹ *Id.*, p. 390

² Asupra deosebite or întetări prin exemplele din afară și traducerea cărții despre Girondia a lui Lamartine v. Bauernfeld, *Aus Alt- und Neu-Wien*, în «Operele lui, IX, p. 249 și urm.

El și cu Alexander Barih redactară cererea de Con tituț e d n 11 Mart.

Aceiași studențime germana, pe care, cum se poate vedea din memoriile lui Laube, autorul dramatic cînd în Prusia, cînd în Germania-de-Sud, cînd în Austria, n'o descurajau prigoanile polițienești, urmărirea, închiderile în fortăreață, dăduse la Lipsca, încă de ia 4 ale lunii Mart, o altă mișcare revoluționară, în ajunul unei adunări, cu același caracter de rasturnare, la Heidelberg, altul din marile centre revoluționare. În Germania rosturile revoluționare erau să se desemneze însă mai tarziu numai, căci aici erau mai multe Monarhii, și ele nu stateau la dispoziția unui singur autocrat ministerial.

Dar încă de la jumătatea lunii, după ce se presintase programul încă din 3 Mart, Ungaria-și făcea declarația de autonomie. Aici aceeași lume a studenților, a celor abia ieșiți de pe bancile Universității (Kossuth, Görgey), a intelectualilor romantici (Petöffy), a pribegilor aparținînd altei naționalități (Bem, unul din principalii șefi militari ai Revoluției) porniau mișcarea. Ceia ce în domeniul cultural și economic fusese dat mai de mult ca sigura hasă de generația precedentă, cu Szechényi în frunte — Academia Națională, navigația pe Dunare—era lasat în urma ca element de trecut aproape neutilizabil, și radicalismul abstract, crezînd cu orbire în puterea magica a formulelor sale, își începea violențele. De la o hotărîre pripita la alta se ajunse mai apoi la detronarea regelui, la înlăturarea dinastiei habsburgice, la crearea unei Ungarii independente, avînd în frunte un Guvern provisoriu întocmai ca acel pe care-l scosese la suprafață în Paris zilele din Februar.

Și contra violențelor alte violențe, din partea națiunilor care nu voiau să fie amalgamate în noua Ungarie republicană, care pretindea să ajungă omogenă, răspunseră, cum era natural, îndată. Dacă la Sîrbi, a caror idei națională se dezvoltase printr'o mai îndelungată pregătire culturală pe însuși pămîntul austriac, conducerea, peste capetele tineretului stăpînit de ideologie, o avu un militar, Banul croat Jellacich, la Romîni căpeteniile rămăseră, nici măcar intelectualii maturi, Ioan Maiorescu, August Laurian,

cari se încremeniră într'o reacțiune teoretică, ci tineretul școlilor înnalte și al cancelariilor de Stat : avocatul Avram Iancu, începînd lupta cu armele, în munți, avea printre «prefecții» «legiunilor» sale, de cel mai pur stil latin înviat, numai oameni de vîrstă și de condiția lui, poruncind ceterelor devotate ale țerănimii românești.

Exact aceiași lume, aderenți ai «Tinerei Italii», și nu reformiști sau propagandiști culturali, fura aceia cari, pe baza acelorași principii, cu aceiași credință nezguduită în eficacitatea lor și întrebuintînd aceiași măsură a entusiastelor înrolari de voluntari, începură, în aceiași lună a lui Mart, luna mării contagiuni revoluționare, acțiunea liberatoare în Milanul austriac. Pe cînd în numele Împăratului Ferdinand, precum se convocaseră în grabă «Statele regatelor sale germane și slave», se chemau și «adunările centrale ale regatului lombardo-venețian», Milanul, de unde plecase vice-regele, arhiducele Rainer, se ridică în strigătul de *Viva Pio IX, Via l'indipendenza, Viva l'Italia*. Arborînd steagul tricolor cîntat de Berchet, municipalitatea se proclamă Guvern provisoriu și adună contra Tirolesilor Împăratului trupe de voluntari, între cari și 500 de luptători veniți din Svițera italiană. Îndată la Veneția intelectualii tineri, în frunte cu Daniele Manin și cu poetul, cugetătorul, filologul Niccolò Tommaseo, organizează, în același strigăt și cu purtarea de stradă a chipului Papei revoluționar, o gardă civică și o înarmează la Arsenal, apoi proclamă învierea republicei mărețe, și, cu voia Patriarhului însuși, aleg un Guvern provisoriu¹. La Parma, unde murise ducesa Maria-Luisa, la Modena, se produc aproape aceleași evenimente. Și în sfîrșit regele Sardiniei, Carlo-Alberto, iea hotărîrea, grea de urmărit, a declarației de războiu contra Austriei, care părea muribundă.

Alte fenomene revoluționare trebuiau să complice în acel moment situația. Germania era sufletește la dispoziția cugetătorilor și poeziilor ei. O întreaga ceată de istorici de

¹ Pepe, *l. c.*, p. 36 și urm.

cel mai mare merit dăduseră societății prin operele lor noțiuni politice în care cu aspirațiile liberale ale timpului se adăugiau numeroasele reminiscențe ale unei vieți naționale unitare sub steagul de cucerire al Imperiului medieval. După adunările pregătitoare din Heidelberg și Mannheim, apoi din Frankfurt, unele guverne, Bavaria, Hesa, cedează curentului și reformează Camerele, mai mult de paradă, pe care și le daduseră în era napoleoniană. Prusia se înțelege cu Austria pentru adaugirea, în Imperiul înșuși, pe lângă diete, mai mult sau mai puțin formale, a unei Camere a Statului. Dar aceasta, ca și acordarea periodicității dietei prusiene (Hanovra apuca, din prevedere, pe aceeași cale), nu împedea studențimea și intelectualii de a provoca, la 18 Mart, ciocniri cu trupa în Berlin. Regele, care nu cunoștea ca senior, că *Lehnsherr* al sau decît pe Dumnezeu, exaltatul adorator al trecutului Frederic-Wilhelm al IV-lea, nu poate domina însa nici trupele sale și nu înțelege a purta raspunderea pentru acțiunea hotărîtă în sens reacționar a fratelui și moștenitorului sau. El crede ca expiaza ușoara vărsare de sînge printr'o primblare pacificatoare pe străzile Berlinului enervat¹.

Îndata Germania întreaga se cufuudă într'o mare de proiecte, din care iese stralucitoare programe efemere. Sub influența unui Gervinus, Gfrörer, Raumer, Fallmerayer, Dahlmann se alcatuiește planul Adunării de la Frankfurt, vechiul centru al Reichului, cu o participare de delegați aleși în proporție de unul la șaptezeci de mii; tot aici se adună «Vorparlamentul» de cinci sute, din mijlocul caruia se alege comitetul de șapte, cerînd un «șef federal», care nu e regele Prusiei. Iar, acesta, la ofertele ce i se fac de a fi Împăraț, refusa ca să primeasca și primește ca să refuze². Constituanta e chemata la 18 Maiu, și pînă atunci un comitet de cincizeci lucreaza la pregătirea viitoareii Constituții pentru întreaga Germanie. În curînd Heinrich von Gagern va presida

¹ V. *Desvillars așezămintelor*, cap. respectiv.

² V. Iorga, *Cugetare și faptă germană*, Iași 1918.

nesfirșitele ședințe ale Constituantei din Frankfurt, care dădu arhiducelui Johann o zădarnică situație provizorie de vicariu al Imperiului.

Naționala, și încă în sens medieval, supt colorile lui Frederic Barbă-Roșie, această adunare, care umplu lumea de zvonul ei, fără să dispue de o administrație, de un Tesaur, de o armată, primia deputații de la popoarele robite care cereau cu naivitate o intervenție în folosul lor, precum o cereau de la Franța lui Lamartine. După ce o mișcare urmarind observarea loială a Regulamentului Organic fusese înabușita la Iași de Mihai-Voda Sturza, tineretul muntean, studenții veniți din Paris, cu câțiva militari tineri și cu ambiția lui Ioan Eliad, siliseră pe Vodă-Bibescu și, în speranța sprijinului frances, proclamară (Iunie) republica «romîna», cu gândul de a o întinde pe tot pămîntul românesc. Neizbuțind a găsi unde așteptau, un sprijin, revoluționarii, a căror opera era să fie complet zdrobită de oștile ruso-turce, în Septembrie, se adresau, prin Ioan Maiorescu, și dietei din Frankfurt.

Slavii opuneau altă mare Adunare, nu națională numai, ci *de rasă*, cum nu se gîndiseră, nu putuseră s'o aibă latinii. După revolta polonă în Posnania și ridicarea în arme de la Varșovia, se convoacă de Cehi, în frunte cu apostolul lor cultural, istoricul Palacky, plin de amintirile husitismului revoluționar, o adunare panslavă la Praga lor. Poloni, delegați ruși chiar participă la interesantele ședințe, pe care guvernul austriac, constituțional acuma (de la 25 April), nu se gîndește a le stingheri. Împăratul Ferdinand era în acel moment, ca și odinioară înaintașul său Carol Quintul în fața protestanților lui Mauriciu de Saxonia, un fugar la Innsbruck, unde ținea o Curte de exilat, așteptîndu-se alte vremuri. Boemia avu îndată un guvern provisoriu și o dietă (Maiu-Iunie).

În aceste împrejurări Italia, strînsă în jurul lui Carlo-Alberto repurtă, în Maiu, victoria fără urmări de la Goito.

Sudul bourbonic al peninsulei se unise la marea mișcare

națională. Pe cînd trupele piemontese înaintau victorioase în Lombardia, Radetzky retrăgîndu-se înaintea lor, un Parlament sicilian stăpînia pe Ferdinand al II-lea și dinastia lui, și Piu al IX-lea, Suveran constituțional din Martie, păru o clipă că ar fi dispus să lupte alături de represintanții voinței de unitate a Italiei. Dar Papa întîiu, apoi Marele-Duce al Toscane își retrag contingentele din războiul național. Încercarea regelui napoletan de a face tot așa, începînd cu întoarcerea la absolutism, aduse detronarea lui formală, dar el se impuse prin vărsări de sînge și realiză pe de-a întregul planul lui.

În acel moment chiar, Guvernul provisoriu frances trebuia să lupte pe străzile Parisului cu anarhia comunista (23—5 Maiu), și din crisa ordinii publice ieși deocamdata dictatura generalului Cavaignac, care zdrobi pe rebeli. *Cum zilele parisiene din Februar fuseseră o încurajare pentru revoluționari, cele din Iunie treziră speranțele reacțiunii monarhice și-i întăriră eforturile, pretutindeni.*

Ilusiile italiene se pastrară însă multă vreme după aceasta, de și pană în August Austriei se întărisera cu forțe noi și biruitori la Custozza (25 Iulie), impuneau lui Carlo-Alberto, cu al cărui Piemont declarase solemn că se unește Lombardia, să primească vechile lui hotare. La 4 Iulie republica venețiană se unise și ea cu același Piemont, și după retragerea trupelor sarde eroicul oraș era să înceapa, supt triumvirii aleși, o lungă și glorioasă rezistență contra «barbarilor» victorioși. Și Parlamentul sicilian alesese ca rege, de și Neapolea se supusese tiranului bourbonic, un prinț de Savoia, dar Messina, bombardată, trebui să capituleze în Septembrie.

Acuma, ajutat de Jellacich, Ferdinand I-iu era din nou împărat în Viena, și trupele lui atacă Ungaria revoluționară. O nouă revoltă a Vienei, care ucise pe mareșalul Latour, cum delegatul imperial Lamberg perise la Pesta, aduse momentana retragere la Olmütz, dar Banul croat și

generalul imperial Windischgrätz cuceriau în Novembre acea neastîmpărată Vienă. Și, declarînd că Imperiul e unul și nedespărțit, Ferdinand era pus să cedeze coroana nepotului său Francisc-Iosif, a carui extrema tinereța simpatică deschidea toate perspectivele.

În acest ceas hotărîtor al istoriei, regele Prusiei disolva dieta prusiana și *darua* o Constituție cu sistem bicameral. Parlamentul de la Frankfurt era împrăștiat (5 Decembre) cu puterea militară a celor cari singuri o aveau. La 4 anuar 1849 Guvernul lui Kossuth fugia la D. orișîn, și Buda-
pesta era ocupată. Constituția din 4 Mart a lui Francisc-Iosif era o simplă momeala. Iar în Paris, care dădea exemplul consolidării după ce dăduse pe al desfacerii, opinia publică, îngrijorată de primejdiile revoluționare, burghezi-
mea bogată, armata, doritoare de glorie, intelectualii, pe cari-i desgusta brutalitatea materialistă inculta, ridicau la presidenția noii Republice pe acela care presinta toate garanțiile că o va distruge, pe principele Ludovic Napoleon.

CAP. VIII.

Încercare de împăciuire între liberalism, naționalism și socialism.

Noul președinte frances, crescut în tradițiile napoleoniene, pe care le cultiva cu adorație mama sa, regina Hortensa deprins din tinereța cu democrația elvețiană—a fost ofițer de artilerie în miliția cantonală și amestecat, cu fratele mai mare, Napoleon, mort cu mult înaintea de 1848, în agitațiile revoluționare din Italia—, avea tot ce era de nevoie pentru a încerca, supt o firmă care trezia atâtea amintiri de glorie și simbolisa o acțiune pozitivă atât de folositoare umanității și civilizației, în drept, instituții și lucrări publice, pentru a încerca o sintesă pășnică între liberalismul care, d.ndu-și toate roadele, se veștejia, între naționalismul care afară de Franța singură și de Anglia, izolată, domnia în tot câmpul vieții publice, și între socialismul care, în forme naive, cîștiga tot mai mult, sufletele maselor.

Deocamdată socialismul fusese trîntit la pămînt acolo, unde încercase mai fara scrupul o lovitura mai cutezătoare, și liberalismul, care dusesese la revoluția din 1848, apărea compromis împreună cu doctrina care deviase mișcarea către cele mai urîte excese. Sprijinit pe o Constituție nouă, Ludovic-Napoleon trebuia să presideze întâiu o operă de refacere înaintea de a se gîndi să ieie, ca președinte pe viață, apoi ca Împărat, un rol care-i fixează marele loc în istoria contemporană.

Franța se folosise de împrejurările italiene pentru a ocupa

în fața Austriei, înfiptă mai adânc în peninsulă, Ancona. Împreună cu Anglia ea-și oferise mediația fără să ajunga la vre-un rezultat. Viena învingătoare refuza hotărît orice amestec străin. Nu mai răminea deci pentru Republica a doua decît situația de observatoare atentă a împrejurărilor de dincolo de Alpi, care se desfășurau după norme proprii, neinfluențate de nimeni, ținînd, ca și împrejurările din Ungaria, încă viu spiritul schimbarilor naționale și liberale.

Contra Papei, întors de la cele d'întaiu intenții, care-l facuseră așa pe popular, Roma se răscoala, după asasinarea ministrului liberal Pellegrino Rossi, ca în zilele lui Arnaldo di Brescia și ale lui Cola di Rienzo, și proclama la Capitoliu, plin și de amintiri medievale în acest sens, Republica «Senatului și a Poporului», declarînd ca pentru totdeauna a încetat puterea temporală a Sfîntului Scaun. Piu al IX-lea se retrage pe teritoriul napoletan (Februar 1849). Și aici pe urmă un triumvirat (cu Mazzini, care declarase ca „nu e, nu poate fi decît o singură Metropolă, Roma”¹, și cu Aurelio Saffi, e ales pentru a conduce lupta ce se aștepta². Cu ajutor spaniol și napoletan Francesii lui Oudinot, stabiliți la Civitavecchia, portul Romei, ocupă, după o scurtă luptă și un lung asediu, glorioasa cetate din care patrioții italieni visaseră să facă Metropola țerii lor unite.

Același Mazzini, cu Guerrazzi, predicatorul prin literatură, și cu acel Giuseppe Montanelli, care-și avea și el legăturile în Franța, unde publică, în limba franceză, cartea sa despre speranțele Italiei, formează, tot în Februar, un alt Guvern provisoriu, în locul altui principe fugit, în Toscana. Era vorba de a se stabili legături între Constituanta de aici și cea din Roma. Discordii interne, între monarhiști și republicani, grăbira ocuparea Florenței de Austriaci (Maiu). Sicilia singură rezista regelui napoletan..

Opinia publică italiană silise, în aceiași luna Mart, care văzu împrejurările din Roma și Toscana ducînd la ultimele

¹ Non v'è, non può esservi che una sola Metropoli, Roma.

² Giuseppe Beghelli, *La Repubblica romana del 1849*, Lodi 1864, 2 vol.

resultate dorite de „Tinăra Italie“, pe Carlo-Alberto să reiea, pentru a salva Veneția, lupta cu Austriecii. Semn al solidarității dintre națiile luptătoare pentru dreptul lor, Polonul Charznowski comandă pe Ticino peste Italiani, precum în Carpați comandă peste Unguri Polonul Bem. Și mai puțin fericit decât acesta, el fu batut în câteva zile de Radetzky. După luptele de la Mōrtara și Novara (23 Mart), Regele piemontes abdică pentru a scăpa țara lui, în folosul lui Victor Emanuel al II-lea. Peste puțin Genova, în revolta, se supunea, Sicilia, după luarea Cataniei, primia mediația, Englesilor, vechi sfatuitori și ocrotitori, și caderea Palermului (Maiu) încheia și capitolul revoluționar sicilian în a u atacului contra Romei și restabilirii lui Leopold de Toscana în capitala lui. Carlo-Alberto, refugiat la Oporto, muri înaintea ca Veneția, la 24 August, să fi închinat Imperialilor steagul lui San-Marco.

În aceleași luni Mart-Maiu, revoluția ungurească își isprăvia convulsii. Încă din Februar, Rușii Țarului Nicolae erau la Brașov, chemați de Împăratul, de Sași și de unii dintre Români. Kossuth, acum dictador cu puteri ilimitate, proclama la 14 April independența Ungariei, și Görgey revenia, în Maiu, la Buda. Dar generalul rus Pașchevici ajungea la Pressburg (Bratislava), și Austriacul Haynau batea pe Bem la Timișoara, silindu-l apoi să depună armele la Șiria (Világos). La Komorn capitula alt șef al revoluției, tot un Polon, Klapka. Francisc-Iosif era domn fără restricție în Ungaria moștenirii sale, și se începeau execuțiile.

Reacțiunea și continua tot atunci opera și în Germania, unde la sfârșitul lui Mart Frederic-Wilhelm, care trimetea trupe la Dresda pentru a restabili autoritatea regelui Saxoniei, primia oferta formală a coroanei Imperiului, propusă de Parlamentul din Frankfurt, care tot își urma lucrările sale, la 28 Mart; o refusa însă la 3 ale lunii următoare, câteva zile numi înaintea ca Austria sa-și retraga delegații de acolo. După insurecțiile din Baden și Palatinat, regele Prusiei

Întră chiar în conflict cu Adunarea, a cărei prezență singură, cu publicitatea relativă a desbaterilor ei, era un puternic mijloc de a menține agitația în spirite. Gagern trebuia să demisioneze, și soarta Germaniei fu încredințată în aceeași lună Maiu celor trei regi, din Prusia, Saxonia și Hanovra, cari se grabiră a' numi un «Consiliu de administrație» și, după întvederea lor din Pillnitz (Septembre), o comisiune de Imperiu, care aduse, în Decembre, retragerea vicariului austriac. Consiliul de administrație își avea reședința la Berlin.

Data aceasta, ședințele de la Frankfurt fură hotarite și definitiv oprite. Deputații, izgoșiți, căutara un adăpost pe pământul de relativa libertate al Württembergului, la Stuttgart, apoi, scoși și de aici, la Gotha și în colțișorul de umilință de la Hernau. În zădar revoluția internațională trimise în Baden pe șeful trișcarii polone din Posnania, Mieroslawski.

Convenția austro-prusiană din Septembre domina acuma întreaga viață germană. Ideia unui nou Parlament la Erfurthul lui Luther fu înlăturată, de opoziția celor trei regi, la care se adaugă a Împaratului austriac, care făcea astfel să reîntre în Reich influența Coroanei sale. Era vorba acuma de un Stat federal, cu o adunare de treizeci de membri și cu o uniune vamală ca legatură.

Dar antagonismul dintre Austria și Prusia trebuia să izbucneasca îndată, fiecare din cele două State de atit timp rivale căutînd prin toate mijloacele a-și cîștiga clienți între formațiunile politice mai mici.

La sfîrșitul acestui an 1850 douăzeci de State se aflau în jurul Prusiei; restul aparținea Austriei, care-i presida, în Maiu 1850, la Frankfurt. Conferința din Dresda, care ținu până în Februar al anului urmator, nu putu să împace diferendul pe care-l provoca Împaratul austriac vînd să între 'n Federație cu toate Statele lui. Se va ajunge mai tarziu, în 1852, la o adevărata coaliție a Statelor din Sud, care-și trimeseseră delegați în acest scop la Darm-

stadt, contra hegemoniei prusiene. Dar necesitățile economice, oferta Austriei, care pîndia Principatele românești, de a ținea la dispoziția Germaniei întregi marea arteră de comerț a Dunării, unde navigația cu aburi îi aparținea exclusiv¹, legătura vamală erau puternice argumente pentru a evita o ruptură. Ele duseră, împotriva tuturor resentimentelor și aprehensiunilor, la încheierea, în 1853, a unui pact pe doisprezece ani, care va fi înviat la 1854.

În acest timp prințul președinte al Franței dădea o bașă consolidării europene prin măsurile luate contra socialismului, care cîștigase teren în alegerile din 1850, prin restringerea sufragiului universal și supunerea foilor la un greu impozit de timbru, în sfîrșit prin lovitura de Stat contra adunării tumultuoase, în Decembre 1851. La 14 Ianuar 1852 sufragiul universal făcea din șeful unei Republice un dictator pe zece ani, și o nouă Constituție, cu Senatul și Consiliul de Stat unite, cu Camera pe șase ani, fără drept de inițiativa, pregătia proclamarea, în ziua aniversară a loviturii de Stat, a Imperiului lui Napoleon al III-lea.

Ordinea pe care o garanta acesta se răzima pe reforme sociale, pe mari lucrări naționale, pe patronarea intelectualității, cîștigate prin favoruri de Curte. *În față stătea însă aită formă a ideii imperiale, cu aceleași tendințe de hegemonie universală: a Rusiei.*

Țarul Nicolae pierduse în 1829 rodul unei campanii contra Turciei, începută cu cele mai mari iluzii. Mult timp el avuse contra lui acțiunea permanentă, la Constantinopol chiar, —unde i se zădărnicipă rezultatele obținute prin convenția de la Hunchiar-Schelesi, cu libertatea exclusivă a trecerii prin Strîmtori —, ca și la Principate, a Puterilor maritime, care doriau învierea Imperiului otoman, scoaterea creștinătății

¹ Într'un memoriu al lui Radetzky către Metternich. Beer, *Die österreichische Orientpolitik*, p. 226: „Le Danube, depuis la jonction, de l'In ju-qu'à son embouchure, représente la grande artère et la base de l'Autriche.

ortodoxe de supt tutela rusească și crearea la gurile Dunării a unui Stat național românesc, menit să împiedece rasbaterea imperiului Țarilor catre Apus. Antagonismul anglo-frances în chestia Egiptului îl ajutase esențial; imobilizarea prin anarhie a Franciei revoluționare, timp de doi ani, îi fusese de un și mai mare folos, ca și starea desperată în care, prin mișcările naționale, pornite de pretutindeni, se găsia Austria. Intervenția în Ungaria a trupelor rusești, rezultatul fericit al acestui amestec militar facuseră din Nicolae I-iu arbitrul, nu numai în Turcia, recâștigată, cu Principate cu tot, dar și în această Austrie. La Cracovia Țarul aparuse și ca un stăpîn al Poloniei întregi, și întrevederea de la Varșovia cu Francisc-Iosif (22 Maiu 1849) pusese tinarul Suveran austriac în atitudinea umilită a unui prinț eliberat de urgia supușilor săi. Când, pentru împrejurările de răscoală pe care le stîrnise în Bosnia și Herțegovina, Austria, încercînd să iasă din toropeala ei, trimese la Constantinopol, cu un mandat imperios, pe contele de Leiningen, Rusia răspunse cu și mai poruncitoarea misiune a lui Mencicov. Cum însă între Anglia reginei Victoria și Franța napoleoniană se reluaseră relațiile intime de pe vremea lui Ludovic-Filip—în 1849 fugarii din Veneția fuseseră adăpostiți de o potrivă pe vasele celor două Puteri—, cum la Paris ca și la Londra se stabilise cartierul general pentru toți exilații scoși din casele lor de revanșele austriece și rusești, intențiile lui Nicolae I-iu contra Turcilor, Intenții manifestate prin ocupația din nou a țărilor noastre, în vara anului 1853, întîmpinară rezistența anglo-francesă, și astfel se ajunse la războiul Crimeii.

Un războiu lung și greu, care se isprăvi în folosul Turciei, apărute, restaurate și reformate. Austria se grăbise, la plecarea Rușilor, să încheie cu Sultanul un tratat care-i permitea să ocupe Principatele, unde făcea tot posibilul ca să rămîie. Numai târziu, în speranța că tot la Viena, ca și în conferințele preliminare, se va aduna congresul pentru pace, Ministeriul austriac se hotărîse la o politică prin care, cu o adîncă lipsă de recunoștință, se depărta de Rusia salva-

toare. Cerînd acesteia Basarabia în folosul Moldovei pe care gîndia s'o poată păstra, ea însă asigură gurile Dunării, riul *ei*, în cugetarea lui Radetzky ca şi a altor oameni de Stat din Imperiul habsburgic.

Dar în Franţa napoleoniană aceste intenţii de-a acapara Orientul, pe care Napoleon al III-lea înţelegea să-l păstreze pentru propria sa influenţă, întîmpinară fireşte cea mai puternică rezistenţă. Piemontul, condus de marele om de Stat care a fost Cavour, fusese admis a participa la lupta contra Ruşilor, cu cari, de altfel, n'avea nimic de împărţit. Situaţia în Italia, cu tulburările de stradă din Milano, cu asasinarea lui Carol de Parma (Mart 1854), era tot mai îngrijitoare. Faptul că Napoleon făgăduise, nu numai Romînilor creaţiunea unui Stat deplin unit, a cărui desăvîrşire întîrzia, cu toata bunăvoinţa sa, dar şi Polonilor restituirea patriei lor, restituire care se dovedea cu totul imposibilă în circumstanţele date, făcea necesară, pentru salvarea situa-morale a Împăratului, pentru învederarea faptului că nu-şi părăseşte principiile de basă, intervenţia în Italia împreună cu Anglia Franţa ceru deci, la negocierile de pace din Paris, ca trupele austriece să iasă în sfîrşit din teritoriile care fuseseră restituite Papei. Opinia publică, prelucrată de emigrati — Mazzini fixa la Paris reşedinţa comitetului presidat de dînsul pentru Romagne —, îndemna nerăbdătoare către ajutorarea Italiei în suferinţă. La 1856 încă lord Clarendon declarase public că „Guvernul papal e desonoarea civilizaţiei“. Pentru Gladstone cirmuirea Italiei-de-Sud era «negaţia lui Dumnezeu ridicată la sistem de Guvern». Contra celui austriac, Kossuth, refugiat intăiu, cu generalul Türr şi alţi aderenţi, în Italia piemontesă, ridica la Londra, unde era primit ca un erou îngenunchiat, dar nu învins, cele mai grele acuşaţii. Bastonadele din Milano, administrate şi femeilor, stîrniseră o indignare generală în toată lumea civilisată, şi ofiţerul austriac vinovat, îndrăznind să se prezinte în Capitala Angliei, fusese luat în pumni şi tîrit prin noroiul străzii de birjarii londonesi.

În zădar Francisc-Iosif încercă să cîștige spiritele prin apariția lui la Milano și prin încă un decret de amnistie — celelalte fuseseră călcate a doua zi după afișarea lor. Napoleon fu prechemat la vechile lui îndatoriri de conspirator italian prin atentatul contra „trădătorului“ încoronat a unui om nobil, Felice Orsini, care peri pe eșafod strigînd „Trăiască Italia». Vărul lui Napoleon al III-lea, principele Napoleon, lua pe fica regelui Sardiniei. Astfel, după ofensa făcuta de Împărat ambasadorului austriac la Paris și după declarația lui Victor Emanuel că nu-l pot lăsa nesimțitor strigătele de durere ale Italiei, Austria, pentea a-și putea păstra demnitatea, trebui să trimeată (23 April 1859) un ultimatum Piemontului.

Aceasta însemna războiul în cîteva zile. Francesii și Italianii îl purtară împreună, pentru acea cauză națională care era acum a întregii Europe luminate.

Biruințele de la Palestro, Magenta și Solferino fură cîștigate cu sacrificii mari. Întăile planuri ale lui Napoleon, care cuprindeau și unirea Veneției cu noul regat italic care era să se înființeze în Nord — era prevăzut altul, pentru Sud, și varul Împăratului avea și el ambiții regale italiene; Papa ar fi presidat o confederație — se pare că nu mai puteau fi menținute. Prusia pare dispusă a sprijini pe rivala ei de până atunci. Armistițiului de la Villafranca, pe care-l propuse învingătorul, dădea Piemontului numai Lombardia și pastra ideea, imposibilă, a federației, atunci cînd un popor întreg reclamă fără zăbavă unitatea lui națională și, în numele acestui popor singur, eroul războiului de partizani, Giuseppe Garibaldi, colaborase la succesul campaniei.

Ceia ce nu se făcuse cu ajutorul străinului prieten, poporul italian îl făcu de la sine, numai cu asentimentul final al acelei regalități piemontese în folosul căreia venia folosul acestor lovituri îndraznețe. Tratatul de la Villafranca fusese abia încheiat la 12 Iulie și la o lună după aceea populația florentină aclama Italia independentă, creînd un guvern provizoriu, care chemă pe Victor Emanuel, de și

acesta luase toate măsurile pentru a nu se înfațișa ca violator al unui act internațional abia iscalit. În schimb, el primi, de la început, oferta venită prin plebiscit, după sistemul frances, din Parma și Modena, parăsite de stapînitorii lor impopulari și întoarse astfel, după doctrina unio-niștilor, la hotarîrile de confundare cu Piemontul care fuse-sera luate în 1848. Posesiunile Papei, afara de Roma, urmara imediat acest exemplu. Tratatul defihitiv de la Zürich, luînd noii Italiei Savoia, anexata de Revoluție și pastrata supt steagul frances pînă la 1814, recunoștea opera de unificare îndeplinită cu observarea acelor forme plebiscitare care vor întra îndata în practica generală europeană, ca expresie imediată și încontestabilă a voinții poporului.

În 1860, April, Sudul italian se ridică ia rîndul lui, începînd cu Sicilia, veche dușmana a Bourbonilor, cum fusese odinioara a Angevinilor din Neapole. Dacă mișcarea nu izbuti la Palermo, Garibaldi putu sa debarce la Marsala cu cei «o mie» ai sai, adunați din toate provinciile Italiei. Populația se dadu pretutindenii de pârtea lui. Prin Reggio-Calabria se atacara apoi provinciile continentale stăpînite de noul rege, Francisc al II-lea. Neapole fu ocupata îndata, și numai lunga rezistența a Gaetei, unde se refugiase tinărul rege și energica lui soție, o principesă de Băvaria, zabovi întrarea deplină a regatului Celor Doua Sicilii supt coroana Italiei.

Flota lui Victor Emanuel ajutase fațș operațiile învingătorului. Trupele aceluiași trecura, luptînd cu ale Papei la Castel Fidardo, în ajutorul lui Garibaldi. Apoi provinciile liberate votara prin plebiscit ca «voiesc Italia unică și indivisibila supt sceptrul Casei de Savoia». Aceasta permise regelui să deie ultima lovitura represintanților vechii stări de lucruri. La 18 Februar 1861 Parlamentul adunat la Turin vota întemeierea «Regatului Italiei», cerînd — ceia ce era sa se îndeplineasca numai în 1871 — Roma drept capitala. Capitala fireasca a Italiei fu aparata însa, dupa dorința Împăratului frances, de trupele italiene înseși, contra lui Garibaldi, la Aspromonte.

Astfel se întemeie în Apus, prin sacrificiul mulțimilor înseși, ridicate la o înalta conștiință a supremei lor datorii, de cea mai devotată din propagande, un Stat național pe baza principiilor predicate, de la un capăt al Europei la altul, de exilații revoluțiilor zdrobite. În Răsărit, contra pretențiilor anacronice ale Turciei galvanisate, contra planurilor de contopire și intențiilor de apăsare în interior, față de același spirit național luptător, ale Austriei, contra dorinței engleze de a nu se slăbi prin nimic puterea asigurată Imperiului otoman, ba chiar contra zăbăvilor voite ale diplomației Împăratului frances ocrotitor, se ajunsese, prin *faptul îndeplinit* al îndoitei alegeri a colonelului Cuza, la crearea acelor Principate Unite, care în 1862, tot printr'un «fapt îndeplinit», își unificară fără a întreba de nimeni așezămintele și toate elementele vieții constituționale.

Cu ajutorul celei mai mari din națiile latine, alte două popoare aparținând acestei rase înlocuiau astfel principiile perimate ale ordinii europene cu dreptul național servit de trupe libere și consacrat prin voturi plebiscitare. Era o revoluție în concepțiile de până atunci ale rostului unei fundații politice.

Întru cîtva de un asemenea caracter e în Statele-Unite ale Americii impunerea, prin lupta Statelor din Nord contra celor din Sud, dispuse a se și desface din legătură («războiul de secesiune» din 1861), numai să păstreze avantajele economice ale sclaviei negre pe plantațiile de zahăr, a unor principii de libertate umana pe care niciun interes material n'are dreptul să le calce.

Polonia încercă să facă valabil pe teritoriul ei același principiu. O revoluție națională izbucni încă la 1862 în Varșovia, o armată după normele garibaldiene se organiză imediat. Ea fu zdrobită însă de trupele lui Alexandru al II-lea, și un nou exod de pibegi se revărsă asupra țărilor vecine și până în depărtatul Occident: unii dintre dînșii, convertiți la idei comuniste și la metode anarhice, vor fi văzuți luptînd în cele mai urîte zile de discordii franceze.

Din partea ei, Anglia, la suirea pe tron a noului rege grecesc, Gheorghe de Danemarca — înlocuind pe Otto de Bavaria înlaturat, după o lungă domnie, printr'un pronunțament militar — îi dădea Insulele Ionice, care de mulți ani nu faceau decât să ceară, în Adunarea lor ca și pe alte cai, unirea cu corpul principal, eliberat, al nației lor.

În sfârșit pe aceeași basă, când Slesvigul și Hoisteinul, cel d'întăiu avînd și o populație germană, iar cel de-al doilea locuit numai de Germani, fura unite (1863) cu Danemarca, supt nonl rege Frederic, dintr'o ramură laterală a dinastiei, marile Puteri germane, Austria și Prusia, reclamă pentru Imperiu — cum cerea de mult o opinie publică romantică — cele «două ducate». În 1864 trupele austro-prusiene încep războiul și-l cîștiga în șanțurile de la Düppel. Pacea din Viena, în Octombrie, dădea ambelor Puteri germanice, care aveau, de sigur, și alte motive de dușmanie, proprietatea teritoriilor pe care le smulseseră Danemarcei.

O ciocnire între Habsburgi și Hohenzollerni se arată în data inevitabilă. Prusia găsea în Italia care rîvnia la posesiunea Venetiei, dacă nu, deocamdata, și a Istriei, a Dalmației, un sprijin sigur, pe care Victor Emanuel nu-l putea găsi aiurea, căci Napoleon al III-lea vedea cu gelosie crearea unei Italii care întrecea cu mult proporțiile pe care el voise să i le deie. La 8 April 1866, după o pregătire printr'un tratat de comerț cu Zollvereinul, se încheie tratatul secret care unia într'o sforțare comună pe amîndouă Stațele care aveau ceva de reclamat Austriei. Împăratul Francesilor el însuși era cîștigat prin deschiderea de perspective în Belgia, în Luxemburg, la Rin, vagi oferte ale lui Bismarck, factorul principal la Berlin, pe care nimic nu le garanta în neprecisiunea lor inițială. El se mulțami să propună, firește fara niciun rezultat, adunarea unui congres care să hotărască problemele germane în litigiu.

Bismarck voia însă războiul și pentru altceva. Cînd, la 1848, ideia coroanei imperiale pentru Prusia se presintase

și, un moment, Frederic-Wilhelm al IV-lea declarase că dorește «cea mai intimă unire a prinților și popoarelor supt o singură conducere», pe care «ar lua-o asupra-și azi pentru zilele de pericol»¹, influențat de ministru obiecta cele ce urmează: «Coroana de la Frankfurt poate să fie strălucitoare, dar aurul care dă adevăr Coroanei trebuie să fie cîștigată întâiu prin topirea coroanei prusiene, și n'am nicio încredere că topirea nouă ar reuși în forma acestei Constituții»². Pentru o asemenea operație reînnoirea războaielor lui Frederic al II-lea contra Habsburgilor se părea un procedeu mult mai potrivit. Motivul însuși era, ca și atunci, prefacerea confederației pe largi baze democratice: Austria le refuză. Împrăștiind Statele pe care le convocase aceasta în Holstein, Manteuffel intra pe teritoriul ducatelor și, cu toată mobilizarea federală hotărîită de dieta din Frankfurt, Prusienii ocupa Hanovra și Saxonia (Iunie), înainte de a patrunde în Boemia, în calea spre Viena și a cîștiga, în Iulie, luptele decisive de la Sadova și Königgrätz, încheind îndată armistițiul de la Nikolsburg.

Ca un element de coaliție națională pentru scopuri naționale, Italia, care în războiul lui Garibaldi avuse între soldați membri ai multor națiuni, iar între comandanți chiar pe Ungurul Türr și pe Germanul Rustow, se adauge la atacul contra Austriei internaționale. Pe cîmpul de luptă învinsă, la Custozza (Iunie), pe mare la Lissa (Iulie), ea capătă însă dorita rasplata, posesiunea Veneției. Napoleon al III-lea o ceruse lui Francisc-Iosif în taină încă înainte de începerea ostilităților, și superba cetate fu cedată deci

¹ „Innigste Vereinigung der Fürsten und Volker unter einer Leitung.. Ich übernehme heute diese Leitung für die Tage der Gefahr.“ Dar pe urmă el răspundea așa lui Bunsen: Ihr habt mir nichts zu bieten; das mache ich mit meinesgleichen ab; jedoch zum Abschied die Wahrheit: gegen Demokraten helfen nur Soldaten. Adieu!“

² Die Frankfurter Krone mag sehr glanzend sein, aber das Gold das der Krone Wahrheit verleiht soll erst durch das Einschmelzen der preussischen Krone gewonnen werden, und ich habe kein Vertranen dass der Umguss mit der Form dieser Verfassung gelingen werde.

de Împăratul austriac în minile aceluia al Francesilor (Ottobre). Acesta o încredință populației înseși, și numai aceasta prin plebiscit formal, hotărî reuniunea la regatul Italiei. Dar la Roma supt o nouă formă continua ocupația francesă, care împiedeca stabilirea acolo a Capitalei italiene. Încercarea lui Garibaldi la Mentana fu întreruptă de un corp de expediție frances.

Imperiul al doilea napoleonian, catre care pană în ultimul moment se îndreptară ochii lumii politice europene, comisese față de noua Italie greșeala de a o despoia în momentul cînd o ajuta la atingerea unui ideal urmarit multă vreme cu devotament și cu grele sacrificii. El își întăria greșeala prin atitudinea pe care, pentru a măguli unele cercuri catolice, conservatoare, foarte influente — una din bazele regimului monarhic — o pastra, se îndărăntcia s'o păstreze în chestia romană.

Felul jignitor în care, pentru a pedepsi pe Italieni că se sprijiniseră pe alianța prusiană, fusese capătată pentru regatul lui Victor Emanuel Veneția contribuia să izoleze Franța din această parte.

Dar nu era numai atît. Politica napoleoniană din a doua fasă urmăria cea ce pe vremea creatorului formei imperiale se lasase aproape cu totul la o parte. În Marea Mediterană, unde Anglia se asigurase numai prin Gibraltar și Malta, Franța, care păstra toate legăturile ei cu Egiptul, o adevărată creațiune a spiritului frances, printr'un Clot, de Sèves și alții, urmăria dominația asupra Ciprului, amintind, prin cercetările lui de Mas-Latrie, vremea cînd dinastia de Lusignan stăpînia asupra insulei. Pe lîngă ocrotirea, de tradiție, asupra Locurilor Sfinte, care dusesse la conflictul cu Rusia, se întrebuițaseră luptele, obișnuite, între Druși și Maroniți pentru a încerca printr'o expediție întinderea prestigiului frances asupra Siriei. Dincolo de Ocean chiar, în coasta Statelor Unite, care protestară de mai multe ori și cu cea mai mare energie, se așezase, un timp, în Mexicul sfîșiat de lupte civile arhiducele Maxi-

milian, fratele lui Francisc-Iosif, întemeindu-se pe ruinele unei republice de anarhie un Imperiu militar, care nu se putu menține însă împotriva persistentelor atacuri ale republicanilor lui Juarez, cărora li cazu victimă însuși Împăratul, împușcat alături de principalii lui susținători indigeni.

Era în acțiunea din Mexic ca și într'o parte din cea italiană o violare a principiului naționalităților pe care-l proclamase așa de sus politica lui Napoleon al III-lea și căruia-i datorita cele mai frumoase și mai durabile succese ale ei. Când se discuta, în apropierea anului 1866, cu Austria pentru cedarea Principatelor în schimbul Veneției, se făcea același pacat față de o nație latina doritoare de a trai. Emigrația ungurească era redusă a-și căuta sprijinul doar în Italia și în aceste Principate românești, cu care se începură negociații la începutul Domniei lui Cuza-Voda. Cea polonă nu găsea mai mult sprijin la Paris : a doua zi după războiul Crimeii Franța ca și Anglia făceau tot ce li era cu putință ca să capete favoarea noului Țar Alexandru. Pretențiile la Rin erau în legătură cu cea mai caracterisată politica de anexiuni, în vederea «echilibrului», din trecut. Față de problema germana, amenințătoare, și în rapede desfășurare, politica Împăratului Francesilor n'avea nici consecvență, nici sinceritate.

Mediatorul în toate marile întrebări ale timpului — și acesta era rolul pe care și-l atribuiseră de la început — trezise deci mai multe chestii decît le putuse rezolvî sau îndruma spre o rezolvire.

În ce privește programul ideilor sociale, el putuse să distruga organizarea de războiu civil a vechiului socialism provocator, plin de nerăbdare, sigur că-și va atinge cît de curînd țelul. Proscripțiile care urmară după lovitura de Stat din Decembre 1851 atinseră și pe șefii mișcării, cîți nu perisera în zilele din urma și nu suferisera urmarile acțiunii lor revoluționare. Muncitorii admiși împreună cu țeranii la votul universal, erau doar mai puțin decît aceia

mînași la vîtarea candidaturilor oficiale. Presa pe care o aveau îndemînă masele populare era cu îngrijire cercetată și purificată. Dar, în ce privește cîștigul zilnic, acel care văzuse nesuccesul utopicelor «ateliere naționale», a căror inerție zgomotoasă era platită din banii celorlalți contribuabili, ba chiar dintr'un impozit special, dăduse de lucru la milioane de oameni prin totala prefacere la care, în legătură cu creațiunile întaiului Imperiu, supuse Franța întreagă. Bulevardele parisiene create de Hausmann, largile străzi ale orașelor de provincie, taiarea noilor șosele, deschiderea canalelor, desvoltarea transportului pe caile ferate, desavîrșirea porturilor fac vrednic pe al doilea Napoleon de a sta lînga cel d'întaiu sau lîngă Ludovic XIV-lea, caruia, la St. Cloud, la Compiègne, în sumptuoasele reședințe ale Curții sale cu mult lux și cu atîtea aventuri, canta sa-i semene.

Dar muncitorul nu era interesat la viața Statului. El nu era adus măcar a-i înțelege cerințele, căci, dacă, mai ales mulțamită ministrului excepțional care a fost istoricul Duruy, s'a facut foarte mult pentru învașămîntul secundar al burghesiei—mai puțin pentru învașămîntul superior, a carui libertate, necesara, putea sa para suspecta, școala primara, cita și cum era, ramasese 'n mare parte în mina congregațiilor calugărești, aliate cu Statul pentru a-l întrebuința, și nu supuse lui pentru a-l servi. În marile aglomerații parisiene, ajunse uriașe prin iutea desvoltare a industriilor într'o epoca de fabuloasa prosperitate, creștea o lume salbateca, mînata de invidii și poște, care pregatia noii monarhii un sfîrșit mai trist, cu urmari mai sîngeroase, decît acela al regaiității lui Ludovic-Filip.

Dacă în Franța însași socialismul, caruia-i aparțineau din instinct acești înviersunați iconoclaști, nu-și afla teoreticianii, în Germania Marx își desvolta doctrina pe basa experiențelor parisiene înseși, la care fusese martur. În curînd marea lui carte *Das Kapital*, devenită rîpede o evanghelie a ciasei muncitoare, cu tot felul e abstract de a

presinta și a discuta problema, fixă articolele crezului muncitoresc: lupta veșnică dintre capital și muncă, plus-valuta smulsa nedrept de cel d'întăiu celei de-a doua, aservirea ei tot mai mult față de ban, stoarcerea lumii întregi de un tot mai mic numar de bogați, nevoia de a duce «lupta de clase» până în momentul cînd proletariatul, deplin organizat și sigur de sine, va smulge puterea și prin teribila lui dictatură va stabili un regim de egalitate printr'o noua reglementare a muncii și împărțirea bunurilor produse de dînsa.

Pentru a grabi acest ceas, pentru a pregăti în vederea lui muncitorimea de oriunde, partidul socialist german, caruia Engels îi aduse argumente de sociologie, iar Ferdinand Lassalle, care era și un *lion* al saloanelor, celebru prin aventurile lui cu femeile, prin temperament, verva și morga, crea Internaționala I-a, gata în orice moment să-și presinte trupele pentru batălia decisiva, asupra rezultatului căreia nuș putea fi nicio îndoială.

Simțind ce se pregatește supt aparenta supunere a unei societăți adormite în glorie și prestigiu, Napoleon al III-lea încerca de la o vreme o impacare cu liberalii pe cari prigonise pana atunci. Dacă un Edgar Quinet, un Victor Hugo se îndaratnicira a rămînea în exil, la Bruxelles, la Guernesey, alții fura mai puțin intransigenți. Michelet, istoricul, poetul epic al Revoluției, cîntărețul în prosă inspirata al poporului, primi sa întinda mîna puterii care prețuia așa de mult pe literați, pe artiști, pe cugetatori, fermecați de spiritul princesei Matilda, vara Împăratului, și de grațiile Împărătesei Eugenia. Cel mai aprig susținător teoretic al politicei republicane, și el istoric — și cit de complet! — al Revoluției, Thiers, discuta cu aceia pe cari n'ar fi consimțit să-i serveasca. Mai puțin radical în atitudinea sa, Emil Ollivier, speranța liberalismului tînar, întinse mîna unui Guvern care nu se mai sprijinia acum numai pe bastarzi și aventurieri: Walewski, fiul lui Napoleon I-iu cu o Polonesa, de Morny al reginei Hortensa cu un diplomat, de Persigny, și alții.

Imperiul liberal În momentul cînd Spania absolutistă se prăbuși prin izgonirea (1868) reginei Isabela, fiica lui Ferdinand, se născuse, dar burghezia, de la care venise și prin care se ținea liberalismul, nu înțelegea să sprijine o putere care nu-i aparținea. Astfel concursul așteptat lipsi în noua viață parlamentară care se deschidea acum, cu o deplină libertate a discuțiilor. Isolați, liberalii, pe cari Împăratul îi căpătase, erau dispuși a se lăsa și ei cucerii, captați, desființați supt raportul moral de atmosfera încărcată a unei Curți strălucitoare, dar pline de pacate.

Conflictul care era de așteptat și la care ducea o întreagă presă fără frâu—de la *Nain Jaune* al Romînului Ganescu până la *Lanterne* a lui Henri Rochefort — se produse cu putere în momentul cînd, pentru a se desăvîrși topirea «coroanelor germane» în focul unei lupte naționale, Bismarck provocă o nouă criză. El întrebuița opoziția lui Napoleon la candidatura pentru tronul spaniol a prințului Leopold, dintre Hohenzollernii de la Rin, catolici și liberali, pentru a prezenta în chip jignitor pentru regele Wilhelm, până atunci unul din sateliții Imperiului francez, cererile franceze de oprire a candidaturii și a falsifica răspunsul acestuia în așa fel încît să facă indispensabilă declarația de război franceză, care se produse deci la 19 Iulie 1870.

Din această luptă Franța ieși total zdrobită. Aceasta contra tuturor așteptărilor, în rîndul întâiu ale Austriei, care, a doua zi după încheierea pactului dualist cu Ungurii și încoronarea lui Francisc-Iosif la Pesta, era prea mult ocupată cu greutăți interne pentru ca să riște a se amesteca într'un nou și mare conflict militar, Napoleon, care, bătrîn și usat, ținuse și data aceasta a-și conduce trupele, capitula cu ultima-i armată la Sedan, deschizînd astfel Italienilor lui Victor Emanuel, căruia în zadar i se ceruse ajutorul, porțile Romei. Dinastia, așa de șubredă, fusese răsurnată: Împărăteasa și fiul ei cautau în Anglia un refugiu pe care-l credeau numai provisoriu, uitînd ca Ludovic-Filip murise acolo.

Îl răsturnase înfrîngerea, desonoarea, dar și defecțiunea partidului liberal de la susținerea luptei sale. Lipsit el însuși de organizare, acest partid nu putea să deie după detronare decît acțiunea individuală a marelui orator Gambetta ori chibzuiala prudentă a lui Jules Favre. Comunismul își pîndia momentul, și astfel, în cele mai rele zile ale asediului Parisului de Germani, el își strînsese de pretutindeni trupele de aventurieri internaționali, Poloni, Italiani, Americani, etc., pentru a stabili apoi, în Mart 1871, ca o întaiu experiență, Comuna din Paris¹. Trebui energia lui Thiers, lucrînd în numele Constituantei de la Versailles, pentru ca printr'o cruntă luptă, urmata de o grozavă represiune, vechea ordine pe lucruri să fie restabilită pe ruinele facute, în desperarea înfrîngerii lor, de comunarzi.

La 18 Ianuar din același an, principii germani daduseră Coroana imperială lui Wilhelm I-ii. I-o dăduseră în arme, la capătul unui războiu ciștigat, în palatul de la Versailles al lui Ludovic al XIV-lea. În astfel de condiții sensul noii creațiuni era evident. *Prusia înlocuia Franța în transmiterea asupra Europei a hegemoniei militare*, încununată cu coroana vechilor Cesari romani. Oricît s'ar fi introdus de întăiul Parlament general german (Mart) forme specifice locale, cu păstrarea suveranităților tradiționale, a libertații orașelor hanseatice, cu guvernarea Imperiului de un Reichstag pe lîngă un Consiliu de prinți și cu învierea vechiului cancelariat medieval ca principal instrument de acțiune militară, mai ales externă, copiarea formei napoleoniene era evidentă. Cu alianța larg răsfirata, cu crearea de State clientelare, începînd cu Austria, căreia la 1866 i se cruțaseră cu îngrijire și amilînțiile și pagubele, și isprăvin¹ cu România, unde, ce e drept fara voia lui Bismarck, se așezase, încă din 1866, în locul lui Cuza, detronat, Carol I-ii, fratele pretendentului sapaniol Leopold, nu lipsia nimic din trăsaturile creațiunii imperiale franceze, — cu un adaus :

¹ V. *Desvoltarea așezamîntelor*, III.

brutalitatea, gestul imperios de amenințare față de oricine refuza să rămână în orbita prescrisă acțiunii sale. Răzimirându-se pe prietenia austriacă, apoi și pe o înțelegere cu Țarul, după întrevederea de la Skiernewice¹, și ajungând la forma definitivă a Triplei Alianțe, și cu Italia, care se temea, supt regele Humbert, de concurența franceza în Marea Mediterană, Germania prusianisată — căci acesta a fost de fapt Reichul Hohenzollernilor — a avut avantajul de a fi dat Europei, căreia cirna hegemoniei napoleoniene, cu care era deprinsă, îi lipsia acum, o garanție a pacii.

Această pace n'a fost ruptă, la 1876, prin rascoala Bosniei și Herțegovinei, la 1877 prin războiul balcanic, pentru independența micilor State creștine și crearea Bulgariei, la 1885 prin rivalitatea ruso-austriacă în Balcani, manifestată prin ciocnirea Serbiei regale a lui Milan Obrenovici cu Bulgaria lui Alexandru de Battenberg, chiar la 1912, prin acțiunea Slavilor și Grecilor balcanici contra Turciei pentru a o izgoni din Europa, decît *din partea unde solidaritatea prin civilizație era mai slabă*. Se izbutise a se isola de preocupățiile europene și un războiu ca acela pe care Statele Unite îl declaraseră Spaniei pentru Cuba, apoi lasată liberă, și Filipine.

În acest larg rastimp până la marele războiu atenția popoarelor culțe e îndreptată către activitatea economică, *pașnică deocamdata, dar în curînd capabilă ea însași de a deslănțui furtuni cum nu le mai cunoscuse omenirea*.

¹ În 1876 Țarul în rebă pe Wilhelm I-lu dacă-i îngăluie să atace Rusia (V. Mitnacht, *Erinnerungen an Bismarck, Neue Folge*, 1877—1881, Stuttgart-Berlin 1903, pp. 10—11).

CAP. IX.

Solidaritatea economică, ruperea ei și încercările de a o restitui.

Războaielor de glorie și de cucerire începuseră a li se juxtapune, pentru a le înlocui apoi cu totul încă din întâia jumătate a secolului al XIX-lea, războaiele de expansiune colonială, strabaterile, penetrațiile de colonizare și exploatare, care fuseseră până atunci numai o specialitate a Angliei.

Acțiunea franceza la Alger trebuie considerată ca un început. Trebuira mulți ani, până târziu supt Napoleon al III-lea, pentru ca această cucerire, aproape fortuită, care nu rezulta din niciun plan stabilit prealabil și nu era în legatura cu un surplus de producție în Franța, să se consolideze, față de indigeni ca și față de elementele încunjurate, musulmane, ale deșertului. Anglia, care fusese și ea când va pe la Alger, priwi cu gelosie aceasta opera de colonizare care asigura rivali sale posesiunea unei largi părți din coasta nordica a Africei, fără a o putea împiedeca.

Pana la 1870 Rusia singură își crescua posesiunile dincolo de marginile continentului european. Dar, stăpîna pe Siberia și pe Transcaucasia, ea nu facea decît sa urmeze o presiune fatala asupra Așiei Centrale fara a se gîndi mai intaiu la avantajile economice care puteau să rezulte pentru dînsa din posesiunea bogatelor oaze ale Turchestanului sau dintr'o întindere asupra Manciuuriei. Războaiele purtate de Anglia și Franța contra Chinei, în doua rînduri,

urmăreau mai ales puțința de a se întrebuița anume porțuri pentru un vechiu comerț tradițional, incapabil de inițiative noi, decît punerea în valoare, printr'un sistem colonial, a unei imense întinderi de pămînt, pe care o locuiau sute de milioane de oameni. Aceiași a fost atitudinea, conținuînd pe a vechilor Olandesi isolați în insula de la Nangasaki față de Japonia, înainte ca aceasta, smulgîndu-se din feudalitatea Șogunului, Taicunului cavaleresc, să se puie, supt ocrotirea inofensivului Micado, religios, pe o intensă muncă națională care era să aducă această țara de insule în rîndul întăiu al producției economice și a valorii militare ¹.

După 1870 împrejurările din nou create aruncară Germania ca și Franța pe drumuri cu totul noi, legîndu-le une ori în marea operă de a deschide pentru civilizație ținuturi depărtate care n'o cunoșteau înca.

Cu miliardele despăgubirilor franceze, cu metodele științei sale aplicate la industrie, cu disciplina unui neam ale carui forțe de creațiune fuseseră stimulate de victorie și cu puterile prestigiului sau de întaie putere militară, cu deschiderea de debușeuri, Imperiul fundat de Bismarck se găsî răpede 'n plină activitate de producție și de schimb, rivalisînd cu America-de-Nord, pe care, evident, și-o înase de model. În Oceania, pe coasta răsăriteană și apuseană a Africei centrale și de Sud, în toate locurile pe care le lasase neocupate mai vechea expansiune englesă și cea franceza adausa la dînsa se creară porturi și regiuni de exploatare. Mai ales supt al treilea Împărat, Wilhelm al II-lea, și din chiar inițiativa lui ambițioasă, flota germană, pornînd din porturi capabile de cea mai puternică și iute desvoltare, ajunse a lua cel d'întăiu rang după vechea flota glorioasa a Angliei și alături de aceia, și ea cu atîta de frumoase tradiții, a Francei.

În interior chiar și în circulația intereurōpeană industria germană își cuceri răpede unul din cele mai importante

¹ V. cartea mea *Ricșoiul din Extremul Orient*, ed. Socec.

locuri, încercînd a îndepărta Austria din domeniile pe care aceasta, care le crease, și le socotia pentru totdeauna asigurate. Contrafacerea germană înlocuia foarte adese ori fabricatul original. Întregi ramuri ajunseră exclusiv ale Germanilor. Capitalul, munca și inițiativa lor pătrunse, în forme dibace, sau și fățiș, chiar la dușmanii cei mai firești și mai înverșunați. Tratatetele de comerț perfect studiate și un admirabil sistem de tarife de transport, de favorisări de Stat ajutau acest uriaș avînt al unei națiuni prea mult menținută artificial în lumea speculațiilor metafisice și a rîvnirilor poetice.

Franța, împiedecată de a juca mai departe marele rol continental care-i mulțămise mîndria, n'avea prisosul de populație, în creștere, veșnică al vecinei și rivalei sale. Capitalul ei, acumulat, la țară și în orașe, cu o deosebită grijă, n'avea aceiași deprindere cu orice risc pe care trebuia s'o aibă capitalul german, improvizat, deci aplecat spre aventuri. Dar, pentru a-și recapa un rost în lume, pentru a-și exercita o armată ca și pentru a crește altfel decît prin nașteri materialul omenesc de care putea dispune în momentul unei noi încercări, ea se aruncă asupra coloniilor.

Prin inițiativa lui Jules Ferry se pătrunse mai adînc în Indochina, unde Franța se așezase mai demult, în regatul Anamului, pe care și-l făcu vasal, opunînd astfel Indiilor engleze, măcar în oarecare măsură, o fundație francesă în aceste ape ale Marii Indiilor. Prin înmulțirea posesiunilor ei pe coasta de Apus a Africei ca și mai ales prin anxietatea și pacificarea mării insule Madagascar, ea-și însușia principala parte în distribuția nouă a teritoriilor africane, și stăpînirea ei era să se dovedească mai trainică decît a Englesilor în Egipt, unde se întrebuițase mișcarea xenofobă a lui Arabi-Pașa (în 1882) pentru a se instala în locul pe care, prin canalul de Suez, croit și executat de Lesseps, Napoleon al III-lea înțeleșese să și-l reserve tot lui.

În Africa-de-Nord se va întrebuița orice ocașie pentru a complecta la Est și la Vest colonia algeriană : se ajunsese

astfel, în ciuda așteptărilor italiene, la protectoratul asupra Tunisului și la întinderea în Maroc, pe care generalul Liautey era să o duca la capăt numai în zilele noastre.

Asemenea acțiuni încercase, în Abisinia, unde se lăsa de un Stat etiopian cu tradiții istorice foarte vechi, cu o numeroasă populație războinică, însuflețită de un aprins fanatism, noua Italie, pe care o însuflețea credința că poate învia, din Roma recâștigată, timpurile de dominație universală ale anticilor Romani. Olanda, puternica și bogată mai ales prin coloniile ei din insulele Sondei, își întărise prin războiu sau pe cale pașnică situația în acest arhipelag, de cea mai mare valoare pentru economia ei națională. Sedusă de asemenea exemple, Belgia lui Leopold al II-lea încerca întemeierea unui Stat al Congului, care, după înfrângerea celor dintâi greutăți, se dovedi un important izvor de venituri.

În toate țările de cultura înaintată industria capătă prin dezvoltarea uimitoare a mașinismului un extraordinar avânt cuceritor. Populațiile părăsiau satele pentru a se închide în usine, cu armările pe care le vom analiza asupra sufletului lor și tendințelor lui. Mijloacele de circulație răpezi îngaduiău imediata trimetere cit de departe a marfurilor.

Dar, pentru ca aceasta activitate fantastica să se menție și să se desvolte, n'ajungea colaborația indivizilor în fabrica, colaborația categoriilor umane în desfacerea produselor, colaborația intelectualilor în gasirea procedeelor noi și în executarea metodelor noi, de o complicație extrema: se cerea și colaborarea, de la o țara la alta, a popoarelor, o imensa solidaritate umana, peste deosebiri de națiuni. Cum se împărțise munca între oameni, tot așa o divisiune a muncii potrivit cu materialele la îndemână și cu calitațile de rasa ajunsese a se stabili de la un capăt la altul a lumii, prinsă într'o continuă muncă înfrigurată.

Trimeterea marfurilor la distanțe enoime impunea, pe lînga colaborația în producere, colaborația în transporturi și deci solidaritatea acelor care erau prinși într'însa și, avi-

sați la o reciprocitate de servicii, nu mai pastrau unii fața de ceilalți, cunoscându-se și apreciindu-se mai bine, prejudecățile și antipatiile de odioasă. Cei mai mari stăteau lângă cei mai mici în această răscolire a materiilor prime, în această prelucrare grăbită și nerabdătoare trimitere a lor.

Aceste relații ajunsesera mult mai importante decât acelea ale sp ritelor în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, precum și în cea d'întăiu jumătate a secolului al XIX-lea. Acuma literatura nu mai era principala unealtă prin care se mișcau societățile. Scriitorii cu apucături de apostoli, creatorii de noi crezuri, se faceau tot mai puțini. Scrisul de cenacul de o parte, romanul de aventuri, de alta, înlocuiau o producție intelectuală cu un sens mult mai adânc și o mult mai largă acțiune. Și, pe cînd odioasă ajungea să se miște cîteva mii de oameni prin predica adresată anume lor pentru ca situațiile istorice să se determine și faptele istorice să se producă, acuma milioanele egal îndreptățite la viața politică și aruncate în vârtejii producției economice nu era cine să li vorbească, în limba lor, despre lucruri care să aiba cea mai intimă legatură cu gîndul și viața oricui. Doar dacă un Tolstoi, în Rusia, prin ultimele rezultate ale propagării ideilor sale a putut transforma mentalitatea unui popor.

Ceia ce trebuia să rupă aceasta solidaritate, pentru întărirea și dezvoltarea careia unele spirite îndraznețe cautau acuma forme nouă, era imperialismul de imitație al Germaniei.

Nu i se poate pune alături imperialismul englez. În cugetarea politică a Englezilor se petrecuseră în ultimul timp schimbări de cea mai mare însemnatate. Într'o carte mult citită, istoricul Froude gasise pentru complexul stăpînirilor poporulul său pe toate cele cinci continente un nume nou: «Oceana». Aceasta «Oceana», aceasta *talasocrație* nu mai înțelegea însă a exercita o dominație directă, după normele insulare ale Angliei înseși, asupra atîtor pămînturi din alte

zone, locuite și de alte rase, avind prin fatalitățile geografice înseși o alta orientare, Canada căpătase mai de mult condițiile trebuitoare pentru o viață proprie, și, dacă ea era încă refuzată Indiei, unde un întreg partid indigen, în care budiștil se uniau cu numeroșii musulmani, o cereau cu stăruință, războiul, nenorocit atita vreme, cu Burii din Sudul Africei, se termina cu necesitatea politică de a crea acolo, cu Colonia Capului cu tot, o nouă «dominiune». Astfel complexul de State pentru care se găsisse, pe numele Indiilor, o coroana imperială în zilele reginei Victoria, se înfațșa ca o federație ale cării membre se bucurau neconținut de mai multă autonomie.

Imperialismul rus nu mai făcuse niciun pas de la 1878 înainte. Oprit în Europa de liga de pace a Triplei Alianțe, el își îndreptase privirile către Asia, dar aici, cind fu vorba de a întindea în dauna Chinei anarhice, el întâlni puternica opoziție a Japoniei, și catastrofa navaiă de la Tsusshima, înfrîngerile așa de sîngeroase de la Mucden însemnau că în aceste regiuni se întîlnise o graniță definitivă. Și fața de poftele altor națiuni, chiar ale Angliei, aliata sa, Imperiul iapones era un frîu; Puterile europene puteau fi bucuroase că din partea acestor energici reprezentanți ai rasei galbene nu se manifestau intenții de cotropire care le-ar fi izgonit din vechile lor puncte de așezare: intenții de acest fel au fost bănuite asupra Indo-Chinei.

Neconținut tulburată prin antagonismul istoric și economic între cele două rase stăpînitoare ale Statelor sale, Germanii și Ungurii, cari, aceștia din urmă, cîștigau tot mai mult teren, subminată de acțiunea milioanelor de Slavi încătușați, de la Poloni la Cehi, de la Croați la Sîrbii din vechile confinii militare, Monarhia habsburgică se mulțamia cu ce cîștigase în Balcani ca o consecință a războiului ruso-turc, Bosnia și Herțegovina, și cauta doar să-și asigure prin influența asupra Albaniei o mai mare parte în viața părții de lîngă Adriatică a Peninsulei. De spre

partea românească, înrărea României de teama ambițiilor rusești, în Tripla Alianță se părea cercurilor hotărâtoare la Viena și Budapesta una din cele mai fericite întâmplări, crezând că prin aceasta se paralizează tendințele separatiste ale Românilor apăsați de maghiarism în Monarhia Însăși.

În toate aceste țeri situația actuală se sprijinea pe largi baze de trecut, pe obișnuințe istorice, pe treptate recunoașteri ale unui drept care intrase, am zice, în conștiința lumii. Imperiile englez, rus, austriac reprezentau formațiuni conservatoare, pentru care nimic nu era mai de dorit decât păstrarea ordinii actuale de lucruri, doar cu armonisările unor mai depline și folositoare compliniri pe care le-ar putea oferi contingentele neprovocate de inițiativa lor, plină de riscuri și de primejdii.

Aceasta s'a putut vedea în deosebitele crize balcanice. Cu tot antagonismul stravechiu între politica rusească și cea a triacă și cu toate tradițiile celei engleze față de Imperiul otoman, complicații ca acelea pe care le-a provocat declarația de independență a Bulgariei, gândurile Serbiei asupra Bosniei și Hercegovinei au fost destul de rapide înlăturate printr'o acțiune comună a diplomațiilor rivale chiar. Numai în 1911, față de atacul italian contra Turciei pentru Tripoli, fiind vorba de o mare Putere, care, data aceasta, de și membră a Triplei Alianțe, își îngăduise a lucra de la sine și pentru sine, această potolire prin diplomație nu putu fi măcar încercată. Se ținu în loc însă cîtva timp agitația pe care războiul pierdut de Turci trebu se s'o provoace în Balcani. Ea izbucni totuși într'un războiu care răspinse otomanismul până în marginea chiar a Constantinopolului. Și, ca un rezultat natural, Austro-Ungaria se simți amenințată în situația și influența ei balcanică prin nemăsurata mărime a Serbiei dușmane, care era acum stăpîna pe Macedonia și-și căuta drumul spre Salonic, care, alături de Triest, reprezintă în concepția cercurilor diriguitoare ale Monarhiei deșeurile ei firești în Balcani.

Era un îndemn pentru Germania să intervie activ, alături de aliații săi, contra expansiunii sârbești în dosul căreia era sprijinul puternic al Rusiei lui Nicolae al II-lea, în plină refacere militară îngrijitoare pentru rivalii ei, vechi și noi. Dar și fără acest îndemn puterea germană trebuia să provoace evenimente incalculabile ca urmări prin insistența ei hotărâtă de a crea un nou sistem, nu ca acela de hegemonie a lui Napoleon al III-lea, ci ca acela de stăpânire directă sau de dominație prin clienți al întâiului Napoleon și cu îngreuietoria circumstanță că se adăugia o exploatare economică în folosul unei industrii necontent în creștere cu toate mijloacele cele mai iuți dezvoltării a științelor aplicate și chiar intenții de colonizare a unei rase care-și sporia amenințător numărul.

Era vorba de luarea în stăpânire prin toate mijloacele și *pe toate căile*, pentru *resultate definitive*, a lumii întregi. Italia era drumul spre Mediterana, în legătură cu amintirile din evul mediu ale Împăraților romani de nație germanică: în finanțe, în cultură influența germană era zilnic mai mare, și germanismul începea a se organiza fățiș în unele orașe italiene ca Veneția. Austro-Ungaria, cu atragerea elementului german prin *Los von Rom* către protestantism, cu alipirea sufletească și economică de Reich a Germanilor din Boemia și cu măgulirea vanității și lăcomiei maghiare, ajunsese, în concepția lui Wilhelm al II-lea, caracteristic exponent al Germaniei nouă, simpla pîrghie supusă prin care se putea mișca lumea balcanică. România părea asigurată prin sentimentele regelui Carol, iar, în Turcia, după călătoria Împăratului german și relațiile de tot felul, mai ales în ordinea economică, totul părea cîștigat. Germanul, care-și înfipsea și, ca semn al înfruririi sale, în mijlocul Constantinopolei un monument comemorativ, părea singurul prieten, și așa de puternic, de care n'avea cineva să se teamă. Pe cînd vasele germane apăreau tot mai des în apele Răsăritului, inginerii germani lucrau la acea linie a Bagdadului care trebuia să ducă până la marginile Persiei, cotropită de Ruși, până la hotarele Indiei,

rîvnită de Germanii înșiși, produsele industriei germane, Asia Mică se înfățișa chiar — după mai vechile încercări ale Austriei în Principatele române—ca un teren favorabil pentru colonizarea elementelor prisoselnice din Imperiu.

Sistemul trebuia să întîmpine însă hotărîta rezistență a Angliei. Ea era amenințată în comerțul său general prin contrafacerea și substituirea treptată a celui german. Coloniile germane se așezau, provocatoare și amenințătoare, în fața coloniilor ei. Marile drumuri maritime erau tot mai des străbătute de enormele vase purtînd pavilionul englez. Posesiunea ei indiană nu era urmărită numai de Rușii din Turchestan, dar și de acești noi rivali, cari căutau spre Mesopotamia, teritoriu rezervat pentru Englesi în viitor.

Regele Eduard al VII-lea ajunsese deci, peste rivalitățile tradiționale și antagonisme naționale profunde, la o apropiere de Franța, la un pact cu Puterea pe care o împiedecase Anglia—sau, ca la 1870-1, o lăsase să piară—, ori de cîte ori întinsese mîinile către hegemonia mondială. Această alianță se adăusese la aceea, mai veche, dintre Franța și Rusia, neliniștită de acea puternică Germanie care întindea scutul ei de oțel asupra tuturor slăbiciunilor și ambițiilor senile ale Austriei, cu sau fără Unguri. „Înțelegerea“, noua formațiune internațională, defensivă față de caracterul tot mai sensibil ofensiv pe care-l lua liga de pace ce fusese odinioară Tripla Alianță, constituia un nou și tare element de grupare a forțelor politice europene.

În asemenea împrejurări ajunge să existe armatele gata de încăierare pentru că incidentul cel mai neînsemnat să aducă—întocmai ca, odată, în mult discutata luptă de la Navarino—ciocnirea. Ea a aruncat lumea în războiul cel mai cumplit, care a cerut omenirii cele mai formidabile jertfe de avere și de vieți la care se putea gîndi fantasia cea mai desfrînată și cea mai crudă perversitate.

În acest războiu se vădi încă o dată, puterea, care părea în scădere, căzută pe al doilea plan în preocupările umanității, a principiului național. Toate chestiile de

independență și unitate a neamului, cu trudă zăbovite, și cu o resemnare aparentă, din partea celor jigniti și apăsați, răsăriră. Început supt anumite auspicii, pentru a fixa un nou echilibru de State, războiul cel mare se prefăcu îndată și într'o uriașă izbucnire a pasiunilor de rasă. Monarhia austriacă se simți zguduită până în temelile ei și n'a fost unul din «popoarele» lui Francisc-Iosif și ale tânărului său succesor care să nu-și manifeste prin tapte dorința de a trăi pentru sine și să nu ajungă în sfârșit la realizarea îndreptățitelor lui inspirații.

Dacă se putea aștepta cineva la o sfârșimare a Austriei, Ungurii n'ar fi crezut niciodată, ei cari, prin dictatorul maghiar Ștefan Tisza, colaboraseră esențial la pornirea conflictului, de la care sperau, din potrivă, o mai deplină îngenunchiare a «naționalităților», că lupta se va termina prin desfacerea după principiul național a cuprinsului «Ungariei milenare».

Ar fi crezut Rusia că, în mare parte cu provinciile pe care ea și le însușise prin viclenie și silă, Polonia se va ridica din mormînt și, cu elemente adause lituaniene și chiar rusești, se va alcătui una din marile națiuni ale vremii nouă? Cine s'ar fi așteptat că, pe lângă Finlanda, care nu-și uitase niciodată dreptul de a trăi de sine, de la anexarea din 1812 până azi, mici nații ca Estonii, Livonienii, vor simți nevoia de a se governa singure, tăind larg Rusiei lui Petru-cel-Mare accesul la Marea Baltică, a Apusului? Spera oare Grecia, încremenită într'o fricoasă mentalitate, cu toate silințele lui Venizelos, în creațiunea unei pan-hellenism politic care numai întinzîndu-se prea mult vazu aripile lui atinse de revanșa anatolică a Turcilor? Vedeă cineva pe Sîrbi, călcați în picioare în țara lor, îngrozitor prădați și decimați, să fie stăpîni la Spalato și la Ragusa, uniți cu Croația și ajunși până la Laybach-Lubiana, până la porțile unei Italii îmbogățite cu Triest, cu Istria și cu Trento, doamnă în Tirolul meridional? România întregită, nu numai cu Ardealul și Bucovina, dar cu Basarabia, desfăcută de la Rusia, era ea considerată altfel, în momentul chiar cînd se

deschidea războiul, decît ca o nebună și pierzătoare iluzie? Și, mai ales, s'ar fi putut prevedea că mersul triumfal, perfect ordonat și, de sigur, minunat condus, al Germaniei se va isprăvi, după totala istovire a forțelor sale, prin smulgerea provinciilor polone ale Prusiei și prefacerea Danzigului într'un port internațional? În Franța însăși, minată îndelung de cele mai absurde doctrine de internaționalism și de indiferență națională, de fals umanitarism demoralizator, cum s'ar fi putut aștepta izbucnirea acelu covârșitor și admirabil sentiment național care făcu să se îndure cu stoicism eroic pierderile cele mai dureroase și cele mai grozave înfrînări și suferințe?

Acestui naționalism care, măcar până la margenile continentului european, își desfășura deplin supremul avînt către izbîndă, Statele Unite, care păreau preocupate numai de grandioasa operă a producției materiale, în dădură,—după o jertfitoare intrare în acțiune pentru cauza, adînc simțită, a dreptului, prin președintele Wilson, un profesor și un cugetător istoric,—formula care, în clipa abdicării militare a Germaniei și ruperii frontului oriental al Centralilor, a desfacerii conglomeratului austro-ungar, se impuse tuturor. Împrumutată de la ideologia rusească, în care nu intrau însă, de loc, preocupările naționale, ci numai considerațiile de logică abstractă ale unui liberalism înărzit, ea proclama dreptul de «autodeterminare» a națiunilor. Pe baza lui, așa cum l-au priceput diplomații, nedepriși a-l studia pentru a hotărî după normele lui, se croiră, de conferința din Paris, supt auspiciile lui Wilson și cu dictatura lui Clemenceau, hotărârile cele noi ale lumii.

Rămînea ca formațiunile rezultate din revluisirea generală și radicala soluție a tuturor problemelor să se consolideze fiecare în parte și să-și afle punctele de contact pentru garanții reciproce și o nouă armonizare.

În aceasta însă două mari piedeci trebuiau să se ridice înaintea sforțurilor, înfrîngurate, de refacere ale omenirii.

CAP. XI.

Primejdii și soluții în ceasul de față.

Cea d'întăiu stă în adîncea nemulțămire, în silinție desperată către transformări radicale din partea claselor muncitoare, termin prin care se înțelege, de obicei, nu țeră-nimea, simbol însuși al muncii devotate și oneste, ci lucrătorii din fabrici și usine.

Am văzut cum socialismul naiv din anii 1840 li înfățișase bizare soluții sentimentale și fantastice care nu se puteau ținea pe picioare. La cererile de libertate și relativă egalizare în folosirea lucrurilor materiale, la nevoia de cultură pe care din mîndrie n'o mărturisiau, de și în cultură era singura puțință de a deslega această grea chestie, regimul napoleonian, urmînd desfrînărilor sociale din Paris, răspunsese printr'o răsplătire materială a muncii iscodite și conduse de Stat, răsplătire care nu vorbea întru nimic sufletului și nu exercita nicio influență asupra lui. Mai bine hrănit, îndreptat mai mult către plăcerile vieții, muncitorul manual, plin de mîndrie, față de celalt muncitor, a cărui trudă o ignora fiindcă n'o putea înțelege, nu făcea decât să ridice vagi pretenții de supremație politică fără niciun simț pentru acea solidaritate care singură e în stare a forma baza și pentru cea mai îndreptățită hegemonie.

Ca și în toate celelalte privinți, Imperiul de imitație al lui Wilhelm I-iu nu făcu decît să imite servil, poate cu mai multe statistici, cu o mai științifică organizare și cu o administrație mai bună, sistemul la care se oprise mințea, de mult preocupată de chestii sociale și solicitată de urgența mă-

surilor de potolire după hecatombele parisiene din Iunie 1848 a Împăratului frances. «Socialismul de Stat» al lui Bismarck, continuat de Wilhelm al II-lea, apoi total părăsit de acesta, nu însemna decît majorare de salarii, pensii de muncă, locuinți muncitorești, — paliative materiale la o problemă morală.

Politica de Stat față de socialism se lovi în Germania chiar de politica *partidului* pentru muncitori, a organului «luptei de clase». Pe cînd Internaționala de la început era o largă formulă ideologică pentru toate națiile, partidul social-democrat german al lui Bebel și Liebknecht era o creațiune națională germană, închisă, oricare i-ar fi fost legăturile 'n afară, între marginile Imperiului bismarckian, ba chiar fără alte relații decît ale teoriei și ale unei superioare înțelegeri în dogmă (ca Bisericile ortodoxe între ele) cu social-democrația de limbă germană a lui Kautsky în Austria sau cu organizații analoage în Elveția germană. Acest partid trebuia să fie samă de împrejurări locale, să se modeleze după mediul dat și, primind în sînul său marea majoritate a lucrătorilor, căci conducerea avea un caracter democratic reprezentativ, să se îndrepte și după pasiunile violente, după instințele, cu puternic colorit de rasă, ale acelora.

Astfel strîngerea laolaltă a oricărei «munci» omenești, din orice țară, de orice caracter în sînge și limbă, se fărîmița în măsură ce deosebitele formații ale marii legiuni de asalt contra «burghesiei capitaliste» — două cuvinte fără sens, căci «burghesia» înseamnă complexul locuitorilor urbani, iar capitalul însuși în abuzurile lui, și nu aceia în minile cărora se află întîmplător o parte din el, se cerea combătut — se alcătulau mai disciplinat și mai durabil. Totuși Biblia lui Karl Marx rămînea fără rivală în celelalte țeri, ca odinioară în protestantism opera lui Luther; sistemul de cugetare german, răsărit însă din impulsul engles și din observarea practicei franceze revoluționare, era păstrat ca un îndreptariu general; până și legăturile de prietenie, de familie chiar (Paul Lafargue, șef

socialist francez, se însură cu fiica lui Marx şi a fost privit ca depositar fără greş al purei doctrine a profetului) erau căutate cu mândrie. Fără să-şi dea sama şi fără a fi consimţit să se laude cu aceasta, socialismul german însuşi devenia, în confuzia teoretică şi desordinea practică a mişcării socialiste din deosebite ţări, cu deosebite izvoare şi alte caractere intime de rasă, un imperialism doctrinar şi organizator, care deriva din imperialismul acelei noi Germanii, monarhice şi militariste, pe care avea aierul să o combată cu cea mai mare învierşunare. De altfel s'au relevat în scrierile lui Marx însuşi pasajii în care el consideră pe celelalte popoare care i-au adoptat sistemul ca pe nişte simpli clienţi ai dăătorului de direcţie.

Miseria materială şi mai ales morală a claselor de muncitori din fabrici nu se îndrepta însă esenţial — mai ales cea din urmă — prin zbuciumul partidului, din Germania şi de aiurea, nici chiar prin eforturile comune ale unei Internaţionale fără autoritate adevărată şi fără organe proprii de execuţie. Cultura singură, lucrând şi asupra celui care nu trebuie să fie un exploatator şi asupra celui care adesea fără dreptate se crede un exploatat — şi este de atâtea ori din vina lui proprie —, e capabilă să creeze lucrul cel mai preţios şi de care omenirea are azi mai multă nevoie: *comunitatea acelei viclei morale* pe care alte timpuri o găsisau în religie, pe atunci fără concurenţă în domeniul literaturii, artei şi cugetării filosofice. Cea ce numim astăzi cultură e, cu tot marele număr al şcolilor primare de învăţământ obligatoriu, apanajul exclusiv al citorva mii de oameni: ceilalţi o privesc cu indiferenţă de cele mai multe ori, adesea chiar cu duşmănie, cu ură, ca încă un mijloc de dominaţie şi de stoarcere în minile clasei stăpînitoare şi apăţătoare. Afară de literatura de foiletoane, de polemica ziarelor, de spectacolele atîţătoare şi corupătoare ale teatrelor isftene şi ale surogaţilor lor, cu totul inferior, cinematografele, din literatură, ea însăşi artificială, simlă jucărie de cenacul mai nimic nu se revarsă asupra aceloră cari nu pot fi nici înşelaţi, nici terorisaţi, nici cu-

ceriți chiar, ci numai asimilați sufletește, refăcându-se astfel acea unitate a credințelor și hotărârilor care a fost la baza oricărui mari și adevărate civilizații.

Să nu se mire nimeni că, refusându-li-se alt idealism, „clasele de jos” își caută unul în acea ideologie socialistă, care nu e un sistem științific, fiindcă de mult cercetătorii metodici, mai bine informați, au trecut peste concluziile economice, prezentate ca dogme infailibile și eterne, ale lui Marx și nici, precum vom vedea, o metodă practică, ci o *religie*, în care se crede ce e absurd, dar se dă o mai mare sumă de mângâiere și un mai mare bielsug de speranțe. Refugiul în religiile simple, ușoare de înțeles, capabile de a fi resumate în câteva formule la îndemâna oricui e totdeauna actul prin care majoritatea locuitorilor lumii se despăgubește față de o știință pen'ru inițiați. Și ce putea face împotriva o literatură pentru anume cercuri alese, așa cum le întâlnim în civilizații prea înalte și căzute prin urmare în artificial și în pervers?

Nicairi acest sentiment religios în care se resumă socialismul maselor n'a fost mai puternic decît în clasa muncitorească, alcătuită în mare parte din țerani, desrădăcinați, descreștinați, și din vagabonzi ai tuturor ocupațiilor, din Rusia. Emoțiile unui războiu care nu dăduse rezultatele ce se făgăduiseră, ci, din potrivă, grămădia înfrîngeri peste înfrîngeri și umilnți peste umilnți, crea la acești oameni deprinși cu visiunile apocaliptice și cu așteptările de milenii fericite starea de spirit trebuitoare pentru a fi hipnotizați de halucinații ruși ai marximului, de frecventatorii înfrigurați ai mediilor revoluționare internaționale. De aici ușurința cu care un Lenin, trăit în Geneva, un Troțchi, sosit din Viena, alți refugiați ai Internaționalei comuniste au pus mina pe o imensă societate în care o aristocrație vechită, un funcționarism de suveran la orice Guvern și o burghesle străina în mare parte ori compusă din elemente tradiționale care nu se ridicau mai sus de cîștigul individual în prăvălia îndătinată, nu erau în stare să ție piept acestei furioase invașii a barbarilor.

Experiența în această lume cu totul inferioară s'a dovedit desastroasă. Fără măcar, ca în Franța anului 1793, o preslune amenințătoare din afară, ci numai în conștiința slăbiciunii interioare, mai ales față de rezistența hotărâtă a țăranimii la comunismul agrar în funcțiune de Stat, duumvirii răscumpărării sociale s au văzut țirîți la cele mai odioase crime și au avut curajul să sacrifice unor înguste interese de partid o întreagă civilizație. În locul atîtor lucruri distruse ei n'au putut să așeze decît o cultură populară menită aproape exclusiv să strecoare în noua generație ideile novatorilor și un alt despotism brutal, exercitat de funcționari parasiți și de o castă militară, din băștinași ca și din foști prizonieri de războiu și din Chinesii nălmîți, căreia i se fac toate concesiile și i se acordă toate favorurile fiindcă fără dînsa într'o clipă s'ar prăbuși toată sîngeroasa fantasmagorie.

Speranța șefilor maximalismului, bolșevismului rusesc era că aceia ce ei au început numai într'un teren inferior se va generalisa mai curînd sau mai tîrziu, cuprinzînd cele mai înalte și mai nobile națiuni, care singure prin adesiunea lor ar putea consolida rezultatele. De aceia cheltuiala de silinți, risipa de bani, măgulirile și actele de corupție : în Germania, furioasă de neîzbîndă, de umilință, de mutilarea teritorială, de ocupația trupelor de culoare pe Rin în Franța, unde războiul a îngreuiat condițiile de viață, în Italia, totdeauna neliniștită, în Anglia chiar, unde diferența de schimb face a se încetini producția și lasă sute de mii de oameni fără lucru. Vechea diplomație țaristă, din interese personale, se aliază pentru această propagandă cu improvisații propovăduitori ai revoluției. În fiecare tulburare de stradă germană, în fiecare grevă francesă, în fiecare izbucnire de patimi populare italiene se vedea semnalul marii prefaceri universale.

Dar, afară de incidentul comunist din Budapesta, unde steagul roșu al «cetățeanului» Béla Kúrn n'a făcut decît să acopere speranțele de revanșă și de refacere ale șovinismului maghiar desnădăjduit de catastrofa Statului «mj-

lenar», nu s'a produs nicăiri marele eveniment catastrofal. Patriotismul german, capabil de disciplină și în desastru, bunul simț al poporului frances, revolta sentimentului național prin fascismul italian (*fasci dei combattenti* solidaritatea armată a luptătorilor războiului) au stat în calea așteptărilor naive ale unor oameni cari, prelinși cu puțină sociologie, n'au în cea mai mică măsură simțul, indispensabil în orice acțiune politică, al încetelor prefaceri interne din care se elaborează capitolele de istorie durabilă.

Astfel, cu tot apelul ultim adresat muncitorimii de toate națiile prin congresul din Moscova al Internaționalei a III-a, acțiunea rusească n'a avut alt efect decât acela de a rupe solidaritatea acestei clase, așa cum ea se stabilise prin autoritatea evangheliei marxiste și printr'un lung șir de sforțări dibace. De nicăiri nu se ivește acea autoritate pe care i-o dăduse Franciei meritul de a fi încă put mișcarea, Germaniei acela de a o fi organizat. În marginile Statului și tot mai mult cu caracterul raselor deosebite, socialismul se vede redus a-și modifica rețetele al căror efect desastros, constatat la o societate de alcătuire primitivă, ar fi și mai înspăimântător în țerile unde miile de legături nevăzute unesc pe fiecare om cu atîția dintre semenii săi fără deosebire de ocupație și de clasă.

Dușman hotărît al naționalismului, desprețuitor al monarhiei și supraviețuitor trufaș al unui liberalism lipsit de îndreptățire actuală de încredere și de nerv, socialismul teoretic nu poate da el însuși, în ramificările, rivalitățile, luptele și „unificările“ lui trecătoare, cum nu poate da comunismul, căzut într'un despotism „provisoriu“ care ar fi să nu se mintule niciodată, omenirii acea cohesiune de care ea simte nevoie pentru a-și lecuî rănile și a reîncepe ascensiunea întreruptă a civilizației sale.

Nu se arată mai binefăcător nici ultimul rezultat la care a ajuns capitalismul pe care războiul, scăzînd autoritățile, cu a Statului în primul rînd, și rupînd atîtea elemente de asociație, l-a lăsat liber să tragă ultimele concluzii din vicile lui primordiale.

În cea din urmă a lui fasă el înlocuise schimbul tradițional, devenit tot mai răpede și mai întins, prin «devise», — vechiul sistem medeval căpătînd în lumea modernă o imensă dezvoltare, așa încît banul, în afară de circulația lui mărunță, devenia o simplă garanție. «Tirgul de devise» e, firește, în mina «băncilor», care hotărăsc cursurile și influențează hotărîtor asupra prețurilor, dominînd astfel toată viața economică a lumii. În cerul lor restrîns, cu metodele lor necontrolabile, cercurile financiare ale băncii mondiale, fără caracter național și peste limitele de Stat, au ajuns să fie marea putere internațională de care depinde orice, până la cel mai mărunț din amănuntele vieții politice, până la cel mai delicat din elementele activității culturale. Ele întemeiază și întăresc, ele slăbesc și pot distruge. Rolul Statelor, fără deosebire dacă sînt, în cea din urmă și teribilă încercare, biruitoare sau biruite, bogate ori sărace, anarhice sau ordonate, e fixat printr'o simplă apăsare pe indicatorul valorii de schimb. Față de voința lor manifestată pe căi inscrutable e zădarnică orice protestare; nicio dovadă n'are preț față de apariția mecanică a cifrei zilei.

Greut țile ivite cu despăgubirile la care au fost supuși provocatorii războiului — cutare din învingători, Franța gîndindu-se la sarcinile ei fiscale, cutare, Anglia, la puțința de a-și găsi ocupație muncitorilor și de a strecura mărfurile industriei naționale —, nu fac decît să crească rolul acestei organizații supreme a capitalismului abstract, nesimțitor iresponsabil, — imensă greutate nevăzută care apasă cu presiunea atmosferelor sale acumulate asupra întregii vieți a timpului nostru. Conferințele prin care s'a încercat a se ajunge la o înțelegere, basată pe bun simț și pe echitate, pe necesitatea absolută a unei refaceri generale, a adus din nou pe diplomați și pe oamenii de Stat la pragul marilor bănci, care determină politica Aliaților, față de problema rusească, unită cu grija capita urilor plasate în Rusia, ca și față de celelalte. S'a cautat salvarea într'o înlăturare a monedei depreciate, dar ceea ce ar înlocui-o va trebui să treacă din nou prin acest filtru al finanței anonime, ca-

pabil de a produce toate prefacerile fără să fie cineva dator sau în stare a da o explicație. Niciodată o tiranie ocultă mai apăsătoare, plecând din regiunile, inferioare, ale materialismului economic, n'a împiedecat mai mult acțiunea factorilor de progres și de favoare a umanității. Este aici, supt forma mecanismului celui mai perfect, un haos asemenea ca cel bolșevic, dar el se întinde asupra tuturor, și se poate descoperi cui profită.

* * *

Prefacerea lumii e numai la început. S'au fixat hotarele unele poate provisorii, națiunilor care pentru a reface tot ce s'a stricat trebuie să se refacă ele înseși, în moralul lor, izvor al tuturor manifestațiilor materiale. Așa va fi cită vreme numai un interes va sta, ireductibil, în fața celuilalt, un grup de oameni va căuta să distrugă pe celalt, prin războiul militar sau prin războiul economic. Și fiecare distrugere a unuia va aduce ca o consecință neapărată o scădere a vitalității celuilalt. Numai când egoismul materialist la individ, la clasă, la nație nu va mai fi cultivat printr'un întreg sistem de educație a forței oarbe, cu care se mîndrește pedagogia modernă, atribuind Americii tristul merit de a fi dat exemplul pe acest teren, cu omul glonte și omul-pumnal, numai când crezul de solidaritate va sta la baza ș.oli, literaturii și artei, numai atunci vom fi pe adevărata cale a împacuinii și a colaborării, din care singure iese o civilizație sănătoasă.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
I. — Pregătirea generală a Revoluției	5
II. — Revoluția și consensul „filosofic“ european	13
III. — Ruperea solidarității „filosofice“ europene	20
IV. — Regimul militar al armatelor revoluționare	35
V. — Lupta dintre Imperii	42
VI. — Lupta dintre Europa reacționară și Europa liberală	56
VII. — Între socialism și naționalism	74
VIII. — Revoluție burghesă și frământare socială	79
IX. — Încercare de împăcănire între liberalism, naționalism și socialism.	88
X. — Solidaritatea economică, ruperea ei și încercării de a o restitui.	107
XI. — Primejdii și soluții în ceasul de față	118

PREȚUL: 17 LEI.